

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Una Smilgaine

**ŠŪPUĻDZIESMAS UN UCINĀMĀS DZIESMAS
LATVIEŠU BĒRNU FOLKLORĀ**

PROMOCIJAS DARBS FOLKLORISTIKAS ZINĀTŅU NOZARĒ
LATVIEŠU FOLKLORISTIKAS APAKŠNOZARĒ

Zinātniskā vadītāja: Dr. philol. Janīna Kursīte-Pakule

Rīga
2008

SATURS

IEVADS	3
1. NODAĻA. PĒTĪJUMA TEORĒTISKĀ NOSTĀDNE	8
1.1. Bērnu folkloras klasifikācija un terminu raksturojums.....	8
1.1.1. Bērnu folkloras klasifikācija.....	8
1.1.2. Pētījumā lietoto terminu raksturojums.....	15
1.2. Avotu apskats.....	21
1.3. Lauka pētījumu metodoloģija.....	29
1. nodaļas kopsavilkums.....	33
2. NODAĻA. ŠŪPUĻDZIESMAS UN UCINĀMĀS DZIESMAS: TEKSTU UN KOMENTĀRU ANALĪZE	36
2.1. Šūpuļdziesmu motīvi.....	38
2.2. Šūpuļdziesmu tēli.....	57
2.2.1. Dzīvnieki šūpuļdziesmās.....	57
2.2.2. Mitoloģiskie tēli šūpuļdziesmās.....	69
2.3. Priekšstati par laiku un telpu šūpuļdziesmās.....	82
2.4. Priekšstati par ģimeni šūpuļdziesmās.....	99
2.5. Ucināmās dziesmas: klasifikācija un motīvi.....	105
2.5.1. Jādināmās dziesmas.....	107
2.5.2. Ucināmās dziesmas, darbojoties ar rokām un pirkstiņiem.....	114
2.5.3. Ucināmās dziesmas, darbojoties ar kājām.....	121
2.5.4. Ucināmās dziesmas bērna pajāšanai un kutināšanai.....	124
2.6. Ucināmo dziesmu komentāri.....	126
2. nodaļas kopsavilkums.....	133
3. NODAĻA. ŠŪPUĻDZIESMAS UN UCINĀMĀS DZIESMAS MŪSDIENU LATVIJĀ	138
3.1. Lauka pētījumu norise.....	140
3.2. Repertuāra raksturojums un pārmantošanas mehānismi.....	147
3.2.1. Šūpuļdziesmas.....	147
3.2.2. Ucināmās dziesmas.....	155
3. nodaļas kopsavilkums.....	165
NOBEIGUMS	170
SAĪSINĀJUMI	174
LITERATŪRAS SARAKSTS	175

IEVADS

Ar šūpuļdziesmām un ucināmām dziesmām mēs parasti sastopamies divreiz dzīvē: pirmoreiz tās – tuvāko cilvēku izpildītas, dzirdam savā bērībā, vēlāk šīs dziesmas atgriežas pie mums, kad tās dziedam saviem bērniem.

Termins *bērnu folklorā* aptver plašu žanru loku, sākot no šūpuļdziesmām un ucināmām dziesmām līdz pat mūsdienu spoku stāstiem. Tāda daudzveidība ir mudinājusi folkloras pētniekus, atkarībā no izpildītāja, iedalīt bērnu folkloru divās daļās. Var runāt par pieaugušo izpildīto folkloru, kas domāta bērniem; 2) bērnu pašu radītu un izpildītu folkloru. Taču daži pētnieki, piemēram, krievu folkloriste A. Martinova (*Мартинова*)¹, šim iedalījumam pievieno vēl trešo – *bērnu folklorā* ir pieaugušo tradicionālās kultūras mantojums, ko izpilda bērni.² Tik plaša bērnu folkloras izpratne var radīt daudzus sarežģījumus un neskaidrības, tādēļ promocijas darba autore pieturēsies pie šaurākā šī termina lietojuma.

Aktīva latviešu bērnu folkloras vākšana notika jau 20. gadsimta 20. gados Annas Bērzkāles vadībā³, tomēr pētniecība aizsākās tikai 20. gadsimta vidū, kad tai pievērsās ilggadējā Latviešu folkloras krātuves (LFK) pētniece Vilma Greble.⁴ Viņa pirmoreiz latviešu folkloristikā deva aptverošu bērnu folkloras klasifikāciju. Par pamatu šai klasifikācijai ņemta folkloras materiāla grupēšana pēc bērna vecuma, fiziskās un psiholoģiskās attīstības pakāpēm. Pirmajā bērnu folkloras grupā, kas piemērots zīdaiņa vecumam⁵, iekļautas šūpuļdziesmas. Nākamā bērna attīstības pakāpe ir mazbērna posms, ko V. Greble dēvē arī par pirmsskolas vecumu. Šis posms ilgst no gada līdz septiņu gadu vecumam, kad bērns sāk iet skolā. Pēc gada vecuma sasniegšanas bērniem aktuālas kļūst bērnu kopšanas dziesmas⁶, savukārt, kad viņi

¹ *Мартинова А. Н. Детский фольклор // Детский поэтический фольклор. – С.- Петербург : Дмитрий Буланин, 1997. – С. 5.*

² Tik plaša izpratne par bērnu folkloru reizēm var izraisīt paradoksālu situāciju, kad tajā iekļāva dažādus, bērnu folklorai neraksturīgus žanrus. Šeit var runāt par pasakām. Mūsdienās pieņemts uzskatīt, ka tās domātas bērniem, bet tā nav bijis vienmēr. Agrāk mutvārdos pasakas lielākoties funkcionēja pieaugušo vidū. Par bērnu videi raksturīgu žanru tās padarītas samērā nesen – līdz ar to pierakstīšanu un publicēšanu. Par šo problēmu daudzās preses un zinātniskajās publikācijās rakstījis LFK pētnieks Guntis Pakalns (Pakalns 2002, Pakalns 2004). Krievu folkloristikā pat eksistē termins *bērnu pasakas*, kaut gan lauka pētījumu materiāli liecina, ka nav būtiskas atšķirības starp pieaugušo un bērnu pasaku repertuāru (Головин 2006, 67).

³ *Viķsna M. Latviešu folkloras krātuves fondi un ZA folkloras fondi // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1990. – Nr. 10. – 66.–68. lpp.*

⁴ Pagājušā gadsimta 50. gados V. Greble publicējusi vairākus nozīmīgus apcerējumus par bērnu folkloru (Greble 1950, Greble 1955, Greble 1956).

⁵ Pēc V. Grebles uzskatiem, klasifikācijas pirmajā grupā iedalīta folklorā, kas domāta bērniem no dzimšanas līdz viena gada vecumam.

⁶ Vilmas Grebles izveidotās klasifikācijas otrajā grupā ietilpst gan pieaugušo izpildītās, bērniem domātās dziesmas (piemēram, tautasdziesmu teksti, kuros ir runa par putras vārīšanu un kukuļu

sasnieguši četru vai piecu gadu vecumu, vairāk dominē tā sauktās mācības dziesmas. Tās ir tautasdziesmas par dzīvniekiem un putniem, kā arī dziesmas, kurās attēlota dzīvnieku valoda un dažādi skaņu tulkojumi. Pie šim vecumposmam domātās bērnu folkloras V. Greble pieskaita arī pasaku brahiloģismus, ātrrunas, ķircināmos pantus, skaitāmpantus, rotaļas, nedēļas dienu nosaukumus un pulksteņa laika apzīmējumus. Trešais bērnu attīstības posms ir skolas vecums, kam raksturīgas jautājumu mīklas, asprātības vingrinājumi, slepenā valoda, slepenais raksts, albuma panti, skolēnu dziesmas un parodijas.⁷

Bērniem domātā folklorā⁸ – šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas – attiecināma uz pieaugušo izpildīto folkloru un līdz šim nav pietiekoši pētīta. Pēdējie plašie pētījumi Latvijā veikti pagājušā gadsimta 50. gados, un to autore ir Vilma Greble. Lai arī atsevišķus rakstus šajā jomā publicējušas arī Elga Melne⁹ un Benedikta Mežale¹⁰, tomēr šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu izpētes pakāpe vērtējama kā nepietiekama.

Pēc Vilmas Grebles darbu publicēšanas tapuši tikai nedaudzi plašāki pētījumi par bērnu folkloru. Viens no tiem ir 2005. gadā aizstāvētais Baibas Krogzemes-Mosgordas promocijas darbs „Atmiņu albumu tradīcija Latvijā sociālajā un kultūras kontekstā”.¹¹

Promocijas darba autore latviešu šūpuļdziesmas sākusi pētīt 1998. gadā, profesores Janīnas Kursītes vadībā, rakstot kursa darbu „Šūpuļdziesmas latviešu tradīcijās” Latvijas Kultūras akadēmijā. Šī tēma tālāk tika attīstīta bakalaura un maģistra darbā. Turpinot pētījumus, radās nepieciešamība bērniem domātās folkloras ietvaros kopā ar šūpuļdziesmām no bērnu dziesmu kopuma nodalīt un pētīt ucināmās dziesmas.

Ucināmās dziesmas ir jauns, promocijas darba autores ieviests termins un apzīmē tekstus, ko pieaugušais skaita vai dzied vienkāršā melodijā un ko pavada

---

cepšanu, kā arī jādināmās dziesmas), gan pašu bērnu izpildītā folklorā.

⁷ Greble V. Latviešu bērnu folklorā // Folkloras institūta raksti. 1. sēj. – Rīga, 1950. –104. – 105. lpp.

⁸ Termina *bērniem domātā folklorā* izpratne var radīt neskaidrības, to iespējams lietot šaurākā un plašākā nozīmē. Plašāk ar šo terminu saprot ne tikai šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas, bet, piemēram, putnu valodas atdarinājumus. Tomēr promocijas darbā autore pieturēsies pie šaurāka termina lietojuma.

⁹ Melne E. Bērnu dziesmas un skaitāmie panti „Latvju dainu” lokā // Dabas un vēstures kalendārs 1994. gadam. – Rīga : Zinātne, 1993. – 258.–264. lpp.

¹⁰ Mežale B. Akmens tēls un tā poētiskās paralēles dzīves / nāves tēmas risinājumā latviešu tautasdziesmās // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstnesis. – 1987. – Nr. 10. – 79.–85. lpp.

¹¹ Krogzeme-Mosgorda B. Atmiņu albumu tradīcija Latvijā sociālajā un kultūras kontekstā: Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai folkloristikas zinātņu nozarē latviešu folkloristikas apakšnozarē. – Rīga, 2005.

kustības: spēles ar bērna pirkstiem, rokām, kājām, kutināšana un paijāšana, bērna šūpošana uz ceļiem vai kājām.

Promocijas darba **objekts** ir latviešu bērnu folkloras gan mūsdienu, gan pagātnes kontekstā, par izpētes **priekšmetu** izvirzot šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas.

Par promocijas darba **mērķi** izvirzīta šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu tekstu un izpildījuma izpēte. Šī nolūka īstenošanai izvirzīti vairāki darba **uzdevumi**:

- apzināt šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu tekstu avotus,
- apkopot tekstus un izstrādāt klasifikāciju;
- veikt bērniem domātās folkloras publicēto un nepublicēto tekstu analīzi, salīdzinot tos ar citiem folkloras žanriem un kaimiņtautu bērnu folkloru;
- veikt lauka pētījumus, lai intervētu šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu izpildītājus, apkopot rezultātus;
- veikt interviju analīzi un izpildīto folkloras tekstu un konteksta izpēti.

Darba pamatu veido šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu tekstu un konteksta analīze, publicēto un nepublicēto Latviešu folkloras krātuves (LFK) materiālu izpēte. Pētījuma izstrādes gaitā tika veikti lauka pētījumi, ierakstot šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas un intervējot teicējus par to, kā notiek bērnu folkloras izpildīšana mūsdienās.

Promocijas darba struktūru veido ievaddaļa, trīs pamatdaļas ar vairākām apakšnodaļām, secinājumi, darbā lietoto saīsinājumu un izmantotās literatūras saraksts. Ievaddaļā tiek aprakstīts promocijas darba mērķis, uzdevumi, pētījuma objekts un priekšmets, pētnieciskā pieeja, kā arī darba praktiskie rezultāti un nozīme. Pētījuma pirmajā daļā tiek apskatītas bērnu folkloras, sevišķi šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu, terminoloģijas un klasifikācijas īpatnības, kā arī iekļauts izmantoto avotu apskats. Otrajā nodaļā analizētas šūpuļdziesmas (to motīvi, galvenie tēli, priekšstati par laiku, telpu un ģimeni), salīdzinot tās ar citiem latviešu folkloras tekstiem par bērnu un kaimiņtautu šūpuļdziesmām. Šajā nodaļā apkopoti un raksturoti arī ucināmo dziesmu teksti no publicētiem un nepublicētiem avotiem. Analizējot ucināmās dziesmas, ņemti vērā gan teksta nozīmes, gan izpildīšanas aspekti. Atsevišķa apakšnodaļa veltīta ucināmo dziesmu komentāriem LFK arhīvā un citos avotos. Trešajā nodaļā analizētas mutvārdu liecības par šūpuļdziesmām un ucināmajām dziesmām mūsdienu kultūras kontekstā, salīdzinot lauka pētījumos iegūto informāciju ar LFK materiāliem un citiem avotiem. Ņemot vērā šūpuļdziesmu

un ucināmo dziesmu specifiku, šajā nodaļā raksturoti bērnu folkloras izpildītāji, repertuārs un pārmantošanas mehānismi.

Promocijas darba otrajā nodaļā, pētot līdz šim publicētos bērnu dziesmu materiālus, kā arī šūpļa un ucināmās dziesmas LFK arhīvā, galvenā uzmanība pievērsta tekstu analīzei. Apskatot tekstu saturu un formu izmantota literatūrzinātnei¹² raksturīgā aprakstošā pieeja. Latviešu folkloras pētnieki šo pieeju izmantojuši samērā bieži, analizējot tēlus un motīvus klasiskajās tautasdziesmās¹³. Pētījuma gaitā izmantota arī salīdzinošā analīze, kas dod iespēju skatīt šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas citu tautu folkloras kontekstā. Ņemot vērā, ka šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu tekstos ne vienmēr sastopams tiešs realitātes atspulgs, to analīzes kontekstā iekļauti latviešu un cittautu tradicionālie priekšstati par pasaules radīšanu, kā arī cilvēka rašanos un iniciāciju. Viens no iemesliem, kāpēc uzmanība vērsta galvenokārt uz tekstiem, ir fakts, ka līdzšinējās publikācijās un LFK arhīva materiālos trūkst plašāku ziņu par šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu izpildīšanas kontekstu. Lai arī daļai ucināmo dziesmu, kas atrodas LFK bērnu dziesmu kartotēkā, sastopami teicēja vai pierakstītāja sniegti komentāri, tomēr tie rada tikai daļēju priekšstatu par kontekstu.

Cita pieeja piemērota promocijas darba trešajā nodaļā, jo tajā izmantotie avoti vākšanas metodoloģijas un arī rezultātu apstrādes ziņā stipri atšķiras no iepriekš apskatītajiem folkloras materiāliem. Lai pētītu šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas mūsdienās, no 2003. līdz 2007. gadam promocijas darba autore veica lauka pētījumus. Tajos lietota kompleksa pieeja, galvenokārt izmantojot kvalitatīvās intervijas metodi, kas dod iespēju ne tikai apzināt un pierakstīt folkloras vienības, bet iegūt informāciju par kontekstu¹⁴. Kontekstuālā pieeja folkloras materiālu izpētē¹⁵ aizsākās 20. gadsimta

¹² *Valeinis V.* Ievads literatūras zinātnē. – Rīga : Zvaigzne, 1978.

¹³ Kā piemērus var minēt Vilmas Grebles pētījumus par bērnu folkloru (Greble, 1950, 1955, 1973), Ritas Drīzules apcerējumu „Par motīvu un tēlu īpatnībām latviešu bērnu dziesmās” (Drīzule, 1959), Maijas Ligeres pētījumu „Latviešu precību un kāzu cikla garo dziesmu mākslinieciskais veidojums” (Ligere, 1977), kā arī Jadvigas Darbinieces apcerējumu „Dziesmu mākslinieciskā izteiksme un struktūra agrāri kalendāro svētku ciklos” (Darbiniece, 1977), utt.

¹⁴ Konteksts (lat. *contextus* ‘savijums, saaudums’) ir teksta daļa, kuras saturs jāņem vērā, lai pareizi saprastu kādu teksta (piemēram, vārda, teikuma) elementu. (SV 1999, 391). Lai gan kontekstuālā pieeja izmantota vairākās humanitāro un sociālo zinātņu nozarēs, tomēr vienota konteksta definīcija līdz pat šim nav radīta. Folkloriste Baiba Krogzeme-Mosgorda pētījumā par atmiņu albumiem apraksta kontekstuālo pieeju atmiņu albumu materiāla analizē un šajā sakarā citē Alesandro Daranti (*Duranti*) un Čārlza Gudvina (*Goodvin*) radīto definīciju: *Šobrīd jēdziens [konteksts. – U. S.] nozīmē pavisam atšķirīgas lietas alternatīvās pētniecības paradigmās, un, šķiet, ka pat konkrētu pētniecisko tradīciju ietvaros konteksta koncepcija vairāk nosaka prakses situācija un lietojums atsevišķu analītisku problēmu risināšanā nekā formālā definīcija.* (Krogzeme-Mosgorda 2005, 19-20).

¹⁵ Konteksta koncepts folkloristikā ienāk no antropoloģijas pagājušā gadsimta 20. – 30. gados. To pētījumos par valodas nozīmi primitīvajās valodās izstrādā antropologs Bronislavs Maļinovskis. Viņš

60. gados Amerikas Savienotajās Valstīs, kad folkloristu uzmanība no tekstu analīzes pārvirzījās uz konteksta pētniecību. Sākotnēji konteksta izpratne aprobežojās tikai ar tekstu izpildīšanas situāciju.¹⁶ Kontekstuālās pieejas attīstību folkloristikā ievērojami ietekmēja runas etnogrāfija¹⁷ un performances teorija¹⁸. Šo divu virzienu iespaidā par kontekstu vairs nerunā kā par statisku fonu kādam priekšnesumam, bet konteksts kļuvis par komunikatīvu ietvaru un tiek aplūkots kā sociālu un kultūras mijšakarību tīkls¹⁹. Kā uzskata Baiba Krogzeme-Mosgorda, katra teksta iespējamo kontekstu skaits var būt bezgalīgs, tāpēc pētnieka uzdevums ir starp neskaitāmiem kontekstiem identificēt un analizēt tos kontekstus, kuri ir vitāli svarīgi konkrētās tradīcijas eksistencei²⁰.

Izpētes gaitā un rezultātu interpretācijā būtiska loma ir hermeneitikai. Humanitāro zinātņu pētījumos bieži izmanto hermeneitiskā apļa principu²¹, kas nosaka saistību starp veselumu un tā daļām, proti, veselais tiek tvurts pirms daļām, daļas pirms veselā²². Veicot lauka pētījumu analīzi, tas nozīmē, ka interviju atsevišķie aspekti jāskata kontekstā ar visu teicēju stāstīto, savukārt šo veselumu jāaplūko vienīgi saistībā ar atsevišķo interviju aspektiem.

Promocijas darba rezultāti aprobēti **starptautiskās zinātniskās konferencēs**:

---

valodas pētniecības praksē izšķir situācijas un kultūras kontekstu. Situācijas konteksts piešķir nozīmi konkrētiem valodas lietojumiem, savukārt kultūras konteksts saistīts ar valodas runātāju kopīgajām zināšanām – vēsturisko apziņu, ticējumu sistēmu, runas žanriem, utt., un sākotnēji folkloras pētījumos konteksts tiek uztverts kā teksta izpildīšanas situācija (Ben-Amos 1977, 49; Dundes 1980, 23 – 24; Duranti, Goodwin 1994, 14 – 16).

¹⁶ Dundes A. Text, Texture and Context // Dundes A. Interpreting Folklore. – Bloomington : Indiana University Press, 1980. – P. 20 – 30.

¹⁷ Runas etnogrāfijas pamatlicējs ir Dels Haimss (Hymes). Šo disciplīnu viņš izveidoja, apvienojot sociolingvistikas un antropoloģijas atziņas. Runas etnogrāfija nodarbojas ar tiem runas paraugiem un funkcijām, kas organizē valodas lietojumu sociālās dzīves veidošanā. Disciplīnas analīzes pamatvienība ir saziņas notikums, kas sevī ietver ne tikai runātāja un adresāta, bet visu saziņas dalībnieku, arī saziņas laika un vietas raksturojumu (Bauman, Sherzer 1975, 95; Duranti, Goodwin 1994, 26).

¹⁸ Performances teoriju izstrādājis amerikāņu antropologs un folklorists Ričards Baumans. Performance ir runas veids, kas no citiem saziņas veidiem atšķiras ar mākslinieciskumu – tā ir sagatavota un iepriekš plānota, tai ir noteikta struktūra un secīga norise, kas ierobežota laikā un telpā, tā ir organizēts publisks pasākums, atvērts teicēja un auditorijas sadarbībai (Bauman 1992, 46).

¹⁹

²⁰ Krogzeme-Mosgorda B. Atmiņu albumu tradīcija Latvijā sociālajā un kultūras kontekstā. – 6. lpp.

²¹ Gadamers G. H. Patiesība un metode: Filozofiskas hermeneitikas pamatpiezīmes. – Rīga : Jumava, 1999.

²² Dzīvesstāstu pētniece Sandra Sebre apraksta hermeneitiskā apļa principa izmantošanu dzīvesstāstu analīzē: *Līdz ar to iegūstam spirāli, kam nav galapunkta, jo, ja spējam saprast veselo, vienīgi izprotot tā daļas, un šīs daļas mēs saprotam, vienīgi aptverot veselumu, tad šīs spirālveida process faktiski turpinās līdz bezgalībai. Es pati to esmu izjutusi gan mutvārdu vēstures, gan savas disertācijas interviju analīzē – vienmēr rodas kaut kas jauns, ko iepriekš nebiju uztvērusi, nebiju izpratusi. Tomēr zināmā brīdī analīze kļūst viengabalaināka un pārmaiņas katrā nākamajā spirāles lokā vairs nav tik krasas.* (Sebre 2001, 211).

1) starptautiska zinātniska konference „Eduards Volteris un baltistika kā kompleksa zinātne (Sanktpēterburgas Valsts universitāte, Lietuviešu valodas institūts, Latvijas Universitāte, Sanktpēterburga, 2006. g.); referāta tēma „Saru pāršanas tradīcijas senajos avotos un mūsdienās”;

2) starptautiska zinātniska konference „Aktuālās problēmas literāturzinātnē” (LPA, LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, Liepāja 2006. g.); referāta tēma „Ucināmās dziesmas Latviešu folkloras krātuves arhīvā un sieviešu stāstos”;

3) Letonikas 1. kongress, Krišjāņa Barona konference (LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Rīga, 2005. g.); referāta tēma „Bērnu folkloras Aizputē”;

4) starptautiska zinātniska konference „Kultūras krustpunkti” (LKA, Rīga, 2004. g.); referāta tēma „Bērnu nogalināšanas motīvs latviešu šūpuļdziesmās”;

5) starptautiska zinātniska konference „Aktuālās problēmas literāturzinātnē” (LPA, LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, Liepāja 2003. g.); referāta tēma „Telpa latviešu šūpuļdziesmās”.

Pētījuma rezultāti atspoguļoti **zinātniskās publikācijās**:

1) *Smilgaine U.* Saru pāršana maziem bērniem: Tradīcijas izpausmes agrāk un tagad // *Letonica*. – Rīga : LU LFMI, 2007, Nr. 16, 156. – 165. lpp. ISSN 1407–3110;

2) *Smilgaine U.* Bērnu nogalināšanas tēma latviešu šūpuļdziesmās // *Platforma 3*. – Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 149. – 157. lpp. ISBN 978-9984-802-72-8;

3) *Smilgaine U.* Bērnu folkloras Aizputē: Lauka pētījumu norise // *Letonica*. – Rīga : LU LFMI 2006, Nr. 14, 233. – 241. lpp. ISSN 1407-3110;

4) *Smilgaine U.* Saru pāršanas tradīcijas senajos avotos un mūsdienās // Э. А. Вольтер и балтистика как комплексная дисциплина. Международная научная конференция (Санкт-Петербург, 21-22 сентября 2006 года). Тезисы докладов / Ред. колл. А. В. Андронов, Л. Лейкума, Д. Микуленене. – Санкт-Петербург, 2006. – С. 28. – 29.;

5) *Smilgaine U.* Vai šodien dzied šūpuļdziesmas // *Letonica*. – Rīga : LU LFMI, 2005, Nr. 13, 94. – 103. lpp. ISSN 1407-3110;

6) *Smilgaine U.* Laiks un telpa latviešu šūpuļdziesmās // *Platforma 2*. – Rīga : Zinātne, 2004, 119. – 126. lpp. ISBN 9984-767-24-8;

7) *Smilgaine U.* Mītiskā telpa latviešu šūpuļdziesmās // Aktuālās problēmas literatūrzinātnē: Folkloras. Ārzemju literatūra. Rakstu krājums, 9. Sast. E. Lāms. – Liepāja : LiePA, 2004, 55. – 71. lpp. ISSN 1407-4729.

Promocijas darba „Šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas latviešu bērnu folklorā” aktualitāte un jaunpienesums izpaužas vairākos apstākļos. Pirmkārt, tiek apvienoti un vienkopus analizēti šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu teksti. Uz latviešu bērnu dziesmu materiālu pamata, ņemot vērā pētījumus krievu un lietuviešu bērnu folklorā, izveidota jauna bērniem domātās folkloras klasifikācija. Otrkārt, promocijas darba izstrādes gaitā veikti lauka pētījumi, lai apzinātu šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas un to nozīmi mūsdienās. Izmantojot kontekstuālo pieeju, īpaši kvalitatīvos pētījumus, analizēta šūpuļdziesmu dziedāšanas un ucināmo dziesmu izpildīšanas nozīme mūsdienu tradīcijās. Pētījuma **praktiskā nozīme** izpaužas tā rezultātos²³ un atziņās, kuras vēlāk izmantojamas folkloras nozares speciālistiem un interesentiem.

---

²³ Darba autores lauka pētījumu rezultātā iegūtie ieraksti un to atšifrējumi pieejami LFK arhīvā.

1. NODAĻA. PĒTĪJUMA TEORĒTISKĀ NOSTĀDNE

Šajā nodaļā pētāmās tēmas ietvaros tiks aplūkota bērnu folkloras klasifikācija un sniegts darbā izmantoto terminu raksturojums. Sīkāk analizēta pieaugušo izpildītās un bērniem domātās folkloras klasifikācija un raksturots publicēto un nepublicēto avotu materiāls.

1.1. Bērnu folkloras klasifikācija un lietoto terminu raksturojums

1.1.1. Bērnu folkloras klasifikācija

Bērnu folkloras klasifikācijas problemātika folkloras pētnieku darbos jau daudzkārt apskatīta. Atkarībā no folkloras izpildītājiem, bērnu folkloru parasti pieņemts iedalīt divās daļās: 1) pieaugušo izpildītā folklorā, kas domāta bērniem; 2) bērnu pašu radītā un izpildītā folklorā. Līdzšinējās zinātniskajās publikācijās tematiski un funkcionāli skaidri nodalītas šūpuļdziesmas, taču ucināmās dziesmas ir maz pētītas. Viens no iemesliem varētu būt tas, ka latviešu folkloristikā ucināmās dziesmas nav izdalītas no pārējā bērnu dziesmu kopuma²⁴ un nav vienkopus publicētas.

Mēģinājumi klasificēt bērnu folkloru, tajā skaitā bērniem veltīto folkloru, aizsākās jau 19. gadsimta beigās līdz ar „Latvju dainu” 1. sējuma iznākšanu. Publicējot bērnu dziesmu tekstus, Krišjānis Barons tām licis virsrakstu „Bērnu audzināšana, kopšana un mācība. Aukļu un bērnu dziesmas”. Vienu no apakšnodaļām veido šūpuļdziesmas, taču ucināmās dziesmas, iespējams, sava nelielā skaita dēļ izkaisītas divās nodaļās. Tautasdziesmas, kas attēlo putras vārīšanu, atrodamas nodaļā „Dziesmas, bērnus kopjot”. Savukārt citas – ar ēdiena tematiku saistītās ucināmās dziesmas, dziesmas, kas attēlo darbības ar kājām (piemēram, *Cibu cabu kājiņas, ciemā tekot* [...] LD 2214) un jādināmās dziesmas – atrodamas starp pārējām

²⁴ Bērnu dziesmas aptver divus (LTdz VI un LTdz VII) tautasdziesmu sējumus. Tematiski bērnu dziesmu kopumā ietilpst tautasdziesmas par radībām un krustībām, par bērnu kopšanu, audzināšanu un mācīšanu (6. sēj.), kā arī dziesmas par vecāku un bērnu attieksmēm, brāļiem, māsām un radiem, bāra bērniem un ģimenes īpašumu (7. sēj.).

dziesmām nodaļā „Rotaļu, līdzību, mīklu, joku, tenku, pasaciņu, dabas un citas bērnu dziesmas”. Lai arī K. Baronam varētu pārnest, ka ucināmās dziesmas nav publicētas vienkopus, tomēr šo trūkumu atsvēr fakts, ka daudzām dziesmām klāt pievienoti komentāri, kas folkloras pētniekiem un arī lietotājiem palīdz izprast konkrēto dziesmu nozīmi un funkcijas.

Latviešu bērnu folkloras klasifikācija pirmoreiz pamatīgāk izstrādāta tikai 1950. gadā. Tās autore ir folkloriste Vilma Greble. Savā apcerējumā par latviešu bērnu folkloru²⁵ viņa kritiski izvērtē iepriekšējos klasificēšanas mēģinājumus un piedāvā jaunu padomju laikam piemērotu klasifikāciju, „tādu, kas atbilst marksistiski dialektiskās metodes prasījumiem”. V. Greble, pārvērtējot iepriekš veikto, raksta: *Klasifikāciju galvenais trūkums – nav piegriezta vērība sociālajai videi. Rotaļas, dziesmas un citi folkloras veidi nav saistīti ar cilvēces materiālo ražošanas spēku attīstību, nav ne mazāko aizrādījumu par to, kādā vidē, kādā šķirā rodas un izplatītas attiecīgās dziesmas vai rotaļas*²⁶. Darba autore ņēmusi vērā tā laika prasības pēc ideoloģiski „iekrāsota” pētījuma, tomēr nedrīkst aizmirst Vilmas Grebles ieguldījumu – radīta jauna, visaptveroša latviešu bērnu folkloras klasifikācija, kā arī sniegta bērnu folkloras interpretācija.²⁷ Lai arī pētniece mēģina izveidot jaunu, padomju laikam atbilstošāku klasifikāciju, tomēr tā laika ideoloģija jūtama tikai atsevišķu tekstu vai tekstu grupu skaidrošanā. Grebles uzdevums ir ļoti sarežģīts, jo pētījumā jāaptver visi iespējamie bērnu folkloras žanri. Uzsverot, ka daļa folkloras ir radīta un izpildīta audzināšanas nolūkā, V. Greble nošķir to no *vispārīgās folkloras* un nosauc par *bērnu folkloru*. Rakstā autore dod ieskatu un analizē līdz tam iznākušās bērnu folkloras publikācijas un pētījumus. Krišjāņa Barona izstrādāto klasifikāciju viņa atzīst par nepilnīgu, taču īsti nepamato, kāpēc.²⁸ Greble atsaucas arī uz Latviešu folkloras krātuves dibinātājas Annas Bērzkalnes izstrādāto jautājumu lapu.²⁹ Bērnu folkloras materiāls tajā iedalīts 16 grupās, katrai grupai jautājumu lapas sastādītāja devusi

²⁵ Greble V. Latviešu bērnu folkloras // Folkloras institūta raksti. – 98.–170. lpp.

²⁶ Turpat. – 104. lpp.

²⁷ Komentējot šūpuļdziesmu *Aijā, žūžū, mazbērniņ, / Kārklī kāru šūpulīti; / Iztek lapsa, paņem bērnu, / Atstāju tukšu šūpulīti*. (LFK 994, 3206, 6), V. Greble raksta: „Bērnu vasaras laikā [feodālisma laikmetā. – U. S.] nesa laukā, vecāku darba vietas tuvumā, kādā lokana koka zarā pakāra grozu vai piesēja palagu, kurā gulēja zīdainītis. Darba apstākļi ar savu smagumu neļāva mātei palikt mājās un uzraudzīt bērnu. Nav brīnums, ka dzīves īstenība pamatā ir arī dziesmai par meža zvēru saplosīto bērnu. (Greble 1950, 110).

²⁸ Turpat. – 102. lpp.

²⁹ Ņemot vērā savāktu bērnu folkloras materiālu niecīgo skaitu, Anna Bērzkalne aicināja Latvijas skolotājus vākt bērnu dziesmas. Jautājumu lapas „Par bērnu dziesmu un pantu krāšanu” tika iespiestas 1923. gadā.

piemērus (dziesmu pirmās rindiņas).³⁰ Taču šis iedalījums nav konsekvents – dziesmām trūkst stingra tematiska kārtojuma, tās nav sakārtotas arī pēc funkcijām. Vilma Greble minētajās aptaujas lapās saskata citas nepilnības. Pēc viņas domām, to galvenais trūkums ir neatbilstība padomju ideoloģijas prasībām.

Liela ietekme uz V. Grebles uzskatu veidošanos ir kaimiņtautu, īpaši krievu folkloristu pētījumiem. Pirmie mēģinājumi sistemātiski izstrādāt krievu bērnu folkloras klasifikāciju rodami 20. gadsimta sākumā. Nozīmīgs apcerējums par bērnu folkloru 1928. gadā iznāk O. Kapicai (*Kanuuca*).³¹ Pētniece uzskata, ka folkloru var klasificēt atkarībā no pētnieka izvirzītajiem mērķiem: pēc vecuma, pēc sezonas, pēc pieraksta vietas, pēc tā, kam folkloras materiāls domāts, utt. Par piemērotāko klasifikācijas kritēriju O. Kapica izvēlas grupēšanu pēc bērna vecuma un attīstības. Viņas izstrādātās klasifikācijas pirmajā grupā ietilpst šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas, tātad bērniem domātā folklorā. Otro grupu veido teksti, ko lieto paši bērni, kad tie spēj sevi izklaidēt. Pētniece atzīst, ka ir grūtības strikti nodalīt pirmo grupu no otrās, jo bērni daudzas dziesmas bieži pārņem no pieaugušajiem un vēlāk tās lieto patstāvīgi.³² Arī Georgijs Vinogradovs pagājušā gadsimta 20. un 30. gados publicē vairākus bērnu folkloras materiālu krājumus un pētījumus.³³ Viņš uzskata, ka termins *bērnu folklorā* nav attiecināms uz bērniem veļtīto un pieaugušo izpildīto tautas mutvārdu daiļradi.³⁴ G. Vinogradovs to nosauc par pieaugušo daiļradi bērniem – tas ir mātes un aukles radītais. O. Kapica neatbalsta šādu uzskatu un domā, ka visa pieaugušo radītā folklorā, kas ir pieņemama bērniem un atbilst viņu vajadzībām un interesēm, ir uzskatāma par bērnu folkloru. Tam piekrīt arī Vilma Greble, un O. Kapicas uzskatiem ir ļoti liela ietekme uz viņas izveidoto latviešu bērnu folkloras klasifikāciju.

Savu klasifikāciju V. Greble izstrādā, pamatojoties uz bērnu psiholoģiskās un fiziskās attīstības pakāpēm.³⁵ Autore atbilstoši katram attīstības periodam (mazbērns, pirmsskolas un skolas vecumam) piemēro raksturīgākos folkloras žanus. V. Greble ir

³⁰ Šajā iedalījumā ucināmās dziesmas sastopamas trīs atsevišķās grupās. - 2. Paiju dziesmas (- Baku, baku, kūkiņas. – Cibu, cabu kājiņas. – Kalu, kalu, kājiņu. – Cī, cī, juku, juku. - Kaziņ' nāk ar lieliem ragiem. – Maļu, maļu miltiņus. – Pičiņu, račiņu rociņām. – Sitam, kaujam mazos ežus. – Vāru, vāru putriņu. – Žagatiņa putru vāra), 3. Pantīņi, bērnus uz ceļiem jādinot (Dop, dop, Rīgā. – Jājam, jājam rāceņus zagst. – Jājam, jājam kunga zirgu, utt.), 4. Pirkstu skaitīšana (Īkšķītis, Fricītis, Pēterītis. utt.).

³¹ *Kanuuca O. И.* Детский фольклор. Песни, потешки, дразнилки, сказки, игры. Изучение. Собрание. Обзор материала. – Ленинград : Прибой, 1928.

³² Turpat. – 30.–31. lpp.

³³ Skat.: *Виноградов Г. С.* Детский фольклор и быт. Программа наблюдений. – Иркутск, 1925; *Виноградов Г. С.* Русский детский фольклор. – Иркутск, 1930.

³⁴ *Виноградов Г. С.* Народная педагогика. – Иркутск, 1926. – С. 29.

³⁵ *Greble V.* Latviešu bērnu folklorā. – 104.–105. lpp.

pirmā latviešu folkloristikā, kas definē un klasificē bērnu folkloru, un šajā ziņā viņas devumu nedrīkst novērtēt par zemu. Tomēr visai sīki izstrādātajā klasifikācijā, V. Greble nav atsevišķi nodalījusi ucināmās dziesmas kā funkcionāli līdzīgus tekstus pirmsskolas vecumposmam domātās folkloras ietvaros.³⁶ Viņa galvenokārt orientējas uz pašiem tekstiem, to satura analīzi un interpretāciju, uzsverot šo tekstu pedagoģisko nozīmi. Tajā pašā laikā otrajā plānā tiek atstātas folkloras tekstu funkcionēšanas īpatnības. Šāda pieeja bērnu folklorai raksturīga gandrīz visiem pagājušā gadsimta vidus pētījumiem – un ne tikai Latvijā.

Pēc Vilmas Grebles neviens no latviešu folkloras pētniekiem nav pievērsies bērnu folkloras terminoloģijas un klasifikācijas jautājumiem. Aktīvi mēģinājumi izstrādāt pēc iespējas pilnīgāku klasifikāciju turpinājās Krievijā. Pagājušā gadsimta 70. gadu beigās savu klasifikācijas sistēmu izveido V. Aņikins (*Аникин*).³⁷ Pēc ģenētiskā principa viņš iedala bērnu folkloru trīs grupās: 1) pieaugušo poētiskie sacerējumi (*поэзия взрослых*), kas domāti bērniem; 2) folkloras, kuru no pieaugušajiem „piesavinājušies” bērni; 3) bērnu pašu daiļrade. Citādu iedalījumu piedāvā Mihails Meļņikovs (*Мельников*).³⁸ Viņš balstās uz G. Vinogradova novērojumiem, bet ņem vērā arī O. Kapicas paņēmieni – klasificēt folkloru pēc vecumposmiem. Pēc nozīmes un lietojuma M. Meļņikovs bērnu folkloru iedala vairākās pamatgrupās. Zīdaiņa vecumā bērni klausās šūpuļdziesmas (*поэзия пестования*), ko pedagoģiskos nolūkos radījušas mātes, vecmāmiņas vai aukles. Nākamā grupa aptver bērnu spēļu folkloru (*игровой фольклор*). Šajā grupā ietilpst ucināmās dziesmas (*пестушки, потешки*), skaitāmpanti, visas lomu spēles, un citas bērniem piemērotas spēles. Sekojot G. Vinogradovam, M. Meļņikovs atsevišķā grupā iedala komisko folkloru (*потешный фольклор*), kuras mērķis ir bērnus izklaidēt un iepriecināt. Tajā ietilpst ātrrunas, slepenā valoda, vārdu spēles. Nākamā bērnu folkloras grupa ir kalendārā folkloras. Tā apvieno bērnu dziesmas (par dzīvniekiem), ieražu dziesmas, ķircināmās dziesmas, mīklas, spoku stāstus, bērnu pasaciņas.

³⁶ Pēc V. Grebles iedalījuma, dziesmas par putras vārīšanu un kukuļu cepšanu atrodas apakšnodaļā „Bērna kopšanas un mācības dziesmas”, savukārt jādināmās dziesmas un ucināmās dziesmas, kuras izpildot, pieaugušais spēlējas ar bērna kājām (*Cibu, cabu kājiņas* vai *Kalu, kalu kājiņu*), atrodamas apakšnodaļā „Bērna pirmās gaitas”. Vēl citā apakšnodaļā – „Vērojumu sākumi – iepazīšanās ar savu ķermeni. Pirkstu skaitīšana” – atrodami pirkstu nosaukumi un pirkstu skaitīšana.

³⁷ *Катица Ф. С., Колядич Т. М.* Русский детский фольклор: Учебное пособие для студентов вузов. – Москва: Флинта, Наука, 2002. – С. 36.

³⁸ *Мельников М. Н.* Русский детский фольклор. – Москва: Просвещение, 1987. – С. 12.–13.

Arī Lietuvā 1970. gadā tiek publicēts apjomīgs bērnu folkloras pētījums.³⁹ Atšķirībā no pētījumiem Krievijā, šajā darbā aplūkotas tikai tautasdziesmas. Pētījuma autore Prane Jokimaitiene bērnu dziesmas klasificē, vērā ņemot dziesmu tematiku, funkcijas, bērna vecumu, autorību un žanriskās īpatnības.⁴⁰ Bērnu dziesmas tiek iedalītas divās daļās: 1) dziesmas, kuras radījuši pieaugušie, 2) bērnu pašu daiļrade. Katrā daļā bērnu dziesmu grupas izveidotas saskaņā ar bērna vecumu. Pirmā daļa aptver šādas grupas: a) šūpuļdziesmas; b) ucināmās dziesmas (*žaidinimai*); c) dziesmas par dzīvniekiem; d) kumulatīvās un ķēdes dziesmas (*formulines*). Otrajai daļai atbilst ķircināmās dziesmas (*erzinimai*). Jau pēc desmit gadiem, 1980. gadā, Lietuvā tiek izdots akadēmisks bērnu dziesmu izdevums,⁴¹ kurā praktiski tiek pielietota P. Jokimaitienes radītā shēma. Vērā ņemams tajā ir ucināmo dziesmu iedalījums. Tās iedalītas četrās apakšgrupās: 1) ucināmās dziesmas ar pirkstiem, rokām; 2) dziesmas šūpošanai un glāstīšanai (*mylavimai, sūpavimai*), 3) jādināmās dziesmas (*kykojimai*); 4) dziesmas mierināšanai un smīdināšanai (*maldymai, juokinimai*).

Kā jau iepriekš minēts, termina *bērnu folkloras* izpratne saistāma ar divējādu nozīmi. Promocijas darbā runa būs galvenokārt par bērniem veltīto folkloru. Lai izveidotu mūsdienām atbilstošu bērniem domātās folkloras klasifikāciju, nepieciešams ņemt vērā latviešu folkloras specifiku. Ievērojot dziesmu tematiku, funkcijas un izpildīšanu, kā arī bērnu attīstības īpatnības, bērniem domāto dziesmu folkloru var iedalīt divās grupās: 1) šūpuļdziesmas; 2) ucināmās dziesmas. Tie ir teksti un dziesmas, ko maziem bērniem izpilda pieaugušie ar mērķi iemidzināt, nomierināt, vingrināt, izklaidēt vai mācīt bērnu. Bērns atšķirībā no pieaugušā šajā gadījumā ieņem pasīvu lomu. Galvenās atšķirības starp šūpuļdziesmām un ucināmajām dziesmām ir to funkcionēšanā. Šūpuļdziesmas lielākoties tiek izpildītas, lai bērnu nomierinātu un iemidzinātu. Nereti tām piemīt arī izklaidējoša funkcija. Savukārt ucināmās dziesmas domātas bērnu fiziskai attīstīšanai, izklaidēšanai, arī mierināšanai.

Nav iespējams precīzi noteikt, līdz kuram vecumam pieaugušie bērnam izpilda šūpuļa dziesmas un ucināmās dziesmas. Tam par iemeslu ir vairāki apstākļi: 1) bērniem ir atšķirīga fiziskā un garīgā attīstība; 2) arī tad, kad bērni paši ir kļuvuši par folkloras radītājiem un lietotājiem, pieaugušie nepārtrauc izpildīt šūpuļdziesmas un ucināmās

³⁹ *Jokimaitienė Pranė*. Lietuvių liaudies vaikų dainos. – Vilnius : Vaga, 1970.

⁴⁰ Turpat. – 253.–254. lpp.

⁴¹ *Vaiķu dainos // Lietuvių liaudies dainynas*. – Vilnius : Vaga, 1980. – T. 1.

dziesmas; 3) ģimenē ienāk vēl kāds mazulis un vecāki parasti darbojas ar abiem bērniem.

Nevar piekrist V. Grebles viedoklim un nošķirt laiku, kad tiek dziedātas šūpuļdziesmas no perioda, kad izpilda ucināmās dziesmas. Ir skaidrs, ka vispirms pieaugušo izpildītais repertuārs saistāms ar šūpuļdziesmām un tikai pēc tam, līdz ar bērna fizisko un garīgo attīstību, klāt nāk ucināmās dziesmas. Taču ir laiks, kad vienlīdz intensīvi tiek izpildīti abu veidu teksti.

Šūpuļdziesmas ir tematiski un funkcionāli vienotas, tādēļ sīkāks to iedalījums nav nepieciešams. Taču ucināmās dziesmas pēc to izpildīšanas īpatnībām un tematikas var iedalīt 4 grupās: 1) jādināmās dziesmas, 2) ucināmās dziesmas, darbojoties ar bērna pirkstiem un rokām; 3) ucināmās dziesmas, darbojoties ar bērna kājām; 4) ucināmās dziesmas pajāšanai un kutināšanai. (To sīkāks iedalījums apskatīts nodaļā „Ucināmo dziesmu iedalījums un to raksturojums”.)

1.1.2. Pētījumā lietoto terminu raksturojums

Latviešu folkloristikā bērnu folkloras terminoloģija tāpat kā klasifikācija sistemātiski izstrādāta tikai pagājušā gadsimta 50. gados Vilmas Grebles publikācijās un apcerējumos.

Krievu bērnu folkloras terminoloģiju sāka izstrādāt jau 20. gadsimta 20. gados O. Kapica monogrāfijā „Bērnu folklorā”.⁴² Ar bērnu folkloru autore tajā apzīmē gan pieaugušo daiļradi (*творчество*), kas domāta bērniem, gan arī pašu bērnu tradicionālo daiļradi.⁴³ Pieaugušo izpildītās bērniem domātās dziesmas pētniece iedala trīs apakšgrupās: 1) šūpuļdziesmas, 2) dziesmas, ko pavada dažādas kustības (ar bērna pirkstiem, rokām, mešana gaisā, šūpošana uz ceļiem), 3) jautras, humoristiskas dziesmiņas bez kustībām.⁴⁴ Šajā izdevumā bērnu dziesmas, ko pavada kustības, tiek dēvētas par *auklēšanas un rotaļu dziesmām*. Autore gan piebilst, ka terminoloģija vēl tikai tiek izstrādāta un šis ir viņas piedāvātais variants. Savukārt 1997. gadā izdotajā bērnu folkloras antoloģijā, ko sastādījusi krievu bērnu folkloras pētniece A. Martinova,⁴⁵ dziesmas, kuras pavada kustības, tāpat kā O. Kapicas pētījumā, tiek

⁴²Капица О. И. Детский фольклор. Песни, потешки, дразнилки, сказки, игры. Изучение. Собрание. Обзор материала.

⁴³Турпат. – 5.–10. lpp.

⁴⁴ Турпат. – 53.–66. lpp.

⁴⁵Мартынова А. Н. Детский фольклор // Детский поэтический фольклор.

sauktas par *auklēšanas un rotaļu dziesmām* (*necmyuuku, nomeuuku*). Tādējādi redzams, ka šis termins jau pilnīgi iekļāvies bērnu folkloras pētnieku leksikā.

Lietuvā ar bērnu folkloru saistītā terminoloģija izstrādāta pagājušā gadsimta 70. gados un pilnībā nostiprinājās 80. gados līdz ar lietuviešu tautasdziesmu akadēmiskā izdevuma 1. sējuma iznākšanu, kas veltīts bērnu dziesmām.⁴⁶ Lietuviešu izdevumā tekstiem, ko pavada kustības, dots nosaukums – *žaidinimai* (no vārda *žaidimai* – spēle, rotaļa), kas nozīmē ‘spēlītes’.

Bērnu folklorā. Latviešu folkloristikā termins *bērnu folklorā* nostiprinājās pagājušā gadsimta vidū līdz ar Vilmas Grebles pētījumiem. Tas apzīmē gan bērnu pašu radīto, gan bērniem domāto folkloru, kuru izpilda pieaugušie. Krievu folkloristikā ir mēģinājumi šo terminu definēt plašāk. Tā piemēram, A. Martinova⁴⁷ ar terminu *bērnu folklorā* apzīmē: 1) bērnu daiļradi, 2) pieaugušo tradicionālās kultūras daļu, kas pārgājusi bērnu lietošanā; 3) pieaugušo daiļradi, kas domāta bērniem. Arī latviešu folklorā var runāt par atsevišķiem tekstiem, kuri no pieaugušo folkloras pārgājuši bērnu folkloras aprītē. Taču nav produktīvi šādu iedalījumu attiecināt uz bērnu folkloru vispār, jo ne vienmēr iespējams noskaidrot katra bērnu folkloras teksta ģenēzi. Krievu folkloras pētnieks Georgijs Vinogradovs šķir bērniem domāto folkloru no pašu bērnu radītās un izpildītās tradicionālās kultūras. Ar terminu *bērnu folklorā* viņš apzīmē visu mutvārdu mantojumu, ko izpilda bērni un kas neietilpst pieaugušo repertuārā.⁴⁸ G. Vinogradova piedāvātajā termina izpratnes modelī neietilpst ne šūpļa, ne ucināmās dziesmas. Latviešu folkloristikā nav tradīcijas šķirt abas jēdziena *bērnu folklorā* nozīmes, un šāds termina lietojums tiks saglabāts arī šajā pētījumā.

Bērnu dziesmas. Bērnu dziesmu jēdziens ir visai plašs un ietver dažāda tipa, funkciju un tematikas tautasdziesmu tekstus. Tas ir vissenākais uz bērnu folkloru attiecināmais termins, kuru pirmoreiz izmantojis K. Barons „Latvju dainu” 1. sējumā, ar to apzīmējot gan bērnu pašu lietotos tautasdziesmu tekstus, gan arī pieaugušo izpildītās un bērniem domātās tautasdziesmas. *Vispirms viņas* [bērnu dziesmas. – U. S.] *neaprobežojas ar šūpļa un klēpja bērna lološanu un lēllināšanu vien, viņas pavada bērnu no šūpļa, līdz kamēr tas jau labi paaudzis skuķis un ņem savu zināmu*

⁴⁶ Lietuvių liaudies dainynas. – Vilnius 1980. – T. 1.: Vaikų dainos.

⁴⁷ Мартынова А. Н. Детский фольклор. – С. 5.

⁴⁸ Виноградов. Г.С. Детская сатирическая лирика // Русский школьный фольклор. – Москва, 1998. – С.656 – 658.

*dalību dažādās māju un lauku darbos un ģimenes dzīvē.*⁴⁹ Spriežot pēc „Latvju dainās” publicētajiem tekstiem, par bērnu dziesmām tiek dēvēti ne tikai dziedāti, bet arī runāti teksti. Vācot bērnu folkloru, šādā nozīmē terminu lieto arī A. Bērzkalne. Lai gan viņas sastādītās jautājumu lapas virsraksts liecina,⁵⁰ ka bērnu dziesmas tiek šķirtas no pantiem, tomēr vēlāk, kad iesūtītais tekstu materiāls reģistrēts LFK arhīvā, šāds dalījums vairs neparādījās. Citādā nozīmē termins *bērnu dziesmas* lietots izdevumā ”Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas”, ko sastādījis J. Vītoliņš.⁵¹ Ievadā autors raksta: *Radību un kristību, šūpļa, bērnu dziesmu un bērnu dziesmu melodiju zinātniskais publicējums apvieno četrus dažādus ciklus. Pirmie trīs cikli izveido bērnu dziesmu kopumu plašākā nozīmē ar to dažādajiem paveidiem.*⁵² Bērnu dziesmas (dziedāti teksti), pēc Vītoliņa domām, aptver bērnu rotaļu dziesmas, dziesmas par bērnu audzināšanu, arī šūpļa dziesmas un lielāko daļu ganu dziesmu. Lai arī ievadā pausta ideja par bērnu dziesmu kopumu plašākā nozīmē, tomēr grāmatas nodaļu iedalījums un melodiju kārtošanas sistēma apliecina autora vēlmi šūpuļdziesmas šķirt no pārējā bērnu dziesmu kopuma. Šajā pētījumā termins *bērnu dziesmas* (dziedāti un skaitīti teksti) lietots plašākā nozīmē, ietverot tajā arī šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas.

Šūpuļdziesmas / šūpļa dziesmas. Šī termina izpratne dziesmu funkciju un tematikas dēļ laika gaitā gandrīz nav mainījusies. Lai arī bērnu dziesmu iedalījums dažādos zinātniskajos izdevumos ir atšķirīgs, tomēr visos atsevišķa nodaļa veltīta šūpuļdziesmām. Šūpuļdziesma ir dziesma, ko pieaugušie vai lielākie bērni dzied mazam bērnam, lai tas vieglāk iemigtu. Lielākā daļa tekstu saturiski vērsti uz mazuļa iemidzināšanu vai miega piesaukšanu, nozīmīga tēma šūpuļdziesmās ir bērna rašanās/atrašana un un ilgošanās pēc vecākiem. Agrāko laiku publikācijās parasti uzsvēra, ka dziesmu dziedātājas parasti ir sievietes (mātes, vecmāmiņas, aukles), bet mūsdienās, kā rāda promocijas darba autores lauka pētījumi, bērnu iemidzināšanā piedalās arī vīrieši.

Ucināmās dziesmas latviešu folkloristikā ir jauns termins. Vienota šo dziesmu apzīmējuma trūkst arī tautas valodā. Tādēļ terminu *ucināmās dziesmas*, ņemot vērā citu tautu folkloras terminoloģiju un latviešu folkloras tekstu materiālu, ieviesusi promocijas darba autore.⁵³ Par ucināmajām dziesmām sauc tekstus, ko māte vai kāds

⁴⁹LD I. – 329. lpp.

⁵⁰Bērzkalne A. Jautājumu lapa par bērnu dziesmām un pantiem. – [1925].

⁵¹Vītoliņš J. Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – Rīga : Zinātne, 1971.

⁵²Turpat. – 5. lpp.

⁵³Jauno terminu darba autore popularizējusi zinātniskajās konferencēs (referāts „Ucināmās dziesmas LFK arhīvā un sieviešu stāstos”, kas 2006. gada 2. martā nolasīts Liepājā konferencē „Aktuālas

cits pieaugušais runā vai dzied vienkāršā melodijā un ko pavada kustības – spēlēšanās ar bērna pirkstiem, rokām, kājām, kutināšana un paijāšana, šūpošana uz ceļiem vai kājas. Tie ir panti, ko pieaugušie izpilda, lai mierinātu, sasmīdinātu vai mazliet paķircinātu mazu bērnu.

Termins *ucināmās dziesmas* darināts no darbības vārda *ucināt*⁵⁴. Ar ucināšanu tautas valodā lielākoties apzīmēta bērnu šūpošana uz ceļiem⁵⁵ vai rokās. Tomēr latviešu folkloristikā bērna šūpošanu uz ceļiem parasti sauc par jādināšanu un šai darbībai piemērotus tekstus par jādināmajām dziesmām. Bērna ucināšana ietver ne tikai šūpošanu uz ceļiem, bet arī rokās, vārdā *ucināt* ir ietverts darbības aspekts (pieaugušā darbošanās kopā ar bērnu). Tādēļ promocijas darba autorei šķita produktīvi attiecināt terminu *ucināmās dziesmas* uz plašāku tekstu kopumu, piemērojot to pieaugušo izpildītajiem tekstiem, ko pavada kustības. Piemērota termina meklējumu procesā tika apsvērta iespēja nosaukt šīs dziesmas par auklēšanas dziesmām⁵⁶. Tomēr auklēšanu var veikt arī dziedot šūpuļdziesmas, bet termina ieviešanas mērķis ir apzīmēt tekstu grupu, kas ir atšķirīga no šūpuļdziesmām.

Ucināmo dziesmu komentāri. LFK arhīvā publicēšanai paredzētās un jau publicētās tautasdziesmas, arī ucināmās dziesmas glabājas kartotēkās, kuras izkārtotas šaurās kastēs. Katra dziesma ar tās pasi⁵⁷ uzdrukāta uz atsevišķas lapiņas. Tomēr ucināmajām dziesmām raksturīgs tas, ka samērā bieži bez pamatdatiem klāt pievienots neliels (jo lapiņas izmērs ir mazs) teicēja vai pierakstītāja paskaidrojums par teksta izpildīšanu vai tā kontekstu. Šādu papildu tekstu vai komentāru, ja tāds kādam ucināmo dziesmu tekstam bijis, publicējis Krišjānis Barons „Latvju dainu” 1. sējumā, tomēr „Latviešu tautasdziesmu” (LTdz) 6. sējuma sastādītāji no pievienotā apraksta publicēšanas atturējušies.

Jādināmās dziesmas. Tautasdziesmu avotu un zinātniskajās publikācijās visskaidrāk no visām ucināmo dziesmu grupām iezīmējas jādināmās dziesmas. Par jādināmajām dziesmām sauc skaitāmus un dziedamus tekstus, kurus pieaugušie

---

problēmas literatūras zinātnē”), arī, sastādot izlasi plašam lasītāju lokam „Ucināmās dziesmas”. (Smilgaine 2005)

⁵⁴ „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” vārda *ucināt* nozīme skaidrota šādi: ucināt – šūpot uz ceļiem, rokām, parasti augšup un lejup. (LLVV VIII. – 55. lpp.)

⁵⁵ Verbs *ucināt* tautas valodā ir arī viens no jādināšanas sinonīmiem.

⁵⁶ Krišjānis Barons lieto terminu *aukļu dziesmas*, tajā ietverdams kā šūpuļdziesmas, tā arī bērnu dziesmas, kas izpildītas, darbojoties ar bērna rokām, kājām, arī jādaināmās dziesmas. Tāpat ar terminu *aukļu dziesmas* K. Barons saprot arī citas bērnu dziesmas par dabu, dzīvniekiem un to valodu. (LD I. – 968. lpp.)

⁵⁷ Pase atspoguļo folkloras vienības numuru arhīvā, teicēja vecumu vai dzimšanas gadu, nodarbošanos, dzimšanas un dzīvesvietu, kur konkrētais teksts dzirdēts, kas pierakstījis.

izpilda kopā ar klēpī sēdošo mazuli. Dziesmas parasti attēlo jāšanas procesu un ir saistītas ar šīs darbības atdarināšanu. Dažas jādināmās dziesmas pirmoreiz publicētas „Latvju dainu” 1. sējumā, taču atsevišķā nodaļā tās apkopotas *Latviešu tautasdziesmu* 6. sējumā. Kā atsevišķu grupu tās pirmoreiz nodala A. Bērzkalne. Jau minētajās jautājumu lapās, ko A. Bērzkalne sastādījusi, parādās apzīmējums *jādināšanas dziesmas*. Pēc tam šo terminu savos zinātniskajos apcerējumos pārņēma un analizē V. Greble.⁵⁸

Paiju dziesmas. Kā rāda LFK arhīva komentāri, reizēm daļa ucināmo dziesmu tiek dēvētas par paiju dziesmām.⁵⁹ Domājams, šis termins ieviesies no minētajām jautājumu lapām par bērnu dziesmām un pantiem, ko pagājušā gadsimta 20. gadu sākumā izstrādāja Anna Bērzkalne. Cik šādu aptaujas lapu pavisam bijis, nav zināms, LFK fondos saglabājušies trīs dažādi varianti, kas sākotnēji publicēti laikrakstos, bet pēc tam⁶⁰ pavairoti nosūtīšanai uz daudzām Latvijas skolām. Jautājumu lapā, skolēnu atmiņas ierosināšanai, bija iespiestas jau zināmo bērnu dziesmu pirmās rindas. Tās savukārt tika iedalītas atsevišķās nodaļās, viena no tām – „Paiju dziesmiņas”. A. Bērzkalnes dotā klasifikācija un terminoloģija, kas atrodama aptaujas lapā, nav konsekventa. Dziesmu pirmās rindas nav sakārtotas tematiski, un tikai daļēji grupētas pēc funkcijām, lietotie termini nav paskaidroti. Iespējams, tas tāpēc, ka jautājumu lapas domātas skolotājiem un skolēniem, ne folkloras pētnieku vajadzībām, uzsvars likts galvenokārt uz tekstu saturu. Bērniem domātā folklorā (ucināmās dziesmas un šūpuļdziesmas) atrodamas četrās nodaļās: 1. „Šūpļa dziesmas”; 2. „Paiju dziesmiņas”; 3. „Pantiņi, bērnus uz ceļiem jādinot”; 4. „Pirkstu skaitīšana”. Paiju dziesmu nodaļa satur ne tikai ucināmo dziesmu, bet arī citu bērnu dziesmu pirmās rindas. Pētot ucināmo dziesmu komentārus LFK arhīvā, redzama šo aptaujas lapu atgriezeniskā saite. Proti - lai arī piezīme – paiju dziesma – sastopama nelielam skaitam 20. un 30. gados iesūtītajām ucināmām dziesmām, tomēr redzams, ka ierosme lietot šo terminu gūta no A. Bērzkalnes izsūtītajām aptaujas lapām, jo vēlākajos ekspedīciju materiālos paiju dziesmu nosaukums vairs neparādās.

⁵⁸ Greble V. Latviešu bērnu folklorā // Folkloras institūta raksti.

⁵⁹ *Paiju dziesma.*

Cību, cibu kājiņas,
Ciemā tekot,
Vinkaļu, vankaļu,
Mājās nākot.

LFK Bb 45, 89 Valgale

⁶⁰ Jautājumu lapu publicēšana „Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” nedeva gaidītos rezultātus, tādēļ A. Bērzkalne pagājušā gadsimta divdesmito gadu vidū tās pavairo un izsūta uz skolām.

1.2. Avotu apskats

Promocijas darba pieteiktās tēmas izstrādes pamatā apkopoti un izmantoti LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves (LFK) fondu

materiāli⁶¹, kā arī publicētie bērnu dziesmu⁶² avoti: Krišjāņa Barona sakārtoto „Latvju dainu” 1. sējuma⁶³ un „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma⁶⁴ materiāli, kā arī Jēkaba Vītoliņa sastādītais izdevums „Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas”.⁶⁵

Pētījumā izmantoto avotu pamatbāzi var iedalīt divās daļās, proti, publicētie un npublicētie avoti.

Pie promocijas darbā izmantotajiem npublicētajiem avotiem pieskaitāms bērnu dziesmu materiāli, kas glabājas LFK fondos. Īpaši nopelni bērnu folkloras vākšanā ir LFK dibinātājai Annai Bērzkalnei. Gūstot ierosmi no igauņu profesora Valtera Andersona,⁶⁶ viņa izstrādā īpašas jautājumu lapas bērnu dziesmu un pantu vākšanai⁶⁷. No 1923. līdz 1925. gadam no dažādām Latvijas vietām uz Rīgas 2. vidusskolu tika sūtīti skolēnu pierakstītie bērnu folkloras materiāli. Vēlāk, kad tika nodibināta Latviešu folkloras krātuve, A. Bērzkalne nodeva savu bērnu dziesmu kolekciju (Bdz), kas sasniedza 42 351 vienības,⁶⁸ taču darbs vēl tika turpināts.

Līdzās A. Bērzkalnes organizētajai darbībai skolās 1924. gadā tika nodibināta Barona piemiņas biedrība (Bb), kuras ietvaros arī notika bērnu folkloras vākšana. Tās līdzstrādnieki pārsvarā bija Rīgas skolotāju institūta studenti.⁶⁹

Padomju gados bērnu dziesmu materiāli lielākoties iegūti LFK rīkotajās ekspedīcijās⁷⁰. Visi jauniegūtie dziesmu varianti pēc ekspedīcijām tika izrakstīti uz atsevišķām lapiņām un iepludināti tautasdziesmu kartotēkās. No šiem materiāliem vēlāk tika veidoti akadēmiskie tautasdziesmu izdevumi, taču materiāls tika papildinātas tikai līdz 1972. vai 1973. gadam. Vēlāk tas vairs netika darīts.

⁶¹ Tai skaitā arī mutvārdu liecības, ko promocijas darba autore ieguvusi lauka pētījumu rezultātā.

⁶² Termins *bērnu dziesmas* dažādās zinātniskajās publikācijās lietots atšķirīgi. Plašākā nozīmē tas lietots, lai aptvertu dziesmas par bērnu audzināšanu, šūpļa un ucināmās dziesmas, tautasdziesmu tekstus par dzīvnieku pasauli, arī ganu dziesmas, utt. Šaurākā nozīmē attiecināma uz bērnu pašu izpildītajām dziesmām. Promocijas darbā *bērnu dziesmu* lietojums ietver tā plašāko nozīmi.

⁶³ Latvju dainas : 6 sēj. Sast. Kr. Barons, H. Visendorfs. – Jelgava, Pēterburga, 1894-1915, 1.sēj.

⁶⁴ Latviešu tautasdziesmas : 8 sēj. – Rīga: Zinātne, 1993, 6. sēj.

⁶⁵ *Vītoliņš J.* Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas.

⁶⁶ Pēc augstskolas beigšanas A. Bērzkalne papildinājās folkloristikā Kazanā pie igauņu profesora Valtera Andersona. Jau 1922. gadā, būdama Rīgas 2. vidusskolas latviešu valodas skolotāja, pēc V. Andersona parauga, viņa lika saviem skolniekiem mācību stundu laikā pierakstīt dziesmas, kādas tik ienākušas prātā. Ierosmei bija sagatavotas lapas ar dziesmu un rotaļu pantu pirmajām rindām. (Vīksna 1990, 67).

⁶⁷ Piemēram, Jautājumu lapa par bērnu dziesmām un pantiem. Atsevišķs novilkums no „Izglītības Ministrijas Mēnešraksta” 1924. g. 12. burtnīcas iespiestā raksta. – Rīga, 1924.

⁶⁸ 1925. gadā šai kolekcijai tika izveidots rādītājs. Lai to atšķirtu no citiem materiāliem, bērnu dziesmu kolekciju apzīmē ar Bdz.

⁶⁹ *Vīksna M.* Latviešu folkloras krātuve un ZA folkloras fondi / Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis. – 1990. – Nr. 10. – 67. lpp.

⁷⁰ Pirmā LFK ekspedīcija notiek 1931. gadā, apsekojot kurseniekus Kuršu kāpās. Nākamā ekspedīcija, notiek tikai 1942./43. gadā, bet pirmā pēckara ekspedīcija - 1947. gadā. 2004. gadā notika 50. LFK rīkotā ekspedīcija Barkavā un tās apkārtnē - Mūrmastienē, Bozēnos un Kalnagalā.

Bērniem domātā folklorā – šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas – LFK arhīvā atrodamas dažādās kartotēkās. Viss materiāls iedalāms vairākās sadaļās.

Rakstot „Latviešu tautasdziesmu” akadēmisko izdevumu manuskriptus, LFK tika izveidota tautasdziesmu kartotēka, kur dziesmu teksti atrodami tādā kārtībā kā izdevumos. Lai arī paši teksti tika publicēti, tomēr, veidojot „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējumu, ārpus tā tika atstāti dažāda veida paskaidrojumi un komentāri, kas atrodami uz ucināmo dziesmu lapiņām arhīva materiālos.

Tā kā daļa ucināmo dziesmu tekstu neatbilst „klasisko” tautasdziesmu parametriem, tad tie palikuši ārpus publikācijām un glabājas pie nepublicētā tekstu materiāla. Lielākā daļa no šiem tekstiem ir pirkstu nosaukšanas panti⁷¹, nedaudzi tekstu varianti ar badīšanas motīvu,⁷² arī teksti ar putnu motīvu un dažas vienvarianta dziesmas. (Sīkāk par to nodaļā „Ucināmās dziesmas: klasifikācija un motīvi”).

Ņemot vērā ucināmo dziesmu līdzību spēlēm un rotaļām, (nereti tās arī šajā vārdā tiek dēvētas) tās atrodamas arī Latviešu folkloras krātuves spēļu un rotaļu kartotēkā. Tomēr ir nepieciešams šķirt ucināmās dziesmas no rotaļām, jo, izpildot ucināmās dziesmas, bērnam ir pasīva loma, ar viņu darbojas pieaugušais (izpilda tekstu, kustina bērna rokas, kājas, pirkstus, utt.) Šajā kartotēkā lielākoties atrodamas dažādu tipu jādināmās dziesmas, arī ucināmās dziesmas, kas saistītas ar ēdiena tematiku (*Vāru, vāru* [...], *Cepu, cepu* [...]) Šajā kartotēkā vietu atraduši arī teksti, kas citādi nekur citur neietilpstu.⁷³

Šāds LFK arhīva materiālu iedalījums, kur vieni un tie paši teksti atrodami vairākās kartotēkās, pelna kritiku. Tas nav pārskatāms un bērnu folkloras pētniekiem grūti pieejams, būtu vēlams, lai funkcionāli līdzīgi teksti atrastos vienkopus.

---

⁷¹ Piemēram:

Utubunga,
Krējumlaiža,
Dižais Indriķis,
Zeltnesējs,
Mazais Ansīts.

LFK 1960, 4880 Dundaga

⁷² Piemēram:

Kaza nāk ar diviem ragiem,
Grib to puiku (*var.:* skuķi, bērnu, Māri, Ingu, dūdu) sabadīt!

LFK 2129, 50

⁷³ Piem., Tā brauc uz Rīgu, (*tad ar roku jāvelk no zoda uz pieri*)

Tā no Rīgas atpakaļ. (*sāk no pieres un tad brauc ar roku līdz zodam*)

LFK Bdz 2034, 4 Madona

Lai iegūtu mutvārdu liecības par šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu funkcionēšanu mūsdienās, bija nepieciešami lauka pētījumi. Sākotnēji tika vāktas ziņas tikai par šūpuļdziesmām un to izpildīšanu. Empīrisko materiālu,⁷⁴ uz kura balstīts pētījums, promocijas darba autore pamatā savākusi 2003. gada vasarā un rudenī, taču dažas intervijas ierakstītas arī vēlāk, 2004. gadā. Vēlāk, saprotot, ka būtu produktīvi intervijās iekļaut jautājumus par ucināmām dziesmām (šie divi žanri attiecas uz bērniem domāto, bet pieaugušo izpildīto dziesmu folkloru), 2004. gada nogalē un 2005. gadā veiktajos lauka pētījumos tie arī tika iekļauti. Plānojot lauka pētījumus, sākotnējā iecere bija aptaujāt sievietes, kuru bērni ir vecumā līdz 6 vai 7 gadiem. Taču veiksmīgākas un informatīvi bagātākas sarunas izveidojās ar tām sievietēm, kurām ucināmo dziesmu un šūpuļdziesmu izpildīšana ir ikdienas sastāvdaļa, ne ar tām, kuras šīs dziesmas vairs neizpilda. Šobrīd kopumā aptaujāti 30 teicēji, lielākā daļa no tiem sievietes (māmiņas, vecmāmiņas, auklītes), arī 3 vīrieši. Pēc lauka pētījumu beigām iegūtais materiāls tika atšifrēts un kopā ar skaņu ierakstiem un teicēju fotoattēliem iesniegts LFK arhīvā.

Pie publicētajiem avotiem, kas izmantoti tautasdziesmu tekstu analīzei, galvenokārt pieskaitāmi divi akadēmiskie izdevumi: Krišjāņa Barona sastādītais „Latvju dainu” 1. sējums un „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējums. Bērnu dziesmu teksti kopā ar melodijām lielākoties apkopoti J. Vītoliņa sastādītajā grāmatā „Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas”, taču vērā ņemti arī vēl divi izdevumi: Emiļa Melngaiļa „Latviešu mūzikas folkloras materiāli” un Jurjānu Andreja sastādītie „Latvju tautas mūzikas materiāli”.⁷⁵ Mūsdienu procesu izpētei izmantots interneta portāls topošajiem un jaunajiem vecākiem „Cālis”⁷⁶, kā arī bērniem domātās dziesmu izlases, sākumskolas mūzikas mācību grāmatas un skaņu ieraksti, kuros publicētas šūpļa vai ucināmās dziesmas.

Bērnu dziesmas, tai skaitā šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas, pirmoreiz apkopotas „Latvju dainu” 1. sējumā. Kopumā „Latvju dainu” izdevums satur 217 996 tautasdziesmas, arī ģimenes godu, gadskārtu ieražu un rotaļu aprakstus, kas savulaik apzināti visā Latvijā. Tajā realizēta pirmā zinātniskā latviešu tautasdziesmu klasifikācija un tipoloģizācijas sistēma, kuras ietvaros radnieciskie varianti grupēti ap

⁷⁴ Ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu no 2003. gada jūnija līdz decembrim tika īstenots projekts “Mūsdienu šūpuļdziesmu apzināšana un izpēte”.

⁷⁵ *Jurjānu Andrejs*. Latviešu tautas mūzikas materiāli. 3. grāmata. Rīga : Rīgas Latviešu biedrība, 1903.

⁷⁶ <http://www.calis.lv>

35 789 pamattekstiem pēc satura (motīviem), formas (sīkākas leksiskas un gramatiskas atšķirības) un ģeogrāfiskā principa, kas pilnībā nodrošina materiāla sistēmiskumu.⁷⁷ „Latvju dainu” 1. sējums ietver sakārtotāja Krišjāņa Barona plašu ievadsacerējumu par iepriekšējiem tautasdziesmu izdevumiem, „Latvju dainu” struktūru un dziesmu dziedāšanas tradīcijām, kam seko tautasdziesmu krājēju un vietu reģistrs. Pirmais sējums veidots no divām daļām: „Par dziesmām un dziedāšanu” un „Cilvēka mūža ritums, ģimenes un radu sadzīve”, tautasdziesmu strukturēšanā izmantojot alfabēta secības principu. Otrās daļas ietvaros bērnu dziesmas apkopotas nodaļā „Bērnu audzināšana, kopšana un mācība. Aukļu un bērnu dziesmas.” Minētajā nodaļā atsevišķa apakšnodaļa veltīta šūpuļdziesmām. Citāda situācija vērojama ucināmo dziesmu sakarā. Līdz 1894. gadam, kad iznāca „Latvju dainu” 1. sējums, šādu dziesmu vākums nebija liels⁷⁸, tādēļ arī saprotams, ka tie izkaisīti starp citiem tekstiem apakšnodaļā „Rotaļu, līdzību, mīklu, joku, tenku, pasaciņu, dabas un citas bērnu dziesmas”. Šajā izdevumā atsevišķām ucināmām dziesmām Kr. Barons iekļāvis arī komentārus un plašākas piebildes. Ņemot vērā ucināmo dziesmu specifiku, tie ir ļoti būtiski, jo norāda uz darbībām, kas veicamas, šos tekstus izpildot.

Pētījumā izmantots arī „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējums, kura zinātniskais vadītājs ir Kārlis Arājs. Tajā aptverti gan „Latvju dainu” teksti, gan LFK fondu materiāli.⁷⁹ „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma struktūru veido divas daļas: „Radības un krustības” un „Bērnu kopšana un mācīšana”. Izdevumu noslēdz bērnu folkloras pētnieces Vilmas Grebles apcerējums par krustību tradīcijām un šiem godiem piemērotām tautasdziesmām. Bērniem domātā folklorā, t. i., šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas, šajā izdevumā iekļautas nodaļā „Bērnu košana, audzināšana un mācīšana.” Tās ietvaros atsevišķi izdalītas šūpļa dziesmas, taču ucināmās dziesmas nav nošķirtas no pārējā bērnu dziesmu kopuma. Balstīdamies „Latvju dainu” paraugā, arī „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma sastādītāji no ucināmām dziesmām neveidoja atsevišķu nodaļu, bet lielākoties tās sapludināja ar citām bērnu dziesmām. Atsevišķa nodaļa gan veltīta jādināmām dziesmām, kā lielākajai ucināmo dziesmu grupai, taču tādi funkcionāli līdzīgi un variantiem bagāti teksti kā *Vāru, vāru putriņu* [...] vai *Cepu, cepu kukulīti* [...], kuri arī prasa darbošanos kopā ar bērnu, publicēti citā apakšnodaļā,

⁷⁷ LD I. – 971. lpp.

⁷⁸ „Latvju dainu” 1. sējumā atrodami 28 ucināmo dziesmu tipi.

⁷⁹ Svarīgi atzīmēt, ka tautasdziesmu kartotēkās dziesmas tika papildinātas tikai līdz 1972. vai 1973. gadam. Tas nozīmē, ka no visiem ekspedīciju materiāliem dziesmas ar rakstammašīnu tika izrakstītas uz lapiņām un iepludinātas tautasdziesmu kartotēkās. Vēlāk tas vairs netika darīts.

kas veltīta ēdieniem kopā ar pārējām bērnu dziesmām. Daži dziesmu tipi sastopami arī apakšnodaļā „Mācība tikumos; grāmata un skola.” Ņemot vērā akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma specifiku, tajā nav iekļauti ucināmo dziesmu paskaidrojošie komentāri. Tā kā daudzi ucināmo dziesmu teksti neatbilst *klasisko*⁸⁰ tautasdziesmu parametriem, tad tie palikuši ārpus publikācijām un glabājas LFK arhīva dažādās kartotēkās.⁸¹ „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma šūpuļdziesmu materiāls ērti pārskatāms, jo tematiski līdzīgie tekstu tipi ir sastopami vienkopus. Savukārt ucināmo dziesmu izpēti šāds kārtojuma princips sarežģīt, jo funkcionāli līdzīgie teksti ir izkaisīti visā nodaļā, un komentāru trūkums reizēm apgrūtina šo tekstu žanriskās piederības noteikšanu.

Jēkaba Vītoliņa sastādītais izdevums „Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas” ir vienīgais akadēmiskais izdevums, kurā bērnu dziesmu teksti publicēti kopā ar nošu pierakstu. Grāmatu kopumā un arī katru nodaļu atsevišķi ievada autora apcerējumi latviešu un krievu valodā. Katrai vienībai klāt pievienota tās pase, kurā atspoguļots dziesmas numurs LFK arhīvā, kā arī dati par dziesmas teicēju, vietu un pierakstītāju. Vietu apzīmējumi pasēs doti pēc dziesmu pierakstīšanas laika administratīvā iedalījuma; ja ir divi nosaukumi, pirmais apzīmē rajonu vai apriņķi, otrs – ciema padomi vai pagastu. Kā rāda nosaukums, izdevumu veido divas tematiski atšķirīgas daļas: „Bērnu dziesmu cikls” un „Bēru dziesmas”. Promocijas darbā tiks izmantota tikai pirmā no tām. Bērnu dziesmu ciklā ietvertas trīs nodaļas: „Radību un kristību dziesmas, Šūpla dziesmas” un „Bēru dziesmas”.⁸² Grāmatas ievadā J. Vītoliņš norāda principus, pēc kuriem dziesmu melodijas un teksti sakārtoti. Autors uzsver, ka šūpla un bērnu dziesmas, atšķirībā no kristību dziesmām, nesaista nekāda funkcionāla norišu secība, to atšķirības izpaužas tikai dziesmu tematikā un melodikas tipos. Līdz ar to šūpla dziesmas kārtotas pēc melodiju tonālajiem tipiem, savukārt bērnu dziesmas – pēc tematiskā principa. Šajā krājumā apkopotas 268 šūpla un 320 bērnu dziesmu melodijas no Jurjānu Andreja sastādīto „Latviešu tautas mūzikas materiālu” 2.

---

⁸⁰ Asi strīdi par tautasdziesmu formu un saturu izvērtās jau 19. gadsimta 2. pusē, kad tā laika folkloristi (J. Zvaigznīte, K. Barons, P. Šmits, L. Bērziņš) aizstāvēja teoriju par genuīnām jeb īstām tautasdziesmām. Tās ir tautasdziesmas ar kanonizētu formu un kanonizētu saturu, kuras šodien tiek sauktas par latviešu tautasdziesmām. Tās tautasdziesmas, kuras neatbilda formas un satura, bet galvenokārt formas kanonam, [lielākā daļa ucināmo dziesmu. – *U.S.*] vai nu netika nemaz atzītas par tautasdziesmām, vai arī tika atzītas par zemākas šķiras tautasdziesmām, vēl citas atzina par viltotām jeb nedrošām tautasdziesmām. (Ozols 1968, 107).

⁸¹ Lielākā daļa no nepublicētā materiāla ir pirkstu skaitīšanas teksti.

⁸² J. Vītoliņš šķir šūpuļdziesmas no pārējām bērnu dziesmām, tās neiekļaujot vienotā bērnu dziesmu korpusā.

grāmatas,⁸³ Emiļa Melngaiļa „Latviešu mūzikas folkloras materiālu” publicējumiem⁸⁴ un LFK arhīva materiāliem. Tāpat kā iepriekšējos izdevumos, arī šajā atsevišķu apakšnodaļu veido šūpuļdziesmas, kuras savas tematikas un funkciju dēļ samērā viegli iespējams nodalīt no pārējiem bērniem veltītās folkloras tekstiem. Pozitīvi vērtējams arī autora sniegtais bērnu dziesmu iedalījums. Saskatot funkcionālo atšķirību, J. Vītoliņš atsevišķi no pārējām dziesmām izdala „Jādināmās dziesmas” un „Ēdināšanas un plaukšķināmās dziesmas”. Pie tam dziesmām, kurām LFK fondu materiālos atrodami teicēju sniegtie skaidrojumi par to izpildīšanu, tie atrodami arī publicētajos materiālos.

Lai būtu iespējama vispusīga šūpla un ucināmo dziesmu tekstu analīze, tos nepieciešams skatīt citu folkloras žanru, īpaši ticējumu, kontekstā. Kā papildus avots pētījumā izmantots pagājušā gadsimta sākumā iznākušais Kārļa Pētersona sastādītais krājums „Latviešu māte ar bērnu”,⁸⁵ kurā apkopotas dažādas ieražas un ticējumi par grūtniecību, radībām un jaundzimušā slimībām. Grāmatu ievada neliels priekšvārds, kurā autors apraksta vietas un teicējus, no kuriem materiāls iegūts. Priekšvārdā publicēts arī teicēju reģistrs un izdevumā izmantotie saīsinājumi. Grāmatas autors bijis tautskolotājs Līvberzē un Kuldīgas apriņķa Raņķu pagastā, kur arī ieguvis lielāko daļu materiālu, pēc tam tos papildinot Saldū, Kuldīgā un Ventspilī. Savākto folkloras materiālu K. Pētersons pēc tā tematikas apkopo sešās nodaļās: 1. „Tādu ļaužu”; 2. „Satīšanās, pirts un grūtās dienas”; 3. „Māte ar kuslo bērniņu”; 4. „Bērnu pārmainīšana”; 5. „Sešas, saru pāršana, zīdīšana, atšķirības, dažas kaites”; 6. „Slimais bērns”.

Pētījumā izmantoti arī Pētera Šmita sastādīto „Latviešu tautas ticējumu” materiāli.⁸⁶ Šis krājums ietver ap 36 000 ticējumu, kas sakārtoti četros sējumos pēc vārdnīcas principa. 1. sējumu iesāk īsi Kārļa Strauberga ievadvārdi, kurā pieminēti

---

⁸³ Šajā izdevumā īpaša nodaļa veltīta šūpuļdziesmām un bērnu dziesmām. Nodaļā iekļautas 66 dziesmu melodijas kopā ar tekstiem, kas sakārtotas pēc tonālajiem principiem. Šo dziesmu raksturojumam nodaļas sākumā Jurjānu Andrejs devis norādi: „Šūpla dziesmu nolūks katram zināms. Te tik piezīmēšu, ka dažos apvidos apgalvoja, ka šūpla dziesmas dziedājuši ne tik vien bērnus iemidzinot, bet arī pieauguši, lieldienās šūpojoties, zināms, ar tam piemērotiem vārdiem. Bērnu dziesmu nolūks bij: apmierināt bērnu, kad tie raudāja, vaj ar citādi tos pajautrināt, gan rotājot, gan viņu fantāziju nodarbinot, dziesmām par zvēriem, putniem u.t.t.” (Jurjānu Andrejs 1903, 70).

⁸⁴ E. Melngaiļa izdevumos apkopotas viņa savāktās melodijas, materiāls kārtots tikai pēc atsevišķu teicēju dziedātām dziesmām, tādēļ tas nav ērti pārskatāms. – Melngailis E. Latviešu mūzikas folkloras materiāli 1.-3. sēj. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951 – 1953.

⁸⁵ Pētersons K. Latviešu māte ar bērnu // Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas 6. rakstu krājums. Jelgava, 1901.

⁸⁶ Šmits P. Latviešu tautas ticējumi. 4 sēj. – Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940-1941.

ticējumu vācēji, kārtošanas principi, jo pats sastādītājs izdevuma iznākšanu nepiedzīvo. Ticējumi publicēti, piekārtojot tos galvenajiem tajos minētajiem objektiem vai darbībām. Tomēr par daudziem objektiem un darbībām ziņas atrodamas arī citos ticējumos. Lai minētais izdevums būtu ērtāk lietojams, 4. sējuma beigās dots alfabētiskais rādītājs. Pētījumam izmantots galvenokārt 1. sējums, sevišķi šķirklis „Bērns”.

Lai latviešu šūpļa un ucināmās dziesmas būtu iespējams skatīt plašākā kontekstā, kā papildus avots promocijas darbā izmantoti arī citu tautu bērnu folkloras materiāli. Vērtīgs lietuviešu bērnu dziesmu avots ir „Lietuviešu tautasdziesmu” 1. sējums.⁸⁷ Šo izdevumu ievada bērnu folkloras pētnieces Pranes Jokimaitienes apcerējums par iepriekšējiem bērnu dziesmu izdevumiem un bērnu dziesmu iedalījumu. Izdevuma beigās publicēti nošu materiāli, kā arī kopsavilkums vācu un krievu valodā. Salīdzinot latviešu bērnu dziesmu tekstus ar krievu šūpļa un ucināmajām dziesmām, galvenokārt izmantota A. Martinovas sastādītā antoloģija „Bērnu poētiskā folklorā”.⁸⁸ Arī to ievada izdevuma sastādītājas ieskats krievu bērnu folkloras žanru sistēmā. Antoloģiju noslēdz piezīmes par iepriekšējiem bērnu folkloras izdevumiem, antoloģijā izmantoto materiālu avotu norādes un dialektu un vecvārdu vārdnīca. Izdevumā teksti izkārtoti divās daļās; pirmajā bērniem domātie teksti, otrajā bērnu pašu radītā un izpildītā folklorā. Promocijas darbā izmantota tikai pirmā daļa, kur atsevišķas apakšnodaļas viedo 1) šūpuļdziesmas; 2) ucināmās dziesmas; 3) dziesmas par dzīvniekiem.

Mūsdienu procesu analīzei pētījumā izmantoti interneta resursi, īpaši portāls topošajiem un jaunajiem vecākiem „Cālis”.⁸⁹ Šī interneta portāla konferenču sadaļā katrs var brīvi izteikties par dažādām tēmām, kas saistītas ar bērniņa gaidīšanu („Perētava”), bērna kopšanu, audzināšanu no zīdaiņa vecuma līdz skolai („Bērnu lietas”), kā arī par citām uz bērnu ēdināšanu, atpūtu, psiholoģiju attiecināmām tēmām. Lai izzinātu interneta lietotāju viedokļus par bērnu iemidzināšanu un vīriešu lomu šajā procesā, promocijas darbā galvenokārt izmantotas divas konferenču grupas no sadaļas „Bērnu lietas”: „Zīdāinis” (bērns līdz gada vecumam; veselība, audzināšana, problēmas un prieki) un „Mazulis” (viss par bērniem no gada vecuma līdz skolai). Šī

⁸⁷ Lietuvių liaudies dainynas. Vaikų dainos. – Vilnius, 1980.

⁸⁸ Мартынова А. Н. Детский фольклор / Детский поэтический фольклор.

⁸⁹ <http://www.calis.lv>

portāla materiāli izmantoti arī kā šūpuļdziesmu⁹⁰ un ucināmo dziesmu avots,⁹¹ kur šo dziesmu teksti publicēti sadaļā „Atpūta”.

Pētot bērniem veltītās folkloras pārmantošanas tradīcijas un avotus, izmantotas arī bērnu grāmatas, kurās publicēti šūpļa un ucināmo dziesmu teksti ar nošu pierakstu, gan arī atsevišķi bez melodijas pieraksta. Galvenokārt šeit jāmin divas izdevniecībā Zvaigzne ABC izdotās bērnu grāmatas, kurās teksti publicēti kopā ar melodijām. Viena no tām ir Ilutas Vasmanes sastādītā izlase „Šūpuļdziesmas”.⁹² Šajā izdevumā vienkopus ar tautasdziesmām publicētas populāras dažādu latviešu autoru šūpuļdziesmas, kā arī dziesmas, kuru teksti saistīti ar miega tematiku. No 44 dziesmām, 18 tiek dēvētas par tautasdziesmām. I. Vasmanes otrā bērniem domātā grāmata ir „Dziesmas bērniem,”⁹³ kurā kopā ar notīm publicētas 46 tautasdziesmas un rotaļas. Tajā atrodamas gadskārtu ieražu dziesmas un rotaļas, šūpuļdziesmas, arī kāda ucināmā dziesma. Tāpat kā „Šūpuļdziesmu” grāmatā, arī šajā nav norādes par avotiem, no kuriem dziesmas ņemtas. Līdzīgi veidotas pamatskolas mācību grāmatas mūzikas stundām, kam ir īpaša loma šūpuļdziesmu pārmantošanā⁹⁴. Neapšaubot šo grāmatu pedagoģisko un estētisko vērtību, kritiku pelna fakts, ka izdevumu sastādītāji nav norādījuši folkloras materiālu avotus (izdevumus vai teicējus). Uzskatot folkloras materiālus par visas tautas īpašumu, šāda pieeja raksturīga arī citiem folkloras publicējumiem, kas domāti plašākai auditorijai. Cits bērniem domāts izdevums „Grāmatiņa par lāčiem”,⁹⁵ kurai tekstus izvēlējusies Ilze Cine, turpina šo pieeju. Tajā publicēti Vitauta Ļūdēna dzejoļi bērniem, kā arī tautasdziesmas, mīklas, sakāmvārdi par lāčiem.

Kopumā jāsecina, ka bērnu grāmatām ir liela nozīme folkloras tekstu un dziesmu popularizēšanā, tomēr negatīvi vērtējams fakts, ka tajos trūkst atsauces uz konkrētiem avotiem, no kuriem materiāls ņemts.

1.3. Lauka pētījumu metodoloģija

Lai iegūtu materiālus par šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu funkcionēšanu mūsdienās, lietota kompleksa pieeja, galvenokārt izmantojot kvalitatīvās intervijas

⁹⁰ <http://atputa.calis.lv/brivbridis/biblioteka/supladziesmu-krajums/>

⁹¹ <http://atputa.calis.lv/speles/berniem/skaitampanti/>

⁹² Šūpuļdziesmas. Sast. I. Vasmane. – Rīga : Zvaigzne ABC, [2002].

⁹³ Dziesmas bērniem. Latviešu tautasdziesmas. Sast. I. Vasmane. – Rīga : Zvaigzne ABC, [2002].

⁹⁴ Piemēram, *Vilkārse I., Čerpinska I.* Mūzika 1. klasei. – Rīga : Zvaigzne ABC, 2005.

⁹⁵ Grāmatiņa par lāčiem. Sast. I. Cine.- Rīga : Zvaigzne ABC [2005].

metodi, kas dod iespēju ne tikai apzināt un pierakstīt folkloras vienības (tekstus), bet iegūt informāciju par kontekstu.

Kvalitatīvie pētījumi pagājušā gadsimta 60. gados plaši attīstījās socioloģijas nozarē, vēlāk tos izmantoja mutvārdu vēstures pētniecībā un arī folkloristikā. Amerikas Savienotajās Valstīs pazīstama tā sauktā „Čikāgas skola”, ko raksturo pētnieku socializēšanās pētāmajā sabiedrībā. Vācijā 50. un 60. gados dominēja kvantitatīvie pētījumi, tomēr 60. gadu beigās radās interese arī par kvalitatīvajiem pētījumiem.⁹⁶ Taču vācu folkloristikā līdz pat šim trūkst vienotas terminoloģijas un pētniecības prakses. Arī apceru par vākšanas metodiku nav daudz. Vācu pētniece Brigita Šmite-Laubere (*Schmidt-Lauber*), mēģinot raksturot, kas ir kvalitatīvā intervija un cik interviju formas eksistē, raksta, ka iespējama samērā vispārīga definīcija.⁹⁷ Intervijai var būt dažādi varianti, piemēram, problēmcentrēta, fokusēta vai dziļā intervija, kas atšķiras gan pēc strukturētības pakāpes, gan jautājumu formas. Intervijas var atšķirties arī pēc aptaujāto skaita, kvalitatīvā pētījumā tam nav jābūt noteiktam no paša sākuma. Intervējamo cilvēku loku pētījuma gaitā var paplašināt. Folkloristikā bieži tiek izmantota viena cilvēka aptaujāšana, var veidot arī pāra vai ģimenes intervijas.

Pirms sākt pētījumu un doties intervēt teicējus, pētniekam nepieciešams apzināties mērķi un izvēlēties atbilstošas metodes tā sasniegšanai. Sākumā der izveidot priekšstatu par pētāmo tēmu un apzināt līdzīgus pētījumus, jo iepriekš iegūtās ziņas palīdz definēt pētījuma mērķi un līdz ar to apjaust plānojamo interviju jautājumus. Ja izvēlēta kvalitatīvās intervijas metode, tālāk seko teicēju izraudzīšanās. To var darīt ļoti dažādos veidos: ievietojot laikrakstos sludinājumu, ar paziņu starpniecību, aizsūtot izvēlētajai personai vēstuli vai vienkārši nejauši iepazīstoties. Cilvēkam, kurš dodas intervēt otru cilvēku, ir jābūt labam zinātniekam, vēsturniekam un arī žurnālistam, taču pats galvenais – labam, jūtīgam cilvēkam. Pētniekam jāapzinās, ka neeksistē perfekta intervija, jebkurā ierakstā var atrast kļūdas, no tām jāmacās un jāturpina strādāt.⁹⁸

Kā uzsver folkloras pētniece Marija Vasenkari (*Vasenkari*), izpētes process sastāv no divām daļām – saskarsmes un interpretācijas. Laikā, kad tiek iegūti dati,

⁹⁶ Urdze A. Par kvalitatīvajām metodēm socioloģijā / Spogulis. – Rīga, 2001. –147.-148. lpp

⁹⁷ *Intervija ir plānveidīgs zinātnisks process, kurā sarunas partneris ar stāstījuma vai konkrētu jautājumu palīdzību tiek provocēts uz atbildēm.* (Schmidt-Lauber B 2001, 173).

⁹⁸ *Gāle-Kārpentere I. Mutvārdu intervija: teorija un prakse // Spogulis. – Rīga, 2001. – 162.-165. lpp.*

notiek saskarsme starp pētnieku un teicēju⁹⁹, pēc tās seko datu interpretācija lasītājam. Pie tam izpētes procesā pētnieks nav subjekts un teicējs objekts, bet abi ir subjekti un ietekmē viens otru. Tādējādi pētniecību var uzskatīt par objektīvu tikai tad, kad tiek saprasts iegūto zināšanu intersubjektīvais raksturs. Dati nav atrauti no vietas un dzīves īstenības, bet tos jāskata kontekstā ar laiku, kultūru un sabiedrību.¹⁰⁰

Intervēšanas principus padziļināti raksturojis sociologs Andrejs Urdze. Rakstā „Par kvalitatīvajām metodēm socioloģijā”¹⁰¹ viņš aplūko sešus galvenos pamatprincipus. Kā pirmo Urdze atzīmē refleksivitātes principu. Tas nozīmē, ka pati intervija un tās analizēšana ir nepārtraukts process, un intervētājam nemitīgi jādomā, kā vadīt sarunu. Tomēr noteicējs ir aptaujātais, viņš ir tas, kas virza sarunu, intervētājam ir jākontrolē situācija un jāseko, lai stāstītājs pārāk nenovirzās. Otrais ir atturības princips. Lai arī kvalitatīvā intervija no pētnieka prasa zināmu empātiju, tomēr atturēšanās nozīmē ieturēt zināmu distanci, neuzspiest savu struktūru. Šī metode no pētnieka prasa iejušanos sava sarunu biedra problēmās, jo pētnieks nav tikai vērotājs. No otras puses, zinātnieks nedrīkst sevi pārāk identificēt ar pētāmo personu, ir jāsauglabā distance. Tas noved pie zināmas ambivalences starp tuvumu un distanci. Kā uzsver A. Urdze, līdzī just un nepazust – tā ir īstā pieeja.¹⁰² Nākamais, komunikativitātes princips nozīmē pienākumu uzturēt pastāvīgu sarunas plūsmu, ar padziļinātajiem jautājumiem veidojot dabisku gaisotni. Ceturtais ir atklātības jeb atvērtības princips. Gan intervēšanas, gan izvērtēšanas fāzē pētniekam jābūt gatavam uz pārsteigumiem. A. Urdze uzskata, ka nav pieļaujams no paša sākuma nākt ar domu, ka es visu zinu, vajag apzināties savu ierobežotību. Ar šo principu ir saistīts nākamais – rehabilitātes princips. Visu laiku (arī metožu izvēles ziņā) intervētājam nākas pielāgoties situācijai. Sestais ir procesa princips, kas nozīmē, ka ne jautājumi, ne pats pētījums nav noslēgti. Pētījums var tikt turpināts, un katrs nākamais cilvēks var pilnīgi pārvērst visu pētījuma ainu.

Pēc interviju veikšanas un pirms to atšifrēšanas un izvērtēšanas nepieciešams pierakstīt pamatdatus par teicēju un aprakstīt pašu intervijas situāciju. Svarīgi to darīt tūlī pēc sarunas ar teicēju, sevišķi tad, ja saruna ierakstīta tikai ar diktofonu. Īpaša

⁹⁹ Marija Vasenkari interviju aplūko kā sarunas notikumu, kurā tiek iegūti dati folkloras izpētei. (Vasenkari 1999, 51).

¹⁰⁰ Vasenkari M. A Dialogical Notion of Field Reserch // Nordic Yearbook of Folklore 1999 / Ed. U. Wolf-Knuts. – Uppsala : The Royal Gustavus Academy, 1999. – P. 54.

¹⁰¹ Urdze A. Par kvalitatīvajām metodēm socioloģijā. –156.-158. lpp.

¹⁰² Turpat. – 151. lpp.

nozīme piešķirama tam, vai sarunā ir bijusi klāt kāda trešā persona, vai bijis kāds ārkārtējs apstāklis, kas mainījis sarunas gaitu.

Lai nodrošinātu iespēju pētīt intervijas un to saturu, mutvārdu tekstu nepieciešams atšifrēt rakstītā tekstā. Poļu valodniece Nikole Naua (*Nicole Nau*) to salīdzina ar procesu, kas līdzinās tulkošanai, jo tas var būt vairāk vai mazāk brīvs, vai tuvs oriģinālam.¹⁰³ „Skaņu valodā” ir daudz vairāk izpausmes līdzekļu nekā „burtu valodā”. Īpašu lomu mutvārdu tekstos ieņem prosodiskie līdzekļi – vārda uzsvars, teikuma intonācija, runas temps, skaļums, pauzes. Turpretim rakstītā teksta iespējas ir daudz ierobežotākas, un to lietojums ir stipri reglamentētāks. Valoda, kas atrodama mutvārdu formā, dažādā veidā un vairāku iemeslu dēļ ļoti atšķiras no literāriem tekstiem. Pirmkārt, runātajā valodā sastopami vārdi un formas, kas atbilst kādam neliterārās valodas paveidam (piemēram, sarunvalodai, slengam, kādam dialektam). Otrkārt, runātās valodas teikumiem ir cita uzbūve nekā rakstītam tekstam, jo pirmajai raksturīga spontanitāte, un runātājs bieži teikumu plāno pašā runāšanas procesā. Treškārt, runātās valodas ritmiskums un katram runātājam raksturīgais temps ir pamatā tam, ka runā vārdi bieži tiek saīsināti. Visbiežāk saīsināšana notiek vārda beigās. Ritma dēļ runātājs var pastāvīgi iestarpināt tādus vārdus kā *vai ne, vārdsakot* u. tml.¹⁰⁴

Attiecībā uz mutvārdu vēstures pētniecību N. Naua izšķir vismaz trīs posmus, kuros vajadzīga mutvārdu avota „tulkošana”. Pirmkārt, atšifrējums, ko izmanto stāstu pētniecībā¹⁰⁵, jo ar rakstītu teksta versiju ir vieglāk strādāt, tā ir pārskatāmāka. Tādējādi iespējama vienkāršāka teksta salīdzināšana ar citiem tekstiem, iespējams vieglāk atrast kādus izteikumus, noteiktas tēmas vai konkrētas folkloras vienības. Šajā posmā vēlams, lai atšifrējums būtu maksimāli tuvs oriģinālam un pēc iespējas mazāk interpretēts. Šāds teksts nav domāts publicēšanai, bet tikai šauram pētnieku lokam. Otrkārt, stāstījums, kas paredzēts plašākai auditorijai. Šādam tekstam jābūt viegli un patīkami lasāmam. Pārāk daudz iekavu un citu simbolu var apgrūtināt lasīšanu. Jāņem vērā, ka sarunvaloda stipri atšķiras no literāra teksta un lasītājus var traucēt runātās valodas īpatnības, ja tās ir uzrakstītas. Tāpēc atšifrētājam ir jāatrod veids, kādā „literarizēt” stāstījumu, tajā pašā laikā nezaudējot tā autentiskumu. Treškārt, atšifrējums, ko izmanto zinātniskos rakstos un publikācijās. Šāda atšifrējuma mērķis ir

¹⁰³ Naua N. No balss līdz rakstam – mutvārdu stāstījuma atšifrēšanas problēmas un iespējas / Spogulis. Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība. – Rīga, 2007. – 83.–94. lpp.

¹⁰⁴ Turpat. - 91. lpp.

¹⁰⁵ Šādus teksta „tulkojumus” izmanto arī folkloristikā.

pamatot analīzi, un parasti tiek izmantoti citāti, kurus bieži saīsina. Tādā gadījumā pētniekam jāizvēlas, kāda informācija konkrētajā brīdī ir svarīga.

Kad veikta teksta atšifrēšana, sākas nākamais posms – izvērtēšana, iegūto rezultātu publiskošana un interpretācija. Kvalitatīvā pētījumā izvērtēšana faktiski sākas jau ar pirmo interviju. Ar katru nākamo nāk jauna pieredze, un līdz ar to veidojas sapratne, ar ko sākt sistematizēšanu. Seko jautājums, kā zinātniskā darbā, publikācijā pasniegt dialogu ar otru cilvēku. Tas ir jautājums par vairāk vai mazāk objektīvi pasniegtu iegūto informāciju. Inta Gāle-Kārpentere raksta: *Viņi* [antropologi un folkloristi. – U. S.] *atrod pamatojumu savai autoritātei pieredzē un interpretācijā: es tur biju, tāpēc man var ticēt (pieredzes pamatotais „es” vai empīriskais „es” – experiental I). Zinātniskos rakstos „es”, respektīvi, izklāsts pirmajā personā pazūd. Pētnieks raksta ciešamajā kārtā un lieto trešās personas gramatiskās formas. Pirmā persona pazūd tieši tādēļ, lai nodrošinātu „zinātnisko autoritāti”. Bet vai mēs sevi drīkstam neņemt vērā? Vai tā nav izvairīšanās no atbildības – no tā, ka es tur biju un es to ietekmēju?*¹⁰⁶ Analizējot tekstu, vienmēr jāņem vērā divi – stāstītājs un tas, kurš stāstu pieraksta. Nepieciešams paturēt prātā, ka nav objektīva skaņu ieraksta vai piezīmes. Vācu pētnieks Ginters Kapfhammers (*Günter Kapfhammer*) lieto terminu *psihiskā dispozīcija (psychische Disposition)*. Viņš to attiecina uz pētnieka noslieci noteiktā veidā izvēlēties teicējus un provocēt stāstījumu sev vēlamā virzienā. Bieži tas notiek neapzināti. Tam, kurš vērtē lauka pētījumus, jāņem vērā šī psihiskā dispozīcija.¹⁰⁷ Vācu zinātnieki attiecībā uz teicējiem mēdz lietot jēdzienu *sarunas līdzdalībnieks*, tomēr gan starp pētnieku un subjektu, gan arī starp pētnieku un iegūto materiālu pastāv varas attiecības. Pētnieks pārvalda savu īpašumu un to interpretē. Interpretācija lielā mērā ir atkarīga no vēsturiskā laika (no dominējošām zinātniskām teorijām un metodēm, politiskās situācijas utt.), tādēļ intervētājam jāsniedz iespējami plaša informācija par interviju, izzināšanas procesu, lai arī cilvēki, kuri nav iesaistīti materiāla vākšanā, varētu to vērtēt.

1. nodaļas kopsavilkums

1.1.

¹⁰⁶ *Gāle-Kārpentere I. Mutvārdu intervija: teorija un prakse. – 169. lpp.*

¹⁰⁷ *Kapfhammer G. Feldforschung Heute. Ein Anachronismus? Bemerkungen und Anmerkungen zu Eigen- und Fremdenquäten.// Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitsweisen der Europäischen Ethnologie. – Berlin : Dietrich Reimer Verlag, 2001. – S. 45. – 47.*

Bērnu folkloras klasifikācijas problemātika folkloras pētnieku darbos apskatīta jau daudzkārt. Atkarībā no folkloras izpildītājiem, bērnu folkloru tradicionāli pieņemts iedalīt divās daļās: 1) var runāt par pieaugušo izpildīto folkloru, kas domāta bērniem; 2) bērnu pašu radītā un izpildītā folklorā.

Latviešu folkloristikā līdz šim bērniem veltītās folkloras klasifikācija vēl nav izstrādāta. Zinātniskajās publikācijās tematiski un funkcionāli skaidri izdalītas šūpuļdziesmas, taču ucināmās dziesmas līdz šim nav pieminētas. Daļēji tas skaidrojams ar to, ka ucināmās dziesmas iepriekš atsevišķi nav nodalītas no pārējā bērnu dziesmu kopuma un nav arī vienkopus publicētas.

Ievērojot dziesmu tematiku, funkcijas un izpildīšanas īpatnības, bērniem domāto folkloru var iedalīt 2 daļās: 1) šūpuļdziesmas; 2) ucināmās dziesmas. No pārējās bērnu folkloras tās atšķiras ar faktu, ka šo bērnu folkloras daļu izpilda pieaugušie. Bērns pretstatā pieaugušajiem šajā gadījumā ir tikai adresāts.

Šūpuļdziesmu galvenā funkcija ir bērna iemidzināšana, tās ir tematiski un funkcionāli vienotas, tādēļ sīkāks šūpuļdziesmu iedalījums nav nepieciešams. Taču ucināmās dziesmas pēc to izpildīšanas un tematikas var iedalīt 4 grupās: 1) jādināmās dziesmas, 2) ucināmās dziesmas, darbojoties ar bērna pirkstiem un rokām; 3) ucināmās dziesmas, darbojoties ar bērna ar kājām; 4) ucināmās dziesmas pajāšanai un kutināšanai.

Latviešu folkloristikā bērnu folkloras terminoloģija tāpat kā klasifikācija sistemātiski izstrādāta tikai pagājušā gadsimta piecdesmitajos gados Vilmas Grebles publikācijās un apcerējumos.

Termins *bērnu folklorā* latviešu folkloristikā nostiprinājās pagājušā gadsimta vidū krievu folkloristikas ietekmē. Tas apzīmē gan bērnu pašu sacerēto, gan bērniem domāto folkloru, kuru izpilda pieaugušie. Krievu pētnieciskajā praksē ir mēģinājumi to apskatīt vēl sīkāk un iedalīt trīs blokos: 1) bērnu radītā un izpildītā folklorā, 2) pieaugušo tradicionālās kultūras daļa, kas pārgājusi bērnu lietošanā; 3) pieaugušo folklorā, kas domāta bērniem. Latviešu folkloristikā tradicionāli pieņemts dalīt bērnu folkloru divās daļās, un šāda termina nozīme tiek saglabāta un izmantota arī šajā pētījumā.

Vissenākais termins, kas attiecināms uz latviešu bērnu folkloru, ir *bērnu dziesmas*. Tas ir visai plašs un ietver dažāda tipa, funkciju un tematikas tautasdziesmu tekstus. Terminu *bērnu dziesmas* pirmoreiz izmantojis K. Barons „Latvju dainu” 1. sējumā, ar to apzīmējot gan bērnu pašu lietotos tautasdziesmu tekstus, gan arī

pieaugušo izpildītās un bērniem domātās tautasdziesmas. Pēc Jēkaba Vītoliņa domām, šis termins apzīmē bērnu rotaļu dziesmas, dziesmas par bērnu audzināšanu, arī šūpla dziesmas un lielāko daļu ganu dziesmas.

Termina *šūpuļdziesmas* vai *šūpla dziesmas* izpratne kā latviešu, tā cittautu folkloristikā savu funkciju un tematikas dēļ laika gaitā maz mainījusies. Šūpuļdziesma ir dziesma, ko pieaugušais dzied mazam bērnam, lai tas vieglāk iemigtu.

Ucināmās dziesmas latviešu folkloristikā ir jauns termins, ko radījusi promocijas darba autore. Termins *ucināmās dziesmas* apzīmē tekstus, ko māte vai kāds cits pieaugušais skaita vai dzied vienkāršā melodijā un ko pavada kustības: spēlēšanās ar bērna pirkstiem, rokām, kājām, kutināšana un pajāšana, bērna šūpošana uz ceļiem vai kājas.

Ucināmo dziesmu komentāri. Šis termins promocijas darbā lietots, lai apzīmētu papildtekstus, kas LFK arhīva materiālos vai bērnu dziesmu publikācijās pievienoti blakus ucināmajām dziesmām. Tie atspoguļo teicēja vai pierakstītāja sniegtus paskaidrojumus par teksta izpildīšanu vai tā kontekstu. Šādu papildtekstu vai komentāru, ja tāds kādam ucināmo dziesmu tekstam bijis, publicējis Krišjānis Barons „Latvju dainu” 1. sējumā, tomēr „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma sastādītāji no tā atturējušies.

Dažādās publikācijās skaidri iezīmējas termins *jādināmās dziesmas*. Tas apzīmē tekstus, kurus pieaugušie izpilda klēpī sēdošam bērnam. Jādināmās dziesmas parasti attēlo jāšanas procesu un ir saistītas ar šīs darbības atdarināšanu. Kā atsevišķu grupu to pirmoreiz saskata folkloriste Anna Bērzkalne.

Kā rāda LFK arhīva komentāri, reizēm daļa ucināmo dziesmu tiek dēvētas par *paiju dziesmām*. Domājams, šis termins ieviesies no jautājumu lapām par bērnu dziesmām un pantiem, ko pagājušā gadsimta divdesmito gadu sākumā izstrādāja Anna Bērzkalne.

1.2.

Promocijas darba avotu pamatbāzi veido publicētie un nepublicētie avoti. Pie nepublicētajiem avotiem pieskaitāmi bērnu dziesmu materiāli LFK arhīvā. Tajā bērniem domāto dziesmu teksti atrodami dažādās kartotēkās. Šāds materiālu iedalījums pelna kritiku, jo īpaši ucināmās dziesmas tādējādi ir pētniekiem grūti pieejamas un pārskatāmas. Lai pētītu šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu izpildīšanu

mūsdienās, promocijas darba autore laikā no 2003. līdz 2007. gadam veica lauka pētījumus, intervējot šo dziesmu izpildītājus. Interviju ieraksti un to atšifrējumi atrodas LFK arhīvā un arī šis materiāls pieskaitāms npublicētajiem avotiem.

Pie publicētajiem avotiem pamatā pieskaitāmi divi akadēmiskie tautasdziesmu izdevumi – „Latvju dainu” 1. sējums un „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējums, kā arī Jēkaba Vītoliņa sastādītā grāmata „Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas”. Mūsdienu procesu izpētei izmantoti interneta resursi, galvenokārt portāls topošajiem un jaunajiem vecākiem „Cālis”, kā arī bērniem domātās dziesmu izlases un skaņu ieraksti, kuros publicētas šūpļa vai ucināmās dziesmas.

1.3.

Pētot iepriekšējos gadu desmitos savāktos bērnu folkloras materiālus, galvenā uzmanība tika vērsta uz tekstu analīzi. To noteica pieejamo folkloras avotu vākšanas specifika. 3. nodaļā pētāmie folkloras materiāli iegūti, veicot lauka pētījumus, kuros vienlīdz liela nozīme pievērsta gan folkloras vienību iegūšanai, gan kontekstam.

Lai realizētu lauka pētījumus un analizētu tajos iegūtos materiālus lietota kompleksa pieeja, apvienojot vairākas pētnieciskās metodes, teorijas un paņēmienus. Vācot mūsdienu folkloras materiālus, galvenokārt izmantota kvalitatīvās intervijas metode, kā arī teicēju novērošana, kas ir vispiemērotākā folkloras vākšanai mūsdienās.

2. NODAĻA. ŠŪPUĻDZIESMAS UN UCINĀMĀS DZIESMAS: TEKSTU UN KOMENTĀRU ANALĪZE

Līdzšinējās zinātniskajās publikācijās par latviešu šūpuļdziesmām, kā arī LFK arhīva materiālos trūkst plašāku ziņu par to kontekstu, tādēļ šajā nodaļā galvenā uzmanība tiks pievērsta tekstu analīzei. Atšķirīga situācija izveidojusies ucināmo

dziesmu sakarā. Šo dziesmu pierakstīšanas veids¹⁰⁸ ir radījis unikālu iespēju kaut nedaudz apjaust ucināmo dziesmu kontekstu, kāds tas bijis pierakstīšanas laikā vai kādu to atceras teicēji. Tādēļ atsevišķa apakšnodaļa šajā pētījumā veltīta ucināmo dziesmu komentāriem.

Pirms analizēt šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu tekstus, nedaudz jāpievēršas priekšstatiem par bērnu folklorā. Kā uzskata krievu folklorists un etnogrāfs Alberts Bajburins (*Байбурин*)¹⁰⁹, šos priekšstatus nosaka pasaules struktūras binaritātes princips. Proti, bērna dzimšana tiek saistīta ar pāriešanu no htoniskās pasaules mūsu pasaulē, taču pats piedzimšanas fakts vēl nenozīmē, ka viņš pilnībā kļuvis par cilvēku. Tradicionālajos priekšstatos jaundzimušo neuzskata par pilnvērtīgu bērnu, kamēr nav notikušas maģiskas rituālas darbības¹¹⁰, kas „pārvērstu” viņu *cilvēkā*. Šīs rituālās darbības aizsākas ar nabassaites pārgriešanu, tādā veidā atdalot jaundzimušo no mātes ķermeņa, un turpinās ar mazgāšanu kā rituālu attīrīšanu no tā, kas varētu norādīt uz piederību ne-cilvēcīgajam. Jaundzimušā iekļaušana sabiedrībā noslēdzas ar krustībām – vārda došanu, ielikšanu šūpulī. Ticējumi kā pārejas laiku min sešas nedēļas, kad bērnu nedrīkstēja rādīt svešiem un atstāt bez uzraudzības.¹¹¹ Visas šīs darbības vērstas uz nākotni, tās veicina bērna fizisko attīstību un patstāvīgas dzīves sākšanu – staigāšanu, atšķiršanu no krūts, zobu izšķilšanos, runāšanu. Rituālo darbību rezultātā bērns pakāpeniski iegūst pilntiesīga sabiedrības locekļa statusu, tas viņu atdala no dabas pasaules. Šajā pārejas laikā bērns ir pakļauts dažādām briesmām, kas nāk no „tās” pasaules, tomēr, no otras puses, bērns pats kā daļēji piederīgs svešajai pasaulei var būt bīstams pārējiem.¹¹² Folkloras tekstos – kā ticējumos, tā šūpuļdziesmās – vairāk tiek akcentēta bērna aizsardzība pret nevēlamiem htoniskās pasaules spēkiem nekā bailes no jaundzimušā.

¹⁰⁸ Kā iepriekš minēts, LFK tautasdziesmu kartotēkā daudziem ucināmo dziesmu pamattekstiem klāt pievienots neliels teicēja vai pierakstītāja sniegts komentārs.

¹⁰⁹ *Байбурин А.* Ритуал в традиционной культуре. – СПб.: Наука, 1993. – С. 41.

¹¹⁰ Rumāņu izcelsmes folklorists Mirča Eliade skaidro, ka ar iniciāciju jāsaprot rituālu kopumu, kuru mērķis ir iesvētāmā radikālas reliģiskā vai sociālā statusa izmaiņas. Pētnieks iniciācijas rituālus iedala trīs tipos: 1) vecuma grupu iniciācija (tā skar visus cilts locekļus, kad tie sasniedz noteiktu vecumu); 2) iniciācija, kas ļauj iekļūt kādā slepenā, slēgtā sabiedrībā vai grupā; 3) individuālā iniciācija (tā attiecas, piemēram, uz valdnieka, priesteru vai šamaņa iesvētīšanu). (Eliade 1965, 3.-4.).

¹¹¹ “Senāk svešiem ļaudīm nemēdza rādīt bērnus, kas vēl nebija sešu nedēļu, parādīja tikai īsteniekiem. Citiem nerādīja, lai nenoskaustu, nenobrīnētu, nenorunātu.” LTT 2887

¹¹² “Māte bērnu nezīda ar pliku galvu; apsien drānu vai uzmet kaut kādu apsegu, pat zirga silksi: tas esot mātes veselībai par labu, un tad neejot nost maizes svētība.” LTT 2955

2.1. Šūpuļdziesmu motīvi

Pirms pievērsties šūpuļdziesmu motīviem, sākumā nepieciešams definēt izpētes priekšmetu. **Šūpuļdziesma ir dziesma, ko pieaugušie vai vecākie bērni¹¹³ izpilda mazam bērnam, lai tas vieglāk iemigtu.** Lielākā daļa tekstu saturiski vērsti uz mazuļa iemidzināšanu vai miega piesaukšanu, nozīmīga tēma šūpuļdziesmās ir bērna rašanās/atrašana un vecāku gaidīšana. Tomēr atsevišķi fakti liecina, ka

---

¹¹³ Krišjānis Barons, ievadot „Latvju dainu” 1. sējuma bērnu dziesmu nodaļu, raksta: *Ne allaž lielajiem bija vaļas bērnus uzraudzīt un ar tiem rotaļāties. Steidzama darba laikā bērni nereti palika savā vaļā, jo bērnu auklis jeb uzraudzītājs bija tikai pāri gadu vecāks par pašiem uzraugāmajiem.* (LD I. – 330. lpp.).

šūpuļdziesma var būt faktiski jebkura dziesma, kuru dzied, iemidzinot bērnu. Par to liecina nejaušs LFK arhīva materiālos blakus kādai tautasdziesmai atrasts komentārs:

Syt man, muote, per man muote, eijā, žūžū,
Soka puišus naļūbeiti, žūžūžū;
Ka mameņe naredzēja,
Palākdama mutes devu.
Dzied „Aijā, žūžū, lāča bērni” meldijā.
LFK 1940, 1834

Par to, ka šo tekstu iespējams dziedāt kā šūpuļdziesmu, liecina arī klāt pievienotie refrēni pirmās un otrās rindas beigās. Tā kā arhīva materiālos trūkst plašāku ziņu par šūpuļdziesmu izpildīšanas kontekstu, tad grūti spriest, vai *citas* tautasdziesmas bieži izpildītas, iemidzinot mazus bērnus. Tomēr tik plaša šūpuļdziesmu interpretācija var radīt daudzus sarežģījumus, jo tādējādi būtu neiespējami jēlkādā veidā norobežot šūpuļdziesmas no pārējām tautasdziesmām. Tādēļ promocijas darbā šūpuļdziesmu tekstu analīze pamatā balstīta „Latvju dainu” 1. sējuma¹¹⁴, „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma¹¹⁵ un Jēkaba Vītoliņa „Bērnu dziesmu cikla. Bēru dziesmu”¹¹⁶ publicēto šūpuļdziesmu nodaļu materiālā.

Formas ziņā šūpuļdziesma ir ritmiski organizēts teksts, kas tiek dziedāts. Tās izpildījumā vārdi, melodija un ritms saplūst vienotā veselumā. Tomēr reizēm bērnam mēdz dungot tikai melodiju¹¹⁷. Sākotnēji melodija un ritms mazulim, kas tikko ienācis pasaulē, ir daudz nozīmīgāks par tekstu, kura jēgu tas vēl nespēj uztvert. Dziesmu tekstu saturs neļauj spriest par vecumu, līdz kuram šūpuļdziesmas bērniem izpildītas. Par to nav ziņu LFK arhīva materiālos, kā arī zinātniskajās publikācijās. Krievu folklorists Valentīns Golovins uzskata, ka šūpuļdziesmas bērniem dziedātas līdz apmēram divu gadu vecumam, pēc tam dziesmu izpildīšanu pamazām sāk aizstāt dažādu stāstu un pasaku stāstīšana.¹¹⁸

Termins *motīvs* literatūrzinātnē un folkloristikā ienācis no mūzikas sfēras. 20. gadsimta sākuma krievu formālās skolas literatūrpētnieki motīvu uzskatīja par minimālo, tālāk nedalāmo teksta elementu.¹¹⁹ Jēdziens *motīvs* bijis arī folkloras pētnieku uzmanības lokā, taču tas vairāk attiecināts uz pasakām un tradicionālajiem

¹¹⁴ LD I.

¹¹⁵ LTdz VI.

¹¹⁶ Vītoliņš J. Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – Rīga : Zinātne, 1971.

¹¹⁷ Jēkabs Vītoliņš, vispārīgi aprakstot šūpuļdziesmas, atzīst, ka, iemidzinot bērnu, „dzied un dundo melodiju arī bez vārdiem”. (Vītoliņš 1971, 81).

¹¹⁸ V. Golovins šūpuļdziesmu dziedāšanu saista ar krūts barošanas periodu, kas tradicionāli ildzis līdz pusotra, divu gadu vecumam. (Головин 2000, 13).

¹¹⁹ Kursīte J. Dzejas vārdnīca. – Rīga : Zinātne, 2002. – 264. lpp.

stāstījumiem. Pasaku pētnieki ievēroja, ka stāstītajos naratīvos atkārtojas atsevišķi tēli, darbības vietas, epizodes un notikumi, kurus teicēji turpina izmantot un kas, tāpat, ir „materiāls, no kā stāstījumi tiek veidoti” jeb *motīvi*.¹²⁰ Pasaku klasifikāciju pēc motīviem kā satura sīkākajām vienībām kritizējuši strukturālisma piekritēji, īpaši Vladimirs Props un Alans Dandess. Viņi uzskata, ka šāds dalījums ir subjektīvs un neprecīzs, jo balstās uz stāstījuma saturu, kas ir mainīgs, nevis uz tā struktūru, kas ir nemainīga¹²¹.

Latviešu folkloristikā līdz šim termins *motīvs* nav skaidri definēts. Pagājušā gadsimta 40. gadu beigās un 50. gados, aprakstot motīvus tautasdziesmās, folkloras pētnieki lieto terminu *patstāvīgais* vai *konstantais motīvs*.¹²² Rīta Drīzule šo terminu definē rakstā „Par motīvu un tēlu īpatnībām latviešu bāru dziesmās”: [..] *uz tautasdziesmu analīzes pamata par patstāvīgiem jeb konstantiem motīviem varētu uzskatīt tādas pamatos nemainīgus izteicienus rindas vai divrindes apjomā, kas saglabājušies un tikuši lietoti dažādas tematikas dziesmās līdzīgi tradicionālām formulām*. Pētniece uzskata, ka motīvi ir nesaraujami saistīti ar tēliem, jo tēli ietilpst motīvos kā to sastāvdaļa¹²³, tādēļ nav atsevišķi nodalāmi un pētāmi. Tomēr motīvu neatņemama sastāvdaļa ir ne vien tēli, bet arī darbība.

Šajā promocijas darbā ar terminu *motīvs* apzīmēti nosacīti nedalāmie tautasdziesmu satura elementi, kas izpaužas tēlos un darbībās, un vairākos tekstos atkārtojas. Apjoma ziņā motīvi parasti aptver vienu vai divas teksta rindas, tomēr iespējamās arī četras rindas. Piemēram, nākotnes motīvs izpaužas četrindē:

Aijā, mani mazi bērni,
Kad jūs lieli izaugsiet?
Kad jūs cūkas ganīsiet,
Kad jūs tēva klausīsiet?
LTdz 24 639

¹²⁰ Folkloras pētnieks Roberts Džordžess (*Georges*) raksta: *Viņi* (folkloras pētnieki – U. S.) *uzskatīja, ka šie motīvi ir vērā ņemami kā kaut kas ārpus ikdienišķā, kaut kas pietiekami pārsteidzošs, kas kļūst par mutvārdu vai literārās tradīcijas sastāvdaļu, piemēram, tāda maltīte, kuru sagatavojuši dzīvnieki vai kura piešķir baudītājam maģiskas spējas*. (*Georges* 1997, 203 – 204).

¹²¹ *Georges R. A.* The Centrality in Folkloristics of Motif and Tale Type // *Journal of Folklore Research*. Vol. 34, No. 3. – Bloomington : Indiana University Folklore Institute, 1997. – P. 204.

¹²² Artūrs Ozols 1949. gadā savā disertācijas darbā „Folkloristiskā darba metodes latviešu tautasdziesmu laukā 19. gs. 2. pusē” runā par patstāvīgajiem motīviem: *.. paši palikdami lielākā vai mazākā mērā nemainīgi un atkārtodamies dažādās dziesmās, saistās ar citiem motīviem atkarībā no konkrētās situācijas un apstākļiem, ar kuriem konstanto jeb vadmotīvu saista*. (*Ozols* 1949, 134).

¹²³ *Drīzule R.* Par motīvu un tēlu īpatnībām latviešu bāru dziesmās // *Valodas un literatūras institūta raksti*. Nr. 11. – Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959. – 185. – 186. lpp.

Tautasdziesmu veidojošs elements ir ne vien motīvs, bet arī tēma. Lai gan tēma izprotama plašākā nozīmē un var ietvert vairākus motīvus, tomēr tautasdziesmās tēma var sakrist ar motīvu.

Vilma Greble grāmatas „Latviešu bērnu folklorā” priekšvārdā atzīst, ka *šūpuļa dziesmu galvenie motīvi – greznais šūpulīšs, tam izraudzītā vieta, miega atvilcēji, bērna šūpotāji, mātes pārdomas pie bērna šūpuļa*¹²⁴. Šūpuļdziesmu motīvi līdz šim analizēti visai fragmentāri¹²⁵, un izsmeltošāku pētījumu par tiem trūkst.

Šūpuļdziesmās galvenokārt var runāt par diviem tēmu lokiem: 1) **ar miegu un iemidzināšanu saistītie motīvi** (miega nešanas un dalīšanas motīvs, miega zagšanas un atņemšanas motīvs, personificēta miega motīvs, miega vēlējuma motīvs); 2) **ar bērnu saistītie motīvi** (bērna zagšanas motīvs, bērna atrašanas motīvs, bērna nogalināšanas motīvs, nākotnes motīvs).

Atsevišķi var runāt par **atalgojuma un soda motīvu**, kas saturiski saistīts ar abiem iepriekš minētajiem tēmu lokiem vienlaicīgi, savukārt **šūpuļa un šūpošanas motīvs**, kā arī **ģimenes motīvs** paši ir atsevišķas tēmas.

Pētot šūpuļdziesmu motīvus, bez ievēribas nedrīkst atstāt **dziesmas, kurām zināmi teksta vai mūzikas autori**, bet laika gaitā tās folklorizējušās. Lai arī šīs dziesmas atšķiras no *klasiskām* tautasdziesmām, un tajās saskatāms zināms sižetiskums, promocijas darba autore uzskata par nepieciešamu tās aprakstīt, jo minētās dziesmas teicēji uzskatījuši par autentiskām tautasdziesmām.

Ar miegu un aizmigšanu saistītie motīvi

Miega nešanas un dalīšanas motīvs. „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma atrodami 110 tipi, kuros figurē miega nešana. Apkopojot tekstu avotus, redzams, ka tas ir vispopulārākais motīvs šūpuļdziesmās. Par tā izplatību liecina arī Latviešu folkloras krātuves fonotēkas ieraksti, kur no 26 šūpuļdziesmām 13 dziesmās attēlota miega nešana. Miega nesēji, kas figurē šajā motīvā, ir *pele, kaķis*, vienā gadījumā arī *vāvere*.

Šūpuļdziesmu tekstos, kuros vēstīts par miega nešanu, dzīvnieks, kas to dara, parasti tiek aicināts pie bērna:

Velc, pelīte, saldu miegu

Atvelc, pelīte

¹²⁴ Greble V. Latviešu bērnu folklorā. – Rīga : Zinātne, 1973. – 11. lpp.

¹²⁵Var runāt tikai par atsevišķiem rakstiem, kuros analizēti konkrēti šūpuļdziesmu motīvi, piemēram: Melne E. Bērnu dziesmas un skaitāmie panti „Latvju dainu” lokā // Dabas un vēstures kalendārs 1994. gadam. – Rīga : Zinātne, 1993. – 258.–264. lpp.

Mazajam bērniņam [...]
LTdz 24 513

Bērniņam miegu [...]
LTdz 24 561

Kur tecēsi, vāverīte,
Ar lielo miega nastu? [...]
LTdz 24 520

Pele brauc, vāģi čīkst
Ar to miega vezumiņ' [...]
LTdz 24 573

Miega nešanai parasti seko miega dalīšana:

.. Šim saujiņa, tam saujiņa,
Mazajam riekšaviņa.
LTdz 24 601, 1

Šūpuļdziesmu tekstos vienmēr lielākā miega daļa pienākas pašam mazākajam, jo viņam miegs nepieciešams, lai augtu. Miega daudzums ir proporcionāls nepieciešamajam gulēšanas ilgumam. Nereti pārējie, kas arī dabū miegu, tiek konkretizēti – tie ir bērna vistuvākie cilvēki – vecāki ([...] Tāvam sauja, muotei sauja [...] LTdz 24 590, 4).

Miega zagšanas un atņemšanas motīvs. Galvenais vēstījums, ko pauž šis motīvs ir miega nenokļūšana galamērķī – pie bērna. Lai arī šūpuļdziesmās lielākoties vēstīts par veiksmīgu miega nokļūšanu pie bērna, taču ir arī dziesmas, kurās pele ar miegu savu mērķi nerasniedz:

Pele brauc, vāģi čīkst,
Ar to miega vezumiņ';
Lūst vāģīši, trūkst pelīte,
Gāztās miega vezumiņš.
LTdz 24 610

Pele čīkst, pele raud,
Pelei rati saplīsuši,
Pelei rati saplīsuši,
Bērniem miegu vadādot.
LTdz 24 611

Samērā reti šūpuļdziesmās apdziedāta miega zagšana. Tēli, kas parādās tekstos par miega atņemšanu vai zagšanu, ir kaķis, suns un pele.

Es ģjyudžu boltu kači,
Lai nūvest bārnām mīgu;
Sateik ceļā raibais suns,
Nūzūg bārna mīdzeņu,
Ucī, ļuļī, aijaja,
Nūzūg bārna mīdzeņu.
LTdz 24 560

Atnes, kaķeit, mīdzeņu
Caur aceples lūdzeņu,
Kab peleite naradzātu
I mīdzeņa naatjīmtu.
LTdz 24 559

Par miega zagšanu vai atņemšanu vēstīts tikai četrās šūpuļdziesmās, kas publicētas „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma šūpla dziesmu nodaļā¹²⁶, pie tam tās pierakstītas tikai Latgalē.

¹²⁶ LTdz VI. – 257. lpp.

Daudz biežāk šūpuļdziesmās tiek pausts brīdinājums vai pat izteikti draudi pelei, lai tā uzmanītos, un viņas nestais miegs sasniegtu mērķi – bērnu. Šajos tekstos peles pretinieks vienmēr ir kaķis:

[..] Kad kaķītis ieraudzīs,
Novilks tavu kažociņu.
LTdz 24 567

[..] Kad kaķītis ieraudzīs,
Nokoss tavu deguntiņu.
LTdz 24 567, 1

[..] Ja tu cieti nesavilksi,
Tad tev' iedos inciņam;
Inciņš tavus mazus kaulus
Pa vienam skripšķinās.
LTdz 24 569

Šajos piemēros skaidri parādās doma, ka arī pati pele var būt miega ekvivalents, tās cīņa ar kaķi simboliski atspoguļo bērna grūto emocionālo stāvokli iemiegot.

Ceļa motīvs. Šis motīvs atspoguļo miega ceļu pie bērna. Tas šajā žanrā ir ļoti izplatīts un gandrīz vienmēr seko aiz miega nešanas:

[..] Caur klēti, caur namu,
Caur istabiņu.
LTdz 24 525

Sešas peles miegu vilka
Mazajam bērniņam:
Trīs ievilka šūpuļi,
Trīs gultiņas maliņā.
LTdz 24 517

Parasti minētas vietas, caur kurām miegs tiek vests, sākot no visattālākajām vietām telpā līdz bērna pagalvim. Otrajā teksta piemērā, savukārt, nosauktas vietas, kur pele noliek miegu un pēc miega nešanas paliek pati.

Personificēta miega motīvs. Atšķirībā no iepriekš minētajiem tekstiem, kuros miegs attēlots kā lieta vai viela, kuru iespējams nest vai vest vezumā. Šajās dziesmās tam piemīt dzīvas būtnes īpašības, un tas pats aktīvi darbojas:

Nāc, miedziņi, istabā,
Ko namā kavējies? [..]
LTdz 24 504

Miedziņš līda istabā
Zilu zaļu mētelīti [..]
LTdz 24 684

Jau tas miega Ērmanīts
Ap bērniņu lumstījās [..]
Ltdz 24 709

Pretstatā dzīvnieku atvestajam miegam, šāds miegs mēdz būt cilvēkam nevēlams. Nereti no šāda miega tiecas atbrīvoties, dzenot to projām: ¹²⁷

[..] Ej projām, Ermanīti,
Mēs bērniņu nedosim.
LTdz 24 704

Miega vēlējuma motīvs. Šis motīvs saistīts ar vēlējumu bērnam aizmigt, gulēt mierīgi un netraucēt tuviniekus:

¹²⁷ Plašāk personificēts miegs apskatīts nodaļā *Šūpuļdziesmu tēli*.

Čuči, ļūli, ļulinki,
Možu munu bērneņu!
Atnes, kačēit, midzeņu,
Līc šyupeļa galeņā.
Kab nikas naradzātu,
Mozais bērnešs īraudzētu.
LTdz 24 552, 6

..Čuči, guli, mazbērniņ,
Kā pelīte midzenī,
Neklausies ciema gaiļus,
Nemodini māmuliņ’.
LTdz 24 589, 9

Cita šūpuļdziesmu tipu grupa saistīta ar vēlējumu aizvērt, aizmiegt acis.

Motīvs parasti aptver trīs vai pat četras rindas:

Migu, migu, vien’ actiņa,
Līdz aizmīga otr’ actiņa;
Kad to vienu midzināja,
Līdzī otra aizmīgās.
LTdz 24 718

Migu, migu vien’ actiņa,
Līdz aizmīga abas divas;
Viena gauža miega pilna,
Otra pilna asariņu.
LTdz 24 715

Šūpuļdziesmu piemēros attēlota iemigšanas situācija, kura gan pašam bērnam, gan arī apkārtējiem ir grūta. Tekstos uzsvērts, ka svarīgi ir aizmiegt vismaz vienu aci, tad otra aizmiegt bez piepūles. Minētajās šūpuļdziesmās var konstatēt arī tautas dzejas skaniskā sakārtojuma veidu – instrumentāciju.¹²⁸ Tajās ietverts gan aliteratīvs, gan konsonatīvs skaņu sabalsojums. Atslēgas vārds, kuru mēģina uzsvērt, ir – *miegs* vai *miegšana*:

Migu, migu, vien’ actiņa,
Aizmigs otra pakaļā;
Kad aizmīga abas divas,
Tad gulēsi saldu miegu.
LTdz 24 723

Mygu, mygu vīnu aci,
Ūtra grīstūs lyukojās;
Skrīņ, mīdzen(i), mīdz acēņu,
Apsedz mīga paladzeņu.
LTdz 24 717

Saistībā ar šiem tekstiem svarīgs ir fakts, ka nav vēlējuma acis vienkārši aizvērt, bet gan tās aizmiegt. Ja pirmā vārda nozīme vairāk saistās ar labprātīgu darbību, tad aizmiegšanas nozīme ietver zināmu piespiedu darbību. Par to, ka tā nav tikai lokāla rakstura parādība, liecina arī krievu šūpuļdziesmu formula, kurā līdzīgi instrumentēta miegšanas darbība:

Уж ты глазки зажми,
Угомон тебя возми.¹²⁹

Makropasaulē logi simbolizē robežu starp savu, „iekšējo” pasauli un āru – svešo, bīstamo vidi, un tāda pat funkcija, tikai individuālā līmenī, ir acīm.¹³⁰ Aizvērtas acis simbolizē noslēgtību no ārpasaules. Aizdarīt, slēgt acis nozīmē arī ‘mirt’. Netieši

¹²⁸ *Kursīte J.* Latviešu folklorā mītu spogulī. – Rīga : Zinātne, 1996. – 162. lpp.

¹²⁹ *Головин В.* Русская колыбельная песня в фольклоре и литературе. – С. 60.

¹³⁰ Šī līdzība izsacīta arī kādā mīklā: “Divi mazi lodziņi, caur tiem visa pasaule redzama.” (LFK 834, 150).

par miega un nomiršanas saistību vēstīts vienā no ticējumiem: *Pirmmiedzē cilvēku nevar modināt; ja pamodinās, tad viņš nomirst.* (LTT 20469)

Ar bērnu saistītie motīvi

Bērna zagšanas motīvs. Tas raksturīgs dziesmām, kurās galvenie tēli ir *lācis* un *lapsa*:

Čuči, guli, lāča lelle,
Plakanām kājiņām!
Atnāks lācis, paņems lelli
Kā auklītis neredzēs.

LTdz 24 829

.. Atskrej lapsa, pazog bērnu,
Kur bij' auklis, neredzēj'..
LTdz 24827, 1

Teksti par bērna zagšanu vai apmainīšanu sastopami arī ticējumu materiālā. Tie vēsta, ka īpaši jāuzmana vēl nekrustīti bērni, jo tos var nozagt dažādi htoniskās pasaules sieviešu kārtas gari vai dievības. Ar bērnu pārmainīšanu īpaši saistītas svētas meitas, retāk Vella māte vai Laimes māte. Latviešu folklorā svētām meitām sakars arī ar likteņa lemšanu, ko simboliski attēlo tām raksturīgā nodarbe – vērpšana. Tās nereti rādās kā ķirmji, kuri dzīvo mūros (sienās, šķirbās) un mītot arī *āzugunē*, proti, namā starp ugunskuru un mūri.¹³¹ Viņas zog, kā folkloras avotos uzsvērts, nekrustītus bērnus un apmaina tos pret savējiem. Šāds pārmainīts bērns izskatās gluži citādi nekā parasts mazulis – ir nesamērīgi vecs, ar hipertrofētu augumu. Lai nelaimīgā māte atgūtu savu īsto bērnu, pārmainīto bērnu nepieciešams spīdzināt perot, grasoties šaut krāsnī vai pat nogalināt.¹³²

Nevienā no ticējumiem nav ziņu, ka bērnu zaglis būtu kāds dzīvnieks, tie sastopami tikai šūpuļdziesmu tekstos. Taču šūpļa dziesmās nav tik izvērstā zagšanas sižeta kā tas ir ticējumos, nav arī zināms, kas pēc tam notiek ar nozagto bērnu. Iespējams, ka šī motīva teksti vienkārši brīdina par briesmām, kas var notikt, ja auklis mazu bērnu atstāj bez uzraudzības.¹³³

¹³¹ *Pētersons K.* Latviešu māte ar bērnu // Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas rakstu krājums. –Jelgava, 1901. – 6. sēj. – 31. lpp.

¹³² “Kādiem vecākiem bijis jau paaudzies bērns. Māte viņam reiz likuse uzlikt grāpīti namā. Bērns atbildējis: „Memmm’ es jau kādus 50 gadus vecs, bet tādu grāpīti neesmu redzējis.” No tādas atbildes māte turējuse bērnu par muļķīti un nezinājuse, ko ar to iesākt. Beidzot noveduse pie daktera, lai tādām muļķītīm iedod ģifti. Bērns sācis blauties. Te atskrējuse svēta meita un sacījuse, ka bērns esot viņas. Pajēmuse savu bērnu un aizgājuse.” (Pētersons 1901, 35).

¹³³ Nevienā no šūpuļdziesmu tekstiem nav minēts, ka māte bērnu atstāj bez uzraudzības. Tomēr Kārļa Arāja un Almas Mednes sastādītajā *Latviešu pasaku tipu rādītājā* (Arājs, Medne 1977, 124) ir * 776 pasaku tips *Mežā aizmirsts bērns*. Tā anotācijā vēstīts: „Kalpa sieva vakarā pārnāk nostrādājusies, aizmirt bērnu lauka malā. Kad viņa atnāk tam pakaļ, bērns guļ zelta šūpulī, eņģelis to šūpo dziedādams. Saimniece atstāj savu bērnu tīšām, bet atrod bērna vietā vecu avīzi (arī: velns šūpo, un bērns saplēsts).”

Bērna atrašanas motīvs. Visbiežāk minētās vietas, kur atrod bērnu nav saistītas ar māju vai tuvāko apkārtni. Šajos tekstos bērna atrašana rādīta it kā nejauša, negaidīta. Visbiežāk šūpuļdziesmās tiek minēts mežs, zeme, ganības (gani), lielceļa mala, akmeņu čupa. Piemēram:

Ejo, bērniņš,
Ganos dabūts,
Cūciņa izraka
Tecēdama.
Kauns mājā nesot,
Grēks, mežā metot.
LTdz 24 814

Aijā, bērniņš,
Mežā dabūts,
Lielceļa malā
Akmeņa čupā;
Kad būtu jēriņš,
Tad dotu vilkam,
Cilvēka bērniņš
Mājā jānes.
LTdz 24 842

Bērna tuvākā apkārtnē šūpuļdziesmu tekstos tiek aprakstīta īpaši sīki, taču svešā, bīstamā pasaule ļoti shematiski. Telpiskie apzīmējumi sastopami gandrīz katrā šūpuļdziesmā, bet ne tikai kvantitatīvā aspektā – tie tiek fiksēti arī kvalitatīvi (augša – apakša, savs – svešs, vidus – mala utt.). Dziesmu tekstos izskan doma pēc iespējas ātrāk pārnest bērnu no svešās, ārējās pasaules drošākā vietā.

Bērna nogalināšanas motīvs. Starp daudziem pazīstamiem šūpuļdziesmu tekstiem var atrast motīvu, kas vēsta par bērna mešanu ūdenī¹³⁴. Piemēram:

Šūpo, māte, auklē māte,
Nemet mani ūdenī;
Ja pašai nevajaga,
Dod otram ganiņos.
LD 1909

Auklē meitu, māmuliņa,
Met dēliņus ūdenī:
Dos dēliņis ļaunus vārdus,
Dos dēliņa līgaviņ' .
LTdz 24 075, 2

Šos neparastos tekstus jau pagājušā gadsimta 20. gados ievērojis folklorists Pēteris Šmits. Savā rakstā „Par bērnu nogalināšanu”¹³⁵ viņš izvirza hipotēzi, ka šajās dziesmās attēlotajai jaundzimušu bērnu nogalināšanai pamatā bijuši vecāku trūcīgie sadzīves apstākļi. Autors gan atzīst, ka vēstures liecībās šāda ieraša nav saglabājusies, jo līdz 16. gadsimtam ziņas par latviešiem ir ļoti trūcīgas, *kamēr ap minēto laikmetu šī ieraša, kā jādodomā, jau bijusi sen aizmirsta.*¹³⁶ Pie tam P. Šmits norāda, ka meitenes nogalinātas biežāk nekā zēni: “Viņas varēja nolaupīt ne vien ienaidnieki, bet arī pašu tautieši. Vēlākos miera laikos nabaga vecākiem bija atkal ne mazums raižu pie „pūra locīšanas” meitām.”¹³⁷ Tomēr raksta noslēgumā viņš atgādina, ka nogalināšana tomēr

¹³⁴ Plašāk par to skat.: *Smilgaine U.* Bērnu nogalināšanas tēma latviešu šūpuļdziesmās // Platforma 3. – Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007, 149. – 157. lpp.

¹³⁵ *Šmits P.* Par bērnu nogalināšanu // Etnogrāfisku rakstu krājums. – Rīga, 1923. – 2. sēj. –30.–32. lpp.

¹³⁶ Turpat. – 31. lpp.

¹³⁷ Turpat. - 30. lpp.

nebūs bijusi ikdienišķa un visas sabiedrības akceptēta parādība. Tā pielietota tikai ļoti retos gadījumos, un iespējams, ka šādi nogalināti arī ārvalstīs dzimuši bērni.

Pieraksti no Latvijas novadiem rāda, ka lielākā daļa šādu dziesmas nākušas no Latgales (246 dziesmas), tikai 22 no pārējiem novadiem.¹³⁸ Ko nozīmē šie teksti, kāda ir to ģenēze? Diemžēl trūkst plašāku ziņu no pašiem teicējiem un folkloras materiālu vācējiem, kāpēc un kādos apstākļos dziesmas ar ūdenī mešanas motīvu dziedātas. Nevar piekrist latviešu folkloristikā jau pazīstamajai hipotēzei, ka šis motīvs apraksta grūtos ekonomiskos apstākļus, kuru rezultātā mātes, izmisuma dzītas, meta savus bērnus ūdenī. Neapšaubāmi, agrākajos gadsimtos latviešu zemnieku sadzīves apstākļi bija ļoti smagi, un vecākiem nācās pielikt milzīgas pūles, lai spētu apgādāt daudzus bērnus. Bērnu nogalināšana pastāvēja, taču nekādā gadījumā iemešana ūdenī nebija vispārpieņemta norma dzimstības regulēšanai. Par to, ka šādas darbības ne vien šodien, bet arī pirms dažiem gadsimtiem netika akceptētas, liecina 17. gadsimtā izdots Zviedrijas karaļa Kārļa XII likums pret bērnu nogalināšanu.¹³⁹ Šis likums attiecas ne vien uz Zviedrijas karaļa pārvaldīto Vidzemi, bet uz plašāku teritoriju – no Stokholmas līdz pat zemēm pie Reinas. Likumā gan nav īpaši akcentēta bērnu slīcināšana, bet teikts, ka par bērna nogalināšanu sievietei draud nāvessods sadedzinot.

Arī latviešu folkloras materiāli liecina, ka bērna dzīvība un veselība, īpaši tūlīn pēc piedzimšanas, tikusi ļoti sargāta. Sevišķi labi to, kā ar dažādu maģisku darbību palīdzību mātes centās nodrošināt bērna veselību un labsajūtu, var redzēt ticējumos, piemēram: *Kamēr bērns nav krustīts, ieduŗ dzirkles (tērauds) gultas malā, lai ļaunums nepieiet. Paguļā (pagultē) jāstāv trauciņam ar skaidru ūdeni, lai augot būtu skaidras miesiņas, nesistos pumpas.* (LTT 2846).

Interpretējot šo motīvu, varētu palīdzēt citi līdzīgi dziesmu tipi un to varianti. Tajos māte sviež bērnu ne vien ūdenī, bet arī pasolē, pabeņķē, renstelē, sētmalā un skaidienā – tā tad telpas apakšā vai nomaļā, nevērtīgā vietā. Piemēram:

Auklej, mameņ, tu meiteņu,
Svīd dēlēņu pasūlē:
Dūs dēleņš gaužu vōrdu,

¹³⁸ *Mežale B.* Akmens tēls un tā poētiskās paralēles dzīves / nāves tēmas risinājumā latviešu tautasdziesmās // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstnesis. – 1987. – Nr. 10. – 79.–85. lpp.

¹³⁹ Ieskatam neliels likuma fragments: „Zināms ir, ka tie neganti grēka darbi šinīs ļaunos un pastaros pasaules laikos jo dienas jo vairāk pieaug un vairojas: sevišķi ar sirds sāpēm top no mums pamanīts, ka **tā bērnu mušināšana** (*izcēlums autores – U. S.*) iekš mūsu mīļās tēvu zemes lielākā pulkā nekā citkārt vairojas un augamā aug, kur tomēr gan grūta un briesmīga nāves sodība tādām darbam spriesta ir, kad tādas ļaundarītājas top saņemtas, un viņu noziegātība īstēni zināma ir un klajā likta top.” (Ķēniņa likums pret to bērnu mušināšanu. – Rīga, 1684. – 2. lpp.)

Dūs dēlēna līgaveņa;
Lobōk mīgu gulējusi,
Kō dēlēnu auklējusi.
LTdz 24 080, 2

Arī šeit bērnam vēlēta nomaļa, mazāk vērtīga telpas daļa (ne centrs) jeb telpas „pierobeža”¹⁴⁰, vieta, kur cilvēka apdzīvotā telpa saskaras ar htonisko pasauli. Taču jāņem vērā, ka mūsu folklorā šīm vietām nav tikai negatīva nozīme, kā skaidiens, tā kā ūdeņi (upe, ezers, jūra) ir vieta, kur rodas un tiek „izzvejota” jauna dzīvība.

Zīmīgi, ka P. Šmits savā fundamentālajā ticējumu izdevumā nodaļā „Bērna sargāšana un prātošana” ievietojis arī kādu īpatnēju ticējumu no Aumeisteriem: *Vecos laikos bērņus rakuši sūnās, uzlikuši čakārni virsū un metuši upē.* (LTT 2934). Diemžēl arī šim ticējumam trūkst plašāku skaidrojumu, kādēļ tā darīts, taču pats nodaļas virsraksts vēsta, ka tas droši vien veikts sargāšanas nolūkā. Te redzams, ka ticējumā saglabājušās atmiņas par agrāk notikušām maģiskām darbībām, kuras veicot, māte it kā grasās bērnu slīcināt, taču ticējuma pierakstīšanas brīdī tādas vairs nav veiktas. Starp daudziem ticējumiem, kuros ir runa par svētu meitu apmainītiem bērniem, atrodams arī šāds: *Nekristītu bērņu velns var nozagt un ielikt savu bērņu vietā. Ja šāda bērņa acu priekšā dara kādas nedzirdētas lietas, tad tas brīnīdamies dažreiz izsaka savu vecumu. Ja viņu taisās dedzināt, kārt jeb slīcināt, tad velns atnes īsto bērņu un grib to pārmainīt.* (LTT 2854). Šādu ticējumu nav daudz, jo iespējams, ka minētā maģiskā darbība ap to laiku, kad ticējumi pierakstīti, bijusi reti sastopama, bet mūsdienās pavisam neizprotama.

Šo ticējumu gaismā pavisam jaunu jēgu gūst arī šūpuļdziesmas ar ūdenī mešanas motīvu. Lai arī agrākajos gadsimtos latviešu zemnieku sadzīves apstākļi bija ļoti smagi, darba autore apšaubā hipotēzi, ka bērnu slīcināšana bija viena no sabiedrībā akceptētām dzimstības regulēšanas metodēm. Par to, ka bērnu nogalināšana pastāvēja, bet tai bija izņēmuma raksturs, liecina Zviedrijas karaļa Kārļa XII likums pret bērnu nogalināšanu. Šobrīd grūti precīzi pateikt, ko teksti ar ūdenī mešanas motīvu nozīmēja ļaudīm, kas dzīvoja pirms vairākiem gadsimtiem. Jāapšaubā, ka šie teksti atspoguļo reālu bērnu nogalināšanu. Domājams, tie izpildīti

---

¹⁴⁰Pretēji dziesmām, kuras dzied krustībās, pādi dīdot. Tad bērns tiek likts plāna vidū, pašā centrā, piemēram:

Iecēlu liepīnu
Plānīna vidū,
Lai mana pādīte
Kā liepa auga.

LTdz 23 688

brīdī, kad zīdains ir slims vai bez saprotama iemesla ir nemierīgs, un vērsti uz slimību un nevēlamu htonisku spēku aizbaidīšanu.

Nākotnes motīvs. To raksturo savdabīga augšanas formula, kas izteikta jautājuma formā:

Aijā, mani mazi bērni,
Kad jūs lieli izaugsiet? [..]
LTdz 24 639

Aiz šī jautājuma seko tālāki jautājumi, kuros ietvertas vecāku vēlmes:

[..] Kad jūs cūkas ganīsiet,
Kad jūs tēva klausīsiet?
LTdz 24 639

Šajos tekstos izpaužas tradicionālie uzskati par to, kā cilvēkam jādzīvo, lai mūžs būtu pilnvērtīgs. Bērniem šūpuļdziesmās vēlēts kļūt par *darba strādnieciņiem*, miežu arājiem, karavīriem un vecāku palīgiem:

Čučati, guļati,
Mazie bērniņi,
Lai tek lielie
Kājiņām.
Kad būs lieli izauguši,
Tie būs lieli karavīri.
LTdz 24 648, 2

Šūpuļa un šūpošanas motīvs. Nereti ir ļoti grūti nošķirt šūpuļa un šūpošanas motīvu, jo bieži tie seko viens otram vai saplūduši kopā, tādēļ šie motīvi apvienoti vienā. Ja šūpulis ir vislabvēlīgākā, drošākā vieta bērnam, tad šūpošana saistās ar tuvinieku, arī ar pārdabisko spēku labvēlību, kas veicina bērna augšanu.

Kas vilkam, kas lāčam
Mežā kāra šūpulīti?
Priede lieca, egle kāra,
Vēja māte pašūpoja.
LTdz 24 806

Šūpo, egle vāverbērnus,
Es pats šūpo sav' māsiņ';
Vara līkste, zelta striķi,
Sudrabiņa šūpulīts.
LTdz 24 615

Par šūpošanu kā pārdabisku spēku labvēlības zīmi liecina ne vien šūpuļdziesmas, bet arī pasakas par netīši atstāto bērnu. Tajā stāstīts par māti, kura, darot darbu, aizmirsusi savu bērnu purva vidū, tikai vakarā atcerējusies un steigusies tam pakal: *Pieiet pie bērna, skatās – tas mierīgi guļ alksnī pakārtā šūpulī un smaida. Un aiz tā stāvot kāda sieva gaišā ģērbā un kustinot alksni, lai bērns neraud. Tā bijusi Laima. Māte tai pateikusies, bet Laima bērnam uzdāvinājusi laimi – mazu kastīti ar bezgala skaistiem dārgumiem.* (LFK 1731, 6485 Mēmele) Lai arī kopumā folkloras

tekstos mežs rādīts kā bērnam nelabvēlīgs un bīstams, tomēr pašas Laimas aizgādība spēj nodrošināt labvēlīgu situācijas iznākumu. Nereti šajos tekstos sastopams arī cilvēka (kultūras) un dabas pasaules pretstatījums. Dabas pasaules iemītnieki – dzīvnieku mazuļi – atstāti novārtā, vai arī tiem ir daudz sliktāki apstākļi nekā cilvēka bērnam.

Ģimenes motīvs. Bieži šis motīvs saistās ar ģimenes locekļu aizņemtbu un prombūtni:

[..] Tēvs ar māti Rīgā,
Lielie puīši riju kuļ,
Lielās meitas ābolos,
Mazās meitas ogas lasa,
Mazie puīšeļi riekstos.
Vecen' tup aizkrāsnē,
Goda dienas gaidīdam';
Sagaidījse goda dienas,
Ielien smilšu kalniņā.
LTdz 24 777, 4

Tēte, tēte, nāc mājās,
Nes bērnam kukuliti;
Memme, memme, nāc mājā,
Nes bērnam kliņģerit'.
LTdz 24 657, 1

[..]Tāvs aizgōja bišu kōpt,
Mōte ūgu palasēt;
Tāvs pōnese mads vōceli,
Mōte ūgu korzineiti [..]
LTdz 24 816, 1

Taču ir arī dziesmas, kuras atspoguļo gluži pretēju situāciju.¹⁴¹ Kā to var redzēt, aplūkojot iepriekšējā motīva tekstus, par mazuļiem ļoti rūpējas, pretstatā dzīvniekiem, kuru bērni netiek pieskatīti, un viņu aprūpe atstāta pašu vai dabas spēku ziņā.

Atalgojuma un soda motīvs. Atalgojuma motīvs ir bieži sastopams un parasti seko aiz ģimenes motīva. Balva bērnam pienākas par viņa svarīgāko darbu – mierīgu gulēšanu. Nereti atalgojumu par labu pienākuma veikšanu saņem arī auklis:

[..] Tēvs pārnesa medus podu,
Māte ogu vācelīti.
Tie būs maziem bērniņiem
Par mierīgu gulēšanu.
It priecīgs lāču bērns
Apēd ogas, apēd medu.
LTdz 24 816, 2

[..] Tēvs atnesa medus podu,
Māte ogu vācelīti;
Man tās ogas, man tas medus
Par bērniņa auklējum'.
LTdz 24 823

¹⁴¹ Piemēram:

Čučēt, gulēt,
Mazie bērni,
Lai tek lielie
Kājiņām:
Cūciņas ganīt,
Skaidiņas lasīt,
Maziem bērniem
Putriņu vārīt.
LTdz 24 652

Šūpo, egle, vāverbērnus,
Es pats šūpo sav' māsiņ';
Vara līkaste, zelta striķi,
Sīdrabiņa šūpulīti.
LTdz 24 615

Tekstos minēts, ka mātes un tēva nesums tiek dalīts uz pusēm. Reizēm gadās, ka auklis bērnam atstāj tikai to daļu no atalgojuma, ko pats vairs nespēj apēst. Tāpat kā šūpuļdziesmās par peles nesto miegu arī šajās dziesmās akcentēts (kāda veseluma) dalīšanas princips:

[..] Man tās ogas, man tas medus
Par bērniņa auklēšanu;
Atlieciņas bērniņam
Par mierīgu gulēšan'.
LTdz 24 823, 4

Bērna sodīšanu par nemierīgu gulēšanu izdevies atrast tikai vienas šūpuļdziesmas tekstā no Latgales:

Čučī, čučī, mozū Ondzeit,
Tev ir buļves puzanā,
Jo tu smirnai nagulēsi,
Atdūš' tevi Pārpačam.
LTdz 24 679

Šī dziesma drīzāk ir izņēmums. Tomēr bērnu baidīšanas paņēmiens ir pazīstams citā folkloras žanrā – ticējumos. Visvairāk baidīšana šajos tekstos saistīta ar bērna atturēšanu no ūdens¹⁴², taču ir arī ticējumi, kas rāda, ka bērni baidīti, lai tos apklusinātu, piemēram: *Ummaks, biedēklis, ar ko bērnus baida. Bieži saka: „Neraudi, nāks ummaks,”* (LTT 31122) un *Mazus bērnus mēdz baidīt ar vārdiem: „Nāks baltā mātīte no meža.”* (LTT 1802). Lietuviešu šūpuļdziesmās bieži sastopams bubuļa (*baubas*) tēls. Tas ir mītisks tēls, ar kuru baida bērnus, kad tie nevēlas gulēt. Teksti vēsta, ka bubulis ir atnācis mājās ar lielu maisu, kurā aiznesīs raudošo bērnu. Iespējams, ka dziesmas ar šiem tekstiem dziedātas tikai tajos gadījumos, kad grūti mazuli iemidzināt. Ne vienmēr mātei pietiek spēka un pacietības, lai maigi ieaijātu; bērna raudas viņā var radīt arī dusmas, tās šajā gadījumā simbolizē bubulis, kurš aiznes prom raudošo mazuli. Lietuviešu šūpuļdziesmu teksti stāsta par bubuli, kas ir atnācis mājās. Tam ir stikla kurpes, ādas soma, kurā viņš nes prom raudošus bērnus, bet tos, kas mierīgi guļ, viņš apbalvo ar pīrāgiem. Bubulis bērnu var aiznest kaktā, uz dīķi vai meža izcirtumu. Piemēram:

Užmik užmik tu, vaikuti,
Yra bute baubas
Su stikliniais čebatukais,
Kur vaikučius neša.

¹⁴² „Tautā bērnus biedē ar ūdens garu Būzēli, kas mītot dziļumos, dīķos, akās, un tur ieraušot nepaklausīgos bērnus, ja tuvu iešot.“ (LTT 31123); „Lejas Kurzemē vēl tagad bieži runā par Depi jeb Ūdensdepi, kuŗš dzīvojojot ūdenī un pusdienas laikā ieraujot tur arī cilvēkus, kas pie ūdens esot.“ (LTT 5784).

Kai uzmigsi, tai nerās,
Kai pabusi, tai išneš.¹⁴³

Šūpuļdziesmas, kurām zināmi teksta vai mūzikas autori. Aprakstot šūpuļdziesmas, bez uzmanības nevar atsāt dziesmas, kurām zināmi teksta vai mūzikas autori, bet laika gaitā tās kļuvušas ļoti populāras un folklorizējušās. Šīs dziesmas fiksējuši folkloras vācēji, un vēlāk tās pilnībā vai fragmentāri publicētas lielākajos šūpuļdziesmu izdevumos. Var runāt par trim šādām šūpuļdziesmām, kas laika gaitā folklorizējušās.

Kā pirmo var minēt dziesmu ar latviešu tautasdziesmām neraksturīgu ritmu: „*Aijā, bērniņ, pūpās,*¹⁴⁴ / *Kas tev' rītu šūpās?*” (LTdz 24 787). Tā izteikta jautājuma formā, un tai līdzīga – „*Aijā, bērniņ, pūpo, / Miega māmiņ' šūpo* [...]”¹⁴⁵ Dziesmas dažādās variācijās izplatītas visā Latvijā. K. Barons, ievadot šūpuļdziesmu apakšodaļu, atzīst, ka šīm dziesmām ir vāciska izcelsme, un „Latvju dainās” tās neievieto.¹⁴⁶

Pēc Jēkaba Vītoliņa domām, šīs dziesmas ir *viens no tipiskākajiem G. Fr. Stendera ieviestā sentimentālisma paraugiem,*¹⁴⁷ kas tautā izplatījās jau no 18. gadsimta beigām. Kā piemēru folklorists un mūzikas zinātnieks min Jurjānu Andreja Jēkabpils rajona Vārnavā pierakstīto dziesmu:

1. Aijā, bērniņ, pūpo, Miega māmiņ' šūpo, Manu mazo eņģelīt, Actiņas iemidzini! E, apa-leja, E, apa-leja!	2. Daža māte skraida, Ciema puišus gaida, Grozās, aizmirst bērniņu, Bet pie tevis māte dus. E, apa-leja, E, apa-leja! ¹⁴⁸

Savus uzskatus J. Vītoliņš pauž, neatsaucoties uz kādu konkrētu Vecā Stendera tekstu, kas dotu iespēju salīdzināt. Tādēļ svarīgi šķīta atrast pirmavotu, no kura minētais motīvs varētu būt tautā izplatījies. Tādu, lai arī nedaudz rediģētu, izdevās atrast Smiltenes mācītāja Kārļa Kundziņa 1901. gadā izdotajā grāmatā „Vecā Stendera raksti”.¹⁴⁹ Lai rastos pilnīgs priekšstats par šī teksta saistību ar latviešu šūpuļdziesmām, tā citējama pilnībā:

Šūpla dziesma

¹⁴³ Vaiku dainos // Lietuvių liaudies dainynas. – Vilnius, 1980. – T. 1. – P. 53–54. p.

¹⁴⁴ *Pūpa* – šūpulis, bērna guļasvieta (ME III. – 447. lpp.).

¹⁴⁵ *Vītoliņš J.* Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – 129. lpp.

¹⁴⁶ LD I. – 344. lpp.

¹⁴⁷ *Vītoliņš J.* Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – 81. lpp.

¹⁴⁸ Turpat. – 129. lpp.

¹⁴⁹ *Kundziņš K.* Vecā Stendera raksti. – Rīga, 1901. – 77. lpp.

1. Žūžu, bērniņ, pūpo! Miega māmiņ šūpo Manu mazo eņģeli, Actiņas iemidzini. 2. Kungi savā jaktī Muld caur dziļu nakti, Kamēr tie vēl gulēt ies, Būsi jau izgulējies. 3. Dažs tēvs par negantu Pārdzer godu, mantu, Tukši gultās bērniņi - Bet tavš tēvs peln maizīti. 4. Daža māte skraida, Ciema puišus gaida, Grozās aizmirst bērniņus – Bet pie tevīm māte dus. 5. Dievs par tevi gādā, Tēvs priekš tevis strādā, Tevi apkopj māmiņa: Guli droši miedziņā.	6. Sapņo, ka mēs tevi Pieņemam pie sevi, Mīļi tevi apkampjam, Klēpī ceļam, bučojam. 7. Paliec mūsu rota, Mums no Dieva dota; Eņģelīši vaidziņā, Kas mums sirdi priecina. 8. Guli, zālīt, gliši, Lai sedz eņģelīši. Gul līdz rītam mierīgi Kad dzied gailis: kikriki! 9. Žūžu, bērniņ, pūpo! Miega māmiņ šūpo; Manu mazo eņģeli Miedziņā atspirdzini!

Kā redzams, salīdzinot tekstus, J. Vītoliņa dotā dziesma pilnībā sakrīt ar Vecā Stendera tulkotās dziesmas pirmo un ceturto pantu. Daži fragmenti atrodami arī citās dziesmās. Tā, piemēram, Andreja Krūmiņa Sikšņu ciemā pierakstītā Margaritas Reinfeldes dziesma (*Aijā, bērniņ, pūpās, / Miega māmiņ' šūpās; / Gul līdz rītam mierīgi, / Kad dzied gailis kikargū.*)¹⁵⁰ sakrīt ar Stendera dotās šūpuļdziesmas pirmā un astotā panta daļām.

Ne tik tiešas atsauces uz minēto literāro avotu jaušamas „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējumā:

Aijā, bērniņ, pūpās,
Kas tev' rītā šūpās?
Miega māmiņ' šūpās,
Eņģelīši žužinās..
LTdz 24 770

Aijā, bērniņ, pūpās,
Miega māte tevi šūpos!
Tēvs brauks uz pilsētu,
Mātei nava vaļas:
Māte kaktā sēdēja,
Vecas bikses lāpīja.
LTdz 24 772

Arī LFK arhīva bērnu dziesmu kartotēkas beigās atrodami minētās Stendera dziesmas atsevišķi panti, pēc kā var spriest, ka pagājušā gadsimta 20. un 30. gados, kad teksti iesūtīti, tie vēl tautā funkcionējuši. Taču „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma sastādītāji šos pantus kā aizguvumu no vācu kultūras apzināti nav publicējuši. Tomēr kā redzams publicēto tekstu piemēros no „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma, ļaudis radoši pārveidojuši Vecā Stendera tekstus, un uz šo tekstu bāzes veidojuši jaunas šūpuļdziesmas.

¹⁵⁰ Vītoliņš J. Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – 161. lpp.

Otra šūpuļdziesma ir „Aijā, Ancīt, aijā”. Tā pirmo reizi publicēta 1889. gadā iznākušajā „Dziesmu krājumā jaukiem un vīru koriem” Jurjānu Andreja redakcijā.¹⁵¹ Dziesma publicēta ar nosaukumu „Šūpļa dziesma” un figurē kā „tautas dziesma uz balsiem likta no B. Lubbau’a”:

1. Aijā, Ancīt, aijā, saldā miedziņā,
Māsiņ’ tevi šūpās vieglām rociņām.
2. Augs trejādas avis manam Ancīšam:
Strup’ un garausītes, sprogainītes ar’.
3. Trejiem zirgiem braucu tavās kristībās
Dievs, dod’ Ancīšami sešiem zirgiem braukt.

Tuvākas ziņas par B. Lubbau trūkst, tāpat nav zināms, kur viņš šo dziesmu dzirdējis. Iespējams, ka pats to sacerējis, un dziesma bijusi tik „lipīga”, ka līdz ar koru kustību izplatījusies un tautā kļuvusi ļoti iemīļota.

Tā kā „Aijā, Ancīt, aijā” pirmo reizi tika publicēta 1889. gadā, tad pastāv iespēja, ka to zinājis arī Krišjānis Barons. Taču šāds teksts „Latvju dainu” 1. sējumā nav sastopams, un K. Barons to nepiemin arī šūpuļdziesmu ievadā. Lai gan LFK fonotēkā ir vairāki šīs dziesmas ieraksti, to npublicē arī „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējumā. Bez kāda plašāka komentāra 1971. gadā šūpuļdziesma „Aijā, Ancīt, aijā” publicēta J. Vītoļiņa grāmatā „Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas”.¹⁵²

Dziesma tiek uzskatīta par *īstu* tautasdziesmu vēl joprojām. Darba autore no saviem pamatskolas gadiem atceras, ka šī dziesma bija ievietota dziedāšanas grāmatā, un tika dziedāta kā „autentiska” tautasdziesma. Vēl joprojām šūpuļdziesma „Aijā, Ancīt, aijā”, ar atsauci uz latviešu tautasdziesmām, tiek mācīta mūzikas stundās pamatskolā.¹⁵³ Tādā veidā informācija par to, ka „Aijā, Ancīt, aijā” ir tradicionāla latviešu šūpuļdziesma, tiek nostiprināta un popularizēta jau bērnībā.

Trešais teksts saistās ar Rūdolfa Blaumaņa lugu „Skroderdienas Silmačos”, un pazīstams ar nosaukumu „Aiz kalniņa mēnestiņis”. Dziesmas mūzikas autors ir tuvs R. Blaumaņa draugs, piebaldzēns, Aleksandrs Būmanis¹⁵⁴, un to izrādes laikā Ances

¹⁵¹ Jurjānu Andrejs. Dziesmu krājums jaukiem un vīru koriem. – 20.lpp.

¹⁵² Vītoļiņš J. Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – 152.–153. lpp.

¹⁵³ Vilkārese I., Čerpinska I. Mūzika 3. klasei. – Rīga : Zvaigzne ABC, 2002. – 55. lpp.

¹⁵⁴ <http://www.jaunpiebalga.lv>

mazulim dzied „Silmaču” saimniece.¹⁵⁵ Kā atzīmē J. Vītoliņš,¹⁵⁶ tā ir Vidzemē vairākos pierakstos fiksēta folklorizējusies dziesma, kuras melodija tuva daudzu šūpuļdziesmu sākuma intonācijām.

1. Aiz kalniņa mēnestiņis
Ripu rapu uzripoja.
2. Mēnestiņi, balrsvārcīti,
Nenāc manā lodziņāi!
3. Mani mazi bāleliņi
Miegaināmi actiņāmi.
4. Mēnestiņis nakti brauca,
Mani ņēma ormanīti.
5. Mēnestiņis man iedeva
Savu zvaigžņu mētelīti.¹⁵⁷

Salīdzinot R. Blaumaņa tekstu ar J. Vītoliņa publicēto folkloras materiālu, redzams, ka divi pirmie panti tautas mutē saglabājušies gandrīz nemainīti. Nākamajos pantos (no 3. līdz 5. pantam) atspēlēti R. Blaumaņa dotie tēli – mēness un zvaigznes –, kuri kombinēti ar šūpuļdziesmām raksturīgiem teksta elementiem – miegainām acīm un ormaņa tēlu.

Pētot šūpuļdziesmas, svarīgi apzināties, ka tās tiek izpildītas bērnam, kurš atrodas stāvoklī starp nomodu un miegu, ko nereti mazulim ir grūti pārvarēt. Ar dziesmu palīdzību māte vai aukle palīdz viņam tikt pāri šim grūtajam brīdim un ieaijā to miegā. Liela nozīme šūpuļdziesmu izpildīšanas brīdī ir situatīvajam kontekstam. Ne vienmēr cilvēks, kurš izpilda šūpuļdziesmas, var paredzēt, cik ilgi un kā notiks dziedāšana, kurā brīdī bērns būs aizmidzis. Tādēļ šūpuļdziesmu izpildīšanā nepieciešama zināma improvizēšanas prasme, par ko jau „Latvju dainu” 1. sējuma komentāros ziņas sniedzis Krišjānis Barons: *Dziesmu turpināja īsāku vai ilgāku laiku, līdz bērnu iemidzināja. Tad dziesma apklusā pie kaut kura panta. [...] Šādā vīzē arī no*

¹⁵⁵ R. Blaumaņa lugā „Skroderdienas „Silmačos”” dziesmas nosaukums ir „Uz kalniņa mēnestiņis”, un to izpilda lugas 2. cēlienā ceturtās bildes („Laime pirtiņā”) trešajā skatā. Dziesmas pirmavotā minētie vārdi nav identiski tiem, kurus pierakstījuši folkloras vācēji.

1. Uz kalniņa mēnestiņis, aijā, žūžū,

Ripu rāpu uzrāpāja, žūžū.

2. Mēnestiņi, baltsvārcīti,
Nenāc mūsu lodziņā.

3. Uz upīti pakalnē
Teci, teci klusiņām.

4. Tur stāv divi bārainīši
Zvaigžņotām actiņām.

6. Sēstatiesi laiviņā,
Mēnestiņis vizinās.

7. Mēnestiņis vizinās

Aiz sudraba pavediena. (Blaumanis 1959, 34 – 35)

¹⁵⁶ Vītoliņš J. Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – 81. lpp.

¹⁵⁷ Turpat. – 127. lpp.

*citām dziesmiņām mēdza pēc katrreizējas vajadzības, savērt īsāku, vai garāku dziesmu*¹⁵⁸. Šajā gadījumā var runāt par teksta daļu – pantu vai atsevišķu motīvu savienošanu un kombinēšanu šūpuļdziesmu izpildīšanas procesā. Zināmu ieskatu, kā teicēji virknē un variē šūpuļdziesmu tekstus, sniedz Jēkaba Vītoliņa publicētā grāmata „Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas”. Tajā ar vieniem un tiem pašiem tekstiem atrodamas dažādas no teicējiem pierakstītas melodijas, pie tam pantu secība bieži ir atšķirīga. Grāmatas šūpuļdziesmu nodaļā¹⁵⁹ atrodami 30 melodiju tipi, kas sākas ar *Pelīt' brauc, rati čīkst, / Ar to miega vezumiņ'*.¹⁶⁰ Teksta apjoms mēdz būt atšķirīgs – sākot no divām līdz astoņām rindām.

Pele brauca, vāģi čīksta,
Lielu miega vezumeņ'.
Tam pa sauļai, šim pa sauļai,
Mazam bērnam riekšaviņ'.¹⁶¹

Pele brauce, roti čīksta,
Atvad mīga vazumiņ',
Brauc, pelīte, šimā sadā,
Še ir pulciņš mozu bērnu.
Mīdzeņš bērnu kaitynova,
Uz slīksniša sādādam[is].
Ņem, māmiņa, lelū reiksti,
Dzeņ mīdziņu ustobā!¹⁶²

Šajos teksta piemēros redzams, ka aiz pirmajām divām rindām var sekot gan miega dalīšanas, gan arī miega aicināšanas motīvs. Otrajā dziesmas piemērā, pēc asociāciju principa teksts turpināts, par atslēgas vārdu ņemot vārdu *miegs*. J. Vītoliņš atzīst, ka, ņemot vērā „šūplā dziesmu improvizatorisko dabu”, tajās noris ne vien teksta, bet arī melodikas improvizācijas procesi, kas izpaužas dažādu teksta pantu pārintonēšanā un pat trohaja un daktila metroritma maiņās dažādos pantos.¹⁶³

Noslēdzot nodaļu par motīviem, jāsecina, ka tie nav vienkārši nodalāmi viens no otra. Motīvi ne vien veido savdabīgas virknes, bet arī saplūst cits ar citu. Šo parādību nosaka tas, ka šūpuļdziesmu dziedāšanas situācijā ne vienmēr var paredzēt beigas – brīdi, kad bērns būs iemidzis. Šūpuļdziesmu galvenās funkcijas – bērna iemidzināšanas – dēļ, svarīga šī žanra pazīme ir improvizēšana. Publicētajos tekstos šo procesu nav iespējams atspoguļot, jo tikai procesā iespējams fiksēt, kā šūpuļdziesmas dziedātājs aizpilda aizmirstās vietas tekstā, kādā veidā savieno atsevišķas teksta daļas, motīvus. Zināmu ieskatu dod izdevumi, kuros šūpuļdziesmu

¹⁵⁸ LD I. – 340. lpp.

¹⁵⁹ *Vītoliņš J.* Bēru dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – Rīga : Zinātne, 1971. – 90.–168. lpp.

¹⁶⁰ Publicētie teksti liecina, ka formulas iekšienē var būt nelielas izmaiņas, tomēr tās neietekmē teksta saturu. Piemēram, *Pelīt' brauca, vāģi čīkst, / Ar to miega vezumiņ'* (Vītoliņš 1971, 121) vai *Pele brauce, roti čīksta, / Atvad mīga vazumiņ'*. (Vītoliņš 1971, 103).

¹⁶¹ *Vītoliņš J.* Bēru dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – 124. lpp.

¹⁶² Turpat. – 103. lpp.

¹⁶³ Turpat. – 84. lpp.

teksti fiksēti kopā ar to melodijām. Tomēr tajos lielāka uzmanība pievērsta ne tekstu, bet melodiju pierakstam, tādēļ daudzām melodijām doti tikai sākuma vārdi vai daži panti, bet citas fiksētas vien notīs.

2.2. Šūpuļdziesmu tēli

Latviešu šūpuļdziesmās var saskatīt trīs tēlu grupas: 1) dzīvnieki, 2) mitoloģiskie tēli, 3) ģimenes locekļi¹⁶⁴.

2.2.1. Dzīvnieki šūpuļdziesmās

Lielākā daļa šūpuļdziesmu tēlu ir dzīvnieki. Dziesmu tekstos minēti gan mājdzīvnieki, gan kukaiņi, gan arī meža zvēri un putni. Tie ir: pele, kaķis, suns, vista, gailis, govs, cūka, aita, circenis, prusaks, blusa, blakts, muša, bite, lācis, vilks, zaķis, briedis, vāvere, žubīte, cielava, balodis, zīlīte, vanags, žagata un paipala. Promocijas darbā apskatīti biežāk pieminētie: pele, kaķis, lācis, vilks, lapsa, vāvere un cauna.

Pele. šūpuļdziesma par peli, kura velk bērnam miegu, ir plaši pazīstams. Dziesmu teksti par šo nelielo dzīvnieku ir vieni no visizplatītākajiem šūpuļdziesmu žanrā. Peles darbība galvenokārt saistās ar miega nešanu, arī vilkšanu un vešanu.

Kur tu teci, ruda pele,
Ar to miega vācelīti?

¹⁶⁴ Šūpuļdziesmās atspoguļota trīs paaudžu ģimene, kurā ietilpst bērns (adresāts), vecāki, brāļi un māsas, vecvecāki, kā arī citi saimes ļaudis – puīši un meitas. Trešā tēlu grupa – ģimenes locekļi – plaši analizēta apakšnodaļā „Priekšrati par ģimeni šūpuļdziesmās”, tādēļ šeit sīkāk netiks apskatīta.

– Es tecēju pie bērniem,
Bērniem saldu miegu nes.
LTdz 24 501

Biežāk tomēr lietots verbs *vilkt* vai *atvilkt*.

Velc, pelīte saldu miegu
Mazajam bērniņam
Caur zemīti, caur saknīti.
Caur šūpuļa pagālvīti.
LTdz 245 39

Velc, velc, peliņ,
Bērnām miedziņ
Caur ūden, caur akmen,
Caur šūpul pagāliņ.
LD 3796,13

No piemēriem redzams, ka pele ir tā, kas ņem daļu no miega un nes bērniem. Tekstos nav konstatējuma, ka miegs ir atņests, toties ir lūgums, lai tas notiktu. Tieši nav norādīts, no kurienes miegs tiek vilkts, bet tikai ceļš, pa kuru tas nokļūst pie bērna. Dziesmu tekstu piemēros minēti vairāki ceļi – *caur zemīti, caur saknīti* un *caur ūden, caur akmen*. Tas vedina domāt, ka miegu pele atnes no pazemes – htoniskās pasaules – virszemē. Jāpiebilst, ka ar ūdeni latviešu folklorā saistās priekšstati par cilvēka dzimšanu. Tautasdziesmās nereti minēts, ka mazuļi tiek izzvejoti no jūras, ezera vai upes:

Kur tecēsi, veca māte,
Ar sudraba ķeselīti?
Es tecēšu gar jūriņu
Zvejot mazus caparnīšus.
LTdz 23 105

Cita šūpuļdziesma rāda šķēršļus, kas pelei jāpārvar:

Atnes, peleit, mīdzeņu
Mozajam bērneņam,
Caur vara vārteņim,
Caur pupu kyuleiti,
Caur zērņu veikšeiti.
LTdz 24 56,1

Vara vārti iezīmē robežu starp miega un cilvēka pasauli, ieeju no vienas otrā. Variantos minēts arī augsts kalns, kas šajā gadījumā pilda to pašu funkciju, kuru vara vārti. Dziesmas noslēgumā minētas pupas un zirņi, kas tradicionāli bijis pārejas laika ēdiens – ar pupām un zirņiem veļu laikā mieloja veļus. Domājams, tādējādi dziesmu tekstos tiek iezīmēts bērna īpašais un trauslais pārejas stāvoklis starp nomodu un miegu.

Citās šūpuļdziesmās minēts peles ceļš pa virszemi, tas attēlo cilvēka tuvāko apkārtni – klēti, riju, pagalmu, istabu, arī gultas piederumus. Piemēram:

Tec, peleite, atnes mīgu

Velc, pelīte, saldu miegu

Mozujami bērņam,
Cucī, cu, āa-a!
Caur ciseņom, caur sīneņu,
Caur māmeņas pagaļveit'.
LTdz 24 535

Mazajam bērņam
Caur klētiņu, caur rijiņu,
Caur krāsniņas caurumiņ'.
LTdz 24 525,1

Krāsns, kas minēta otrajā šūpuļdziesmā, ir nama centrs, un pats *krāsniņas caurumiņš* varēja nozīmēt šīs pasaules saikni ar citu – tā ir sakrālā robeža. Visās tautasdziesmās, kur tēlota miega vilkšana, pele veic tikai vienu ceļa pusi – no pazemes pie bērņa, bet nevienā tekstā nav raksturots atpakaļceļš. Dziesmu tekstos minēts, ka pele ieliek atnesto miegu bērņa pagalvī (citos tekstu variantos – bērņa actiņās) un pati palien šūpļa kājgalī vai aliņā, kur paliek nevienam nemanāma. Visbiežāk kā niknākais peles ienaidnieks minēts kaķis. Kādā tautasdziesmā pat izskan draudi, ja pele neatvilks ciešu miegu:

[..] Tad tev' iedos inciņam;
Inciņš tavus mazus kaulus
Pa vienam kripšķinās.
LTdz 24 569

Šūpuļdziesmu teksti bez miega atvilšanas min vēl kādu veidu, kā miegs nokļūst virszemē, – pele brauc un to ved ar ratiem.

Pelits brouc, rati čīkst
A tuo mieg vezumiņ:
Šim šouviņ, tam šouviņ,
Visvairak Mildiņam.
LTdz 24 580,6

Atšķirībā no iepriekšējiem tekstiem miega saņēmējs nav tikai mazais bērns. Kaut gan bērnam tiek lielākā miega daļa, miegu saņem arī pārējie saimes locekļi. Tā kā pieaugušie miegā pavada mazāk laika, tad viņiem nepieciešams mazāks miega daudzums, turpretī bērns, kurš nesen ienācis pasaulē, gulēšanas ilguma ziņā vairākkārt pārspēj pieaugušos. Veseluma dalīšanas princips bērniem domātajā folklorā ir īpaši raksturīgs. Jo spilgti tas parādās ucināmajās dziesmās, kurās atspoguļota ēdiena gatavošana¹⁶⁵. Atšķirībā no miega dziesmām ucināmajās dziesmās gandrīz vienmēr kāds izrādās zaudētājs un nedabū savu daļu.

---

¹⁶⁵ Vōru, vōru putreņu,
Pīci mylti kotlā,
Itam tyka, itam tyka,
Itam natyka,
Kam putriņas navōrē,
Yudiņa nanese,
Gunteņu nakurynō.
LTdz 25 109

Ir arī pavisam neliels skaits tautasdziesmu (pamatdziesmas kopā ar versijām 13), kurās figurē trīs vai sešas peles:

Čučī, guli, mazais bērns,
Kas tev miegu atnesīs?
Trīs pelītes miegu nes,
Tās tev miegu atnesīs.
LTdz 24 514,1

Sešas peles miegu vilka
Mazajam bērniņam;
Trīs ievilka šūpulī,
Trīs gultiņas maliņā.
LTdz 24 517

Šūpuļdziesmās tikai vienā no jau minētajiem variantiem atrodamas trīs peles, pārsvarā minētas sešas. Tās tekstos attēlotas kā saskaitāmo summa (3+3 ; bet vienā variantā arī : 2+2+2). Mītiskajos priekšstatos „6” bieži simbolizē pretēju polaritāšu (piem., sievišķā – vīrišķā, ūdens – uguns, debesu – zemes) vienību.¹⁶⁶ Arī šajās šūpuļdziesmās var konstatēt līdzīgu nozīmi. Pirmajām trim pelēm izcelta viena īpašība, otrajām trim – cita.

Šūpuļdziesmās pele ne tikai nes miegu, bet pati var būt miega ekvivalents. Uz to norāda vieta (pagalvis), kur tā atrodas pēc miega atvilkšanas. Dziesmu tekstos pele vai tās nestais miegs lielākoties simbolizē miega labvēlīgo, sargājošo aspektu, tās nestais miegs attiecas galvenokārt uz bērnu.

Lietuviešu folklorā ir līdzīgs motīvs par peli, kas nes miegu. Šīs dziesmas gan nav izplatītas visā Lietuvā, bet tikai tās rietumos un Žemaitijas ziemeļos – teritorijās, kas robežojas ar Latviju.

Pelelė pelelė nešk miegelį
Į vaikelio lopišelį
Pasuoleliais, palovelias,
Kad katelė nepajustu
Nė vaikelis nepabustu. ¹⁶⁷

Šajos variantos peles darbība galvenokārt izteikta ar verbu *nest*. Tekstos nav tādas daudzveidības kā latviešu tautasdziesmās. Peli aicina nākt un atnest bērnam miegu. Vieta, no kurienes pele nāk, nav minēta. Tāpat kā latviešiem, tiek rādīts ceļš, pa kuru pele nāk – caur pabeņķi, pagulti, arī pār deviņām istabām.

Kaķis. Lielākajā daļā šūpuļdziesmu kaķa tēls raksturots ar negatīvu nozīmi¹⁶⁸ – viņš ir peles pretinieks, kurš traucē miegu nogādāt pie bērna:

Pele brauc, vāģi čīkst
Nes bērnam saldu miegu.
Kaķe, mait' satikuse,

Veļc, peleite, soldu mīgu
Mozajam bērneņam
Caur pārteņu, caur gulteņu,

¹⁶⁶ *Kursīte J.* Latviešu folklorā mītu spoguļi. – 115. lpp.

¹⁶⁷ Lietuvių liaudies dainynas. – Vilnius: Vaga, 1980. – T. 1.: Vaikų dainos. – P. 75.

¹⁶⁸ Arī latviešu ticējumi kaķa tēlam piešķir negatīvu nozīmi, piemēram: *Ja kaķi ņaud mājās, tad saka, ka viņi paredzot mājās kādu nelaimi.* (LTT 12416), arī *Kad kaķis luncina asti, viņš nolād kādu cilvēku.* (LTT 124230).

Pelei bērnu noēduse.
LD 2077, 2

Kab kakeits naatjimtū.
LTdz 24 559,1

Šūpuļdziesmu tekstos pele parasti tiek brīdināta par iespējamām briesmām, ko tai varētu sagādāt kaķis. Šajā gadījumā vienīgi kaķis ir tas, kas pelei var atņemt spēju darboties un veikt savu galveno misiju – miega nešanu.

Atsevišķas šūpuļdziesmas attēlo kaķi kā miega nesēju. Šajos tekstos kaķis vairs netiek raksturots negatīvi, tam piemīt pelei raksturīgās funkcijas:

Kace, kace, kaciņka,
Atnes bērnam mīdziņu,
Par augstīm kaļnenīm,
Caur zaļīm bērzenim.
LTdz 24 540

Velc, pelīte, saldu miegu
Mazajam bērniņam
Velc caur namu, caur istabu,
Liec šūpuļa galvgalī.
LTdz 24 526,1

Salīdzinot abus tautasdziesmu piemērus, skaidri redzams, ka kaķis ir ieņēmis peles vietu un veic tās pašas darbības, ko pele. Tomēr miega nešana kā kaķa funkcija latviešu folklorā ir samērā neierasta un sastopama tikai atsevišķās dziesmās.

Tikai vienā šūpuļdziesmas tekstā kaķis un peles atspoguļoti tandēmā, kopīgi vedot miegu:

Ā-ā-ā,
Munu mozū žubeiti,
Kaķeits tevi mīgu vad
Ar trejom peļeitem.
LTdz 24 514

Kaķa tēls ir ļoti populārs krievu šūpuļdziesmās. Atšķirībā no latviešu šūpuļdziesmu tekstiem, krievu tekstos kaķis parādās kā bērna šūpotājs, mierinātājs, retāk miega nesējs:

Приди, котик, ночевать,
Приди Санюшку качать.
Я тебе за то, коту,
За работу заплачу:
Красну шапочку сошью.¹⁶⁹

Krievu šūpuļdziesmu tekstos par bērna šūpošanu parasti tiek solīts atalgojums. Pretstatā latviešu šūpuļdziesmās sastopamajam negatīvajam kaķa tēlam, krievu šūpuļdziesmās šim dzīvniekam lielākoties ir aizgādnieciskas funkcijas¹⁷⁰. Nevar droši

¹⁶⁹ Мартынова А. Детский фольклор // Детский поэтический фольклор. – С.- Петербург, 1997. – С. 129.

¹⁷⁰ Dažos šūpuļdziesmu tekstos kaķis parādās arī kā bērnu baidītājs. Piemēram:

.. Не ходи-ка ся кот,
По чужим дворам
Не пугай-ка ся кот,
Малых детушек.. (Головин 2000, 234)

apgalvot, ka krievu teksti ietekmējuši latviešu šūpuļdziesmu saturu, tomēr zināmas likumsakarības pastāv. Latviešu šūpuļdziesmas, kurās kaķis ir miega nesējs, sastopamas tikai Latvijas austrumu daļā – Latgalē, kas robežojas ar Krieviju.

Samērā bieži latviešu šūpuļdziesmās aprakstītas bērna tuvāko cilvēku, piemēram, mātes, tēva, brāļu un saimes locekļu, gaitas. Vairākās no tām minēts arī kaķis. Piemēram:

Čūci, guli, mazbērniņ,
Kaķi putru apēduši;
Tā nebija kaķa vaina,
Tā bij paša aukļa vaina.

Aukļi putru apēduši,
Kaķa vainu nosacīši.

LTdz 24 653,1

Saimeniece runci [kaķi] kūla,
Aiz astītes turēdama.

Pate pienu izēduse,

Runča [kaķa] vainu nosacīja.

LD 31127

Pirmā teksta (šūpuļdziesma) piemēra piektā un sestā rinda ir gandrīz identiska otrā teksta (apdziedāšanās dziesma) pēdējām rindām. Lai arī šādi teksti šūpuļdziesmām nav īpaši raksturīgi, tomēr no tiem var redzēt, ka, iemidzinot bērnu, pieaugušie izpildījuši arī citu žanru tekstus.

Lācis. Šūpuļdziesmās lāča tēlam ir īpaša nozīme. Aiz peles lācis ir otrs visbiežāk sastopamais dzīvnieks šajā žanrā. Plaši pazīstama dziesma ir „Aijā, žūžū, lāča bērni”. „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējumā publicēti 44 tipi (kopā ar versijām), kas sākas ar teksta formulu *Aijā, žūžū, lāča bērni*.¹⁷¹ Iespējams, ka šī dziesma savu popularitāti ieguvusi tādēļ, ka 1898. gadā to publicēja Rīgas Latviešu biedrības Mūzikas komisijas krājumā, kas paredzēts jautajiem un vīru koriem.¹⁷² Tieši ar šo melodiju dziesma kļuvusi plaši pazīstama un savu popularitāti nav zaudējusi arī mūsdienās.

Neparasti, ka latviešu šūpuļdziesma „Aijā, žūžū, lāča bērni” kļuva ārkārtīgi populāra arī Krievijā sudraba laikmeta rakstnieku vidē. Pirmoreiz 1906. gadā šo dziesmu Aleksejam Remizovam (*Ремизов*) Pēterburgā nodziedāja Kārlis Jēkabsons.¹⁷³ Krievu rakstniekam šī dziesma tā iepatikās, ka viņš to samērā brīvi

¹⁷¹ LTdz VI. – 307.–315. lpp.

¹⁷² *Jurjānu Andrejs*. Dziesmu krājums jautajiem un vīru koriem. – Rīga, 1898. – 4. burtn. – 35. lpp.

¹⁷³ Dziesma *Aijā, žūžū, lāča bērni* izmantota folkloras stilizāciju grāmatas „Saules gaita” (*Посолонь*) nobeigumā. Pats A. Remizovs iepazīšanos ar K. Jēkabsonu atceras: „Vēl apmēram nedēļu no vietas Mežainis (*K. Jēkabsons – U. S.*) nosēdēja mūsu ēdamistabā: es biju viņa vienīgais klausītājs. Latviski es ne vārda, bet katru reizi, kad viņš skandē savu *Aijā, žūžū*, es kopā ar viņu nonāku mežā un ar katru viņa vārsmu arvien dziļāk – viņš lasīja ne ar rīkli, bet aukslējām. Īpaši noslēpumains vakaros – es neuzdedzu gaismu, logā sitas lietas, Pēterburgas rudens – pinkains – zobains, gaisma no piemiegtām acīm. Un sāk – *Aijā, žūžū* ...

pārtulkoja un sāka izpildīt gandrīz visās Pēterburgas literātu sanāksmēs. Tādējādi dziesma kļuva plaši pazīstama un ceļoja no mutes mutē – A. Cvetajeva (*Цветаева*) savās atmiņās raksta, ka šo dziesmu viņai nodziedājis Marks Vološins (*Волошин*).¹⁷⁴

Bērna saistība ar lāci atspoguļota lielā skaitā šūpuļdziesmu. To saturs, domājams, norāda uz jaundzimušā piederību dabas pasaulei. Bērns ir šķietami nepilnīgs, ne-cilvēcisks, tam ir dzīvnieka, šajā gadījumā lāča pazīmes:¹⁷⁵

Aijā, žūžū, lāča bērni,
Pekaināmi kājiņām!
Tēvs aizgāja bišu kāpti,
Māte ogu palasīt:
Tas būs mazam bērniņam
Par mierīgu gulēšanu.
LTdz 24 816,3

Aijā, žūžū, lāča bērns,
Miegainām actiņām!
Tēvs aizgāja bišu kāt,
Māte ogu palasīt;
Tēvs atnesa pilnu kātu,
Māte ogu vācelīti
Mazajam bērniņam
Pekainām kājiņām.
LTdz 24 820

Šajos dziesmu piemēros izceltas atsevišķas bērna ķermeņa daļas – kājas un acis, kas mazuli asociatīvi saista ar piederību lācim.

Dziesmu tekstos arī bērna vecākiem tiek piedēvētas „lāciskas” īpašības – tēvs iet pēc medus, māte vāc ogas (tāpat kā lāči) – tie kļūst par pārejas rituāla līdzdalībniekiem:

Aijā, žūžū, lāča bērni
Pekaināmi kājiņām!
Tēvs aizgāja bišu kopti.
Māte ogu palasīt.
Lācis vilka medus podu
Apkārt dzirnu kambarim;
Velc, lācīt, medus podu,
Dod bērniem medu ēst.
LTdz 24 813

Tēvam tautasdziesmās jāveic ceļš, kas saistīts ar vertikālo virzienu (augšup pa koku, uz debesīm), respektīvi, vīrišķo. Taču mātes darbība norit horizontālā sfērā, proti, zemes līmenī, kam saistība ar sievišķo. Citi tautasdziesmu teksti stāsta, ka māte

---

Un es dzīvoju ar lāčiem – ar lāčiem spēlējos un saostījos, arī ar briežiem samērojos skrējienā, ar ragiem, ar asti. Un mani neviens neaiztiek. Es esmu savējais – zvērs [...]” (Sproģe, Vāvere 2002, 57-58).

¹⁷⁴ *Инфантьев Б.* Балто-славянские культурные связи. Лексика, мифология, фольклор. – Рига : Веди, 2007. – С. 215. – 216.

¹⁷⁵ Lāča saistību ar totēmismu latviešu tautas pasakās analizējis Gatis Ozoliņš. Viņš atzīst, ka pasakās par Lāča dēlu atšķirīgā laikā savijušies dažādi priekšstati – indoeiropiešu, baltu, viduslaiku kristīgās kultūras ietekmes u. c. Totēmisma filozofijā lācis – totēmiskais sencis – rada dabu un cilvēkus, kas to pārvalda. Latviešu tautas pasakas par Lāča dēlu vēstī ne tikai par nākamo valdnieku, šamani u. tml., bet arī atceras totēmisko mītu par cilvēku un dzīvnieku izcelsmi kopīgā senča radošā darbībā, kad Lāča dēls sevī iemieso kā dzīvniecisko, tā cilvēcisko, gan it kā garantē sākotnējās radošās darbības turpināšanos. (Ozoliņš 2002, 280–291).

ir aizgājusi griķu druvā vai brucināt auzas un atnesīs bērnam griķu plāceni vai auzu ķīseli. Māte ir tā, kas ievāc zemes augļus, turpretim tēvs, kāpjot pa kosmisko koku, nokļūst tā augšējā sfērā un iegūst sakrālo barību – medu. Tēva un mātes nesums kopā veido vienotu pilnību. Citās šūpuļdziesmās *lācis* kopā ar *briedi* vai *vilku* veido asindefonu, kas sīkāk apskatīts saistībā ar vilka tēlu.

Ļoti nelielā skaitā tautasdziesmu stāstīts par lāci kā bērnu zagli:

Čučī, guli, lāča lelle,
Plakanām kājiņām!
Atnāks lācis, paņems lelli
Kā auklītis neredzēs.

LTdz 24 829

Bērna tabu vārdā *lāča lelle* norādīts uz tā nepilnvērtību, neīstumu. Tautasdziesmā parādīta bīstama situācija – lācis bērnu grib nozagt un „atdot” dabas pasaulei. Šeit redzam lāča saistību ar htoniskajiem spēkiem. Citos šūpuļdziesmu tekstos zagšanas darbības piedēvētas arī lapsai.¹⁷⁶ Taču minētais dziesmas piemērs vēsta arī par pieaugušo vēlmi ar baidīšanas palīdzību mazuļa auklēšanai motivēt lielākos bērnus.

Lāča tēls parādās arī krievu šūpuļdziesmās. Minētais dzīvnieks krievu tekstos nav populārs un sastopams reti¹⁷⁷:

.. Придѣт серенький волчок,
Тебя схватит за бочок
И утащут во лесок
Под малиновой кусток.
И отдаст за поясок
Там медведи ревут,
Волки поют..¹⁷⁸

Šajā teksta piemērā lācis kopā ar vilku parādās kā plēsīgie meža zvēri.

Salīdzinot latviešu šūpuļdziesmu tekstus ar lietuviešu šūplā dziesmu materiālu, lācis lietuviešu dziesmās nav tik izplatīts tēls. Ir visai ierobežots skaits dziesmu, kuros tas darbojas:

Čiūčia liūlia meškos vaika,
Meškos vaika plačiakoji.
Užaus didis, pagaus bēgti,-
Bus meškutei gaila.¹⁷⁹

A a opapa,
Zuikis vakus lingava.
Nū krieslelē nusprūda,
Katins nuosj nukonda,
Meška vaika pagava,
Pagavusi lingava.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Par to sīkāk izklāstīts, apskatot lapsas tēlu.

¹⁷⁷ Головин В. Русская колыбельная песня в фольклоре и литературе. – С. 250.

¹⁷⁸ Мартынова А. Н. Детский фольклор / Детский поэтический фольклор. – С. 73.

¹⁷⁹ Lietuvių liaudies dainynas. – Vilnius 1980. – T. 1.: Vaikų dainos. – P. 80.

¹⁸⁰ Turpat. – P. 71.

Pirmās dziesmas sākums ir pilnīgi identisks latviešu tekstiem (*Aijā, žūžū, lāča bērni, / Pekainām kājiņām*). Arī otras dziesmas motīvs par lāča nozagto bērnu latviešiem ir pazīstams. Tikai šajā lietuviešu variantā, pretēji latviešu tautasdziesmām, lācis ir bērnam labvēlīgs. Uz to norāda fakts, ka lācis šūpo bērnu – simboliski veicina tā augšanu un labklājību.

Līdzīgi, kā latviešu šūpuļdziesmās figurē termins *lāča lelle*, lietuviešiem tas eksistē bez saistības ar lāci:

Ak tu lēle pajuodēle,
Kas tav rytā bekavuos?

Išeis tētis rugiņ pjauti,
O mamalē riešutauti.

Parneš tētis rugiņ sauja,
O mamalē riešutu.¹⁸²

Lieli lieli pajoudieli,
Kas tav rytā basūpous:
Iseis tievas rugiņ pjauti
Vo mačiutē riešutaut.¹⁸¹

Šajos piemēros bērna vārds tiek tabuizēts, un tam piešķirta saistība ar tumšo, neglīto, kas simbolizē bērna piederību dabas pasaulei. Sižets vēsta par to, kur aizgājuši abi vecāki (tāpat kā latviešu dziesmās par lāci). Atšķirīgas no latviešu tekstiem lietuviešu variantos ir tēva un mātes nodarbes – tēvs ir aizgājis pļaut rudzus, zirņus, pupas vai sienu, bet māte vairumā variantu vāc riekstus.

Arī krievu šūpuļdziesmās tāpat kā lietuviešu tekstos lācis ir diezgan reti sastopams personāžs. Lielākoties šis dzīvnieks figurē bērna baidītāja lomā:

Баю-баюшки-баю,
Не ложися на краю.
Придѣт серенький волчок,
Тебя схватит за бочок
И утащит во лесок
Под малиновый кусток.
И отдаст за поясок.
Там медведи ревут,
Волки поют.
Ты спи, тебя сон хранит.¹⁸³

Šajā dziesmā izskan brīdinājums nelikt bērnu meža malā, kur to var aiznest vilks un saplosīt lācis. Abi dzīvnieki pārstāv cilvēkam kaitējošos, bīstamās dabas pasaules spēkus. Kā redzams no minētā krievu šūpuļdziesmas piemērā, lācis ir zaudējis savu ambivalento dabu un figurē tikai negatīvā, kaitnieciskā aspektā.

¹⁸¹ Turpat. – P. 65.

¹⁸² Turpat. – P. 66.

¹⁸³ Мартынова А. Детский фольклор. – С. 77.

Lāča tēlam latviešu, lietuviešu un krievu šūpuļdziesmās ir līdzīgas, bet ne vienādas iezīmes. Latviešu folklorā tas var būt gan sargājošs, gan kaitējošs, bet lietuviešiem tas vairāk saglabājis savu mātišķi sargājošo nozīmi, savukārt krievu šūpuļdziesmās lācis figurē kā dabas spēku pārstāvis vienīgi negatīvā izpratnē.

Vilks. Kā rāda latviešu folkloras materiāli, vilks bieži figurē maģiskajos rituālos (piemēram, dara alu Ziemassvētkos), un īstajā vārdā to nedrīkstēja saukt. Eifēmiski vilku mēdz saukt par *Dieva suni, tēvaini, Juri, mežavīru, pelēci, ciemiņu, vecbrāli* vai *vecīti*.¹⁸⁴ Šūpuļdziesmās vilku kopā ar lāci min asindetona¹⁸⁵ konstrukcijās, attēlojot plēsīgo meža dzīvnieku kopumu. Abi šie dzīvnieki iezīmē dabas pasauli, kas pretstatīta cilvēka, kultūras pasaulei. Asindetonos jeb bezsaikļa konstrukcijās vilks figurē tikai pārī ar lāci. Savukārt lāci min kopā gan ar vilku, gan ar briedi:

Aijā, žūžo, mazo bērniņ,
Mīkstajā šūpulī;
Kas vilkam, kas lāčam
Tādu deva šūpulīti?
LTdz 24 804

Brīdēšam, loācēšam
Kas tim koāre šūpulēti?
Ni šoupoāti, ni auklēti,
Toādi veiri izauguš'.
LTdz 24 805, 3

Pirmajā teksta piemērā asinetonu veido vilks un lācis, savukārt otrajā – briedis un lācis. Šo zvēru iespējamais kopnosaukums varētu būt – ‘plēsīgie vai lielie meža zvēri’. Priede un egle, kurā kar šūpuli, kā arī Vēja mātes šūpošana simboliski apzīmē sievišķo spēku aizgādību.

Cits šūpļa dziesmu teksts vēsta par vilku kā dabas spēku pārstāvi, kas pretstatīts cilvēka pasaulei:

Aijā, bērniņš,
Mežā dabūts,
Lielceļa malā
Akmeņa čupā:
Kad būtu jēriņš,
Tad dotu vilkam,
Cilvēku bērniņš
Mājā jānes.
LTdz 24 842

¹⁸⁴ Pēc latviešu tautas ticējumu materiāla var spriest par iemesliem, kādēļ šim dzīvniekam piedēvēja tik daudzus vārdus: *Vilki esot Dieva suņi. Kad viņi gaudojot, tad viņi lūdzot Dievu, par ko nedrīkstot smieties. Ko Dievs tiem novēlot, to viņi arī apēdot.* (LTT 32966) *Jāsauc vilks par ciemiņu, lai balss neaizkrīt.* (32975) *Vilka nedrīkst saukt vārdā, tad viņš nāk mājā. "Te vilku daudzina, te vilks klāt."* (LTT 33008) *Lai vilks nebūtu jāmin īstā vārdā, tad to sauc par vecbrāli, vecīti, meženieku, mežakungu, mežavīru, mežalaņķi, mežazvēru un mežonu.* (LTT 33011) *Kad vilks nāk, tad ganam jākliedz: "Juris nāk, Juris nāk, stangas mutē!" Tad vilks aizskrien ar vaļēju muti.* (LTT 33023)

¹⁸⁵ Asinetons (gr. *asyndeton*) ir sintaktiska konstrukcija, kurā vienlīdzīgi teikuma locekļi vai salikta teikuma daļas tiek saistītas bez saikļu palīdzības. Asinetons bieži tiek lietots tautasdziesmās, lai apzīmētu kopjēdzienus, piemēram: tēvs māmiņa – ‘vecāki’. (Kursīte – 2002, 42).

Šūpuļdziesmas teksts rāda bērna rašanos, piedzimšanu. Te redzama viena no meža nozīmēm – tas saistāms ar dabas (ne kultūras) pasauli, kas pretstatāma cilvēku pasaulei. Savukārt lielceļa mala simboliski fiksē robežu starp divām pasaulēm, to pārvarot bērns ieies cilvēku kārtā. *Акмеņa čупа* šeit varētu apzīmēt statiskumu, vienlaikus arī pamatstāvokli, no kura kaut kas rodas. Mežs šajā teksta piemērā, domājams, apzīmē nekonkrētu vietu (kaut kur tur, mežā). Tālāk tekstā seko izšķiršanās par to, ka bērns tomēr pilnīgi pāries cilvēka statusā. Turpretim vilka tēls iemieso dabu, mežonīgo pasauli, kas gatava bērnu iznīcināt.

Krievu šūpuļdziesmās vilks sastopams samērā reti, lielākoties tas bērnus baida vai aiznes mazuļus kādā bīstamā, svešā telpā (piemēram, mežā):

Баиньки-бай,
Пойди, бука, под сарай.
Под сараем-то волчок,
Схватит Нину за бочок.¹⁸⁶

Tāpat kā latviešu, arī krievu šūpuļdziesmās vilka tēlam piedēvētas negatīvas, kaitnieciskas iezīmes, viņš saistīts ar htoniskajiem spēkiem.

Lapsa. Tāpat kā daudzām citām tautām, latviešu folklorā lapsas tēlam piedēvē tādas īpašības kā viltību, reizē krāpniecību un nodevību. Tā iemieso maģiskas pārvēršanās spējas. Pasakās pamāte pārvērš pameitu, kad tā apprecas, par lapsu vai lūšeni. Ticējumos un sapņos lapsa saistīta ar nelaimi. Piemēram: *Kad sapnī redz, ka mājā ieskrien lapsa, tad būs ugunsgrēks.* (LTT 16450). Latviešu tautasdziesmās redzams, ka lapsa kopā ar vilku parādās erotiskos motīvos¹⁸⁷.

Savdabīgas ir lapsas funkcijas šūpuļdziesmās. Tajās lapsa figurē kā bērnu zagle:

Aijā, aijā, mazbērniņ,
Kārklā kāru šūpulīt’;
Iztek lapsa, paņem bērnu,
Atstāj tukšu šūpulīt’.
LTdz 24 826

¹⁸⁶ Мартынова А. Н. Детский фольклор / Детский поэтический фольклор. – С. 32.

¹⁸⁷ Piemēram:

Māk, māk Anniņa,
Nemāk Jozītis:
Anniņa kā lapsa
Līkumus meta,
Jozītis kā vilks
Tiešam vien.

LD 24124

Taču tāds pats zagšanas motīvs redzams arī krustību dziesmu korpusā, pie tam lielākā skaitā un izvērstāk nekā šūpuļdziesmās:

Metat, kūmas, pa grašami,
Vadojati sev' pādīti!
Lapsa pādi nozagusi,
Ienesusi eglīnā.
LD 1378,3

Ko, kūmiņas, darīsim,
Lapsa pādi pazagusi?
Lapsa pādi pazagusi,
Ievilkusi midzenī,
Gan bagātas kūmas bijām,
Gan mēs viņu vadosim.
LTdz 23 468,3

Domājams, priekšstats par lapsu kā bērnu zagli no krustību dziesmām ieviesies šūpuļdziesmās.

Daļā tautasdziesmu norādīts, ka šūpulis tiek kārts kārkļā – simboliski sievietes koka (krūma) zaros. Kārkļā atrodas Laima, tautasdziesmu tekstos kārkli minēti saistībā ar Māru:

Pušķojies, sērdienīte,
Kādu puķu dabojusi:
Ievas ziedu, Māras kārkļus,
Sarkanāju āboliņu.
LD 4621,1

Vieta, no kurienes lapsa iztek, tieši nav minēta, taču skaidrs, ka tai saistība ar mežu. Par to savukārt liecina vieta, kurā lapsa noslēpj pādi vai bērnu, t. i., eglīnā, midzenī, zem slotiņas žagariņa.

Samērā reti lapsas tēls parādās krievu šūpuļdziesmās. Tajās šim dzīvniekam pavisam citas funkcijas – lapsa neitrālā nozīmē parādās guļošo dzīvnieku motīvā. Piemēram: [...] *Касаточки снят все по кусточкам,/ Лисицы снят все по подкусточкам,/ Куницы снят все по норочкам.*¹⁸⁸

Vāvere un cauna. Pārsvarā šūpuļdziesmās vāvere figurē kopā ar cauni (caunu), tādēļ šie dzīvnieki apskatāmi vienkopus asindetona konstrukcijā. Atsevišķi tiek minēti vāveres bērni, taču vāvere viena pati – diezgan reti. Šūpuļdziesmās vāvere un caune lielākoties pārstāv dabas spēkus, meža dzīvnieku kopumu, kuru aizgādne ir Vēja māte:

Ai, caunīte, vāverīte,
Kas tev kāra šūpulīti?
Priede, egle man pakāra,
Vēja māte šūpotāja.
LD 20441

Šūpo, egle, vāverbērnus,
Es pats šūpo sav' māsiņ';
Vara līkste, zelta striķi,
Sudrabiņa šūpulītis.
LTdz 24 615

¹⁸⁸ *Каница О. И.* Детский фольклор. Песни, потешки, дразнилки, сказки, игры. Изучение. Собрание. Обзор материала. – Ленинград : Прибой, 1928 – С. 37.

Šo dziesmu teksti attēlo pretstatu starp dabas un cilvēku pasauli, kur dabas pasaules pārstāvji atstāti dabas spēku vai mītisko aizgādņu ziņā. Turpretim cilvēku bērnam veltīta visa tuvinieku uzmanība.

Īpatnēja šķiet tautasdziesma, kurā vāvere veic miega nesējas lomu:

Kur tecēsi, vāverīte,
Ar lielo miega nastu?
Nāc pie mana dižā vīra,
Dod tam miega riekšviņu.
LTdz 24 520

Šo darbību latviešu šūpuļdziesmās parasti izpilda pele vai kaķis, un vāverei tā ir ļoti netipiska.

2.2.2. Mitoloģiskie tēli šūpuļdziesmās

Labs miegs, īpaši maziem bērniem, ir ļoti svarīgs dzīvības procesu veiksmīgā norisē. Tā tas bijis visos laikos, arī senatnē, kad pastāvēja daudz lielāka bērnu mirstība. Tādēļ milzīga uzmanība tika pievērsta bērna raudu iemesliem. Pastāvēja uzskats, ka bezmiegu un līdz ar to raudas izraisa kāds ļauns gars. Kādā ticējumā teikts: *Kad bērns pa miegam smeļ, tad eņģeļi smīdinot, bet, ja raud, tad nelabi gari traucējot.* (LTT 2614). Šāda parādība sastopama arī slāvu tradicionālajos priekšstatos. Bulgāri centās nepieminēt vārdu *bezmiegs* (*бессонница*) nevienā diennakts stundā, citādi tas (tā) parādīsies naktī vecenes izskatā un neļaus ļaudīm gulēt¹⁸⁹.

Kopumā šūpuļdziesmās izdevies konstatēt trīs mītiskos tēlus, tie ir: miegs, Miega māte un Vēja māte.

Miega personifikācija. Miega process šūpuļdziesmās parādās divējādi: 1) miegs kā substance vai viela, ko atvelk pelīte vai kāds cits mazs dzīvnieks (tas nav spēks, kas aktīvi iedarbojas, pakļaujot bērnu, tas nav nevēlams, bet ir kā balva); 2) personificēts miegs (tas var nākt nesaukts, traucēt bērnu, šādam miegam līdzība ar bezmiega gariem, kas sastopami latviešu un slāvu folklorā).

Kāda procesa personifikācija vai antropomorfizācija nav tikai šūpuļdziesmās sastopama parādība. Kā latviešu, tā arī krievu folklorā plaši izplatīts paņēmiens ir gadskārtu vai to centrālo tēlu personifikācija. Pētot dziesmu māksliniecisko izteiksmi un struktūru agrāri kalendāro svētku ciklos, svētku antropomorfizāciju analizē folkloriste Jadviga Darbiniece. Savā rakstā viņa apskata Ziemassvētku, Kaļadas,

¹⁸⁹ *Виноградова Л. Н.* Заговорные формулы от детской бессонницы как тексты коммуникативного типа // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Заговор. – Москва : Наука, 1993. – С. 153.

Metēnu, Masļeņicas, Lieldienu, Jurgū, kā arī Jāņu antropomorfizāciju.¹⁹⁰ Miega atspoguļojumā šūpuļdziesmās saskatāma līdzība ar antropomorfizētu svētku vaibstiem.

Personificēts miegs šūpuļdziesmās apskatīts, ņemot vērā miega darbības veidus, viņa atrašanās un darbības vietas telpā, kā arī tā izskatu.

Tāpat kā svētki gadskārtu ieražu dziesmās, arī personificēts miegs šūpuļdziesmās plaši atklājas ar raksturīgo darbību palīdzību. Sākumā mēģināsim ar miegu saistītos priekšstatus izzināt, aplūkojot verbus. Antropomorfizētu miegu raksturo verbi: *ērmoties, čibināt / ķibināt, lumstīties, zumināt / sumināt, kaitināt / kairināt / karināt, gulēt un precēt*. Šī verbu grupa saistīta ar darbību, kas cilvēkam nedod mieru, kaut kādā veidā to traucē. Miega pārvietošanās veidu izsaka verbi: *līst, iet, jāt, lidināties*, savukārt nosacītu miera stāvokli, neaktivitāti – *sēdēt, tupēt*.

Kā uzskata valodnieks Konstantīns Karulis, verbs *ērmoties* atvasināts no substantīva *ērms* un valodā ienācis samērā nesen – 18. gadsimtā. To lietoja ar nozīmi ‘nodarboties ar acu apmānīšanu; pārgērbties un nerroties, izturēties dīvaini’¹⁹¹:

Ko tas miega Ērmanītis
Ap manīm ērmojas;
Nem, māmiņ, smalku rīksti,
Trenc to miegu žagaros!
LTdz 24 712

Miegs minētajā šūpuļdziesmā manifestējas veicot dīvainas, neparastas kustības, tādā veidā pievēršdams cilvēka uzmanību. Te redzams, ka miegs nebūt nav tikai labdabīgs, tam var būt arī traucējoša, pat kaitnieciska daba. Kā šūpuļdziesmās, tā arī citās tautasdziesmās tas var būt slinkuma ekvivalents.

¹⁹⁰ Salīdzinot latviešu un krievu folkloras materiālus, J. Darbiniece secina, ka svētki personificēti ar uzrunas verbu, epitetu un konteksta līdzdalību. Antropomorfizētajiem tēliem kopumā raksturīga samērā liela vispārinātības pakāpe – svētki brauc, jā, nāk, tie vaicā, kaut ko nes, utt. *Latviešu gadskārtu centrālo tēlu personifikācijā dažkārt izmantoti vienādi motīvi, piemēram, svētki atnāca, atbrauca; ko tie atnesa. To saka par Ziemassvētkiem (LD 33252 u. c.), Lieldienu (LD 32267 u. c.), Jāni (LD 32901 u. c.)*. (Darbiniece 1977, 170). Tomēr daži tēli rādīti arī sadzīvīskās situācijās. Piemēram, Metenis atspoguļots konkrētās darbībās (*Metens kaktā sukājās* LTdz III, 7003-7005). Šo darbību tiešā nozīme ir sadzīvīskas dabas, kaut arī šīs kustības ir rituāla sastādaļa un tām ir ieražu saturs. (Darbiniece 1977, 169-193).

¹⁹¹ *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – Rīga : Zinātne, 1992. –1. sēj. – 270. lpp.

Nozīmes ziņā tuvi verbam *ērmoties*, ir *čibināt / ķibināt*¹⁹², *luncināties / lumstīties*¹⁹³, *zumināt / sumināt*¹⁹⁴, *kaitināt / kairināt / karināt*¹⁹⁵.

Jau tas miega ormanīts
Ap manīm čibina;
Nāc, tu miega ormanīti,
Mēs Jānīti atdosim.

LTdz 24 713

Ko tas miega Ērmanītis
Ap to bērnu luncinās:
Ej, no', miega Ērmanīt,
Es ar tevi netinos.

LTdz 24 711

Miedzīņš mani sumināja,
Uz sliksnīša stāvēdams:
Ej, miedzīņ, aizkrāsne
Pie vecās māmuliņas.

LD 6768

Miedzīņš bērnu kaitināja,
Uz sliksnīša tupēdams;
Ej, miedzīņi, nekaitini
Manu mazu raudulīt'.

LTdz 24 693

Jau tas miega Ārmenītis
Ap manīm ķibināja;
Ej projām, Ārmenīti,
Es tev līdzī gan neiešu!

LTdz 24 710

Jau tas miega Ērmanītis
Ap bērniņu lumstījās;
Ej, projām Ērmanīti,
Mēs bērniņu nedosim!

LTdz 24 709

Miedzīņš mani zumināja
Tumšajai kaktiņā;
Ej, miedzīņi, istabā,
Zumin tēvu māmuliņu.

LTdz 24 691

Miedzīņš bērnu karināja,
Uz acīm tupēdams;
Nem, māmiņa, smalku rīksti,
Dzen miedzīņu maliņā.

LTdz 24 696

Mīdzeņš mani kairynāja,
Aiz durovu stōvādams;
Jem, māmeņa, smolku reiksti,
Dzen mīdzeņu mežeņā.

LTdz 24 7091

Šie verbi gan tieši, gan simboliski iezīmē robežsituāciju, tai pat laikā izskan vēlme pēc iespējas ātrāk to pārvarēt. Tekstos tiek rādīta miega aktīva iedarbību uz cilvēku. Pēdējam vai nu pilnīgi jāļaujas miega varai, vai jāatbrīvojas no tā, pārspējot miegu. Par situācijas nestabilitāti liecina paša miega atrašanās vietas (starpdēļa): sliksnis, aizdurve, acis. Praktiskā aspektā iemigšanas situācija ir grūta gan bērnam, gan arī apkārtējiem, kas atrodas mazuļa tuvumā. Miegojoties mazulis ir raudulīgs, viegli aizkaitināms – šūpuļdziesmas dziedātājs ar savu klātbūtni, kā arī ar melodijas izpildīšanu un teksta saturu palīdz bērnam šo grūto brīdi pārvarēt.

Lai gan izdevies atrast tikai dažas šūpuļdziesmas ar verbu *gulēt*, tomēr dainu piemērā skaidri redzams, ka šie teksti nozīmes ziņā tuvi līdz šim apskatītajiem.

¹⁹² Pēc ME verbs *čibināt* saistāms ar nozīmi 'viegli kairināt, kudināt' (ME I. – 412. lpp.), savukārt *ķibināt* skaidrots kā 'aiztikt, aizskart'. (ME II. – 378. lpp.).

¹⁹³ Verbiem *luncināties / lumstīties* senatnē bijusi līdzīga nozīme. Ja pirmā nozīme viegli uztverama, tad otrais – *lumstīties* – mūsdienās vairs netiek lietots, tāpēc var būt grūti saprotams. Tāpat kā iepriekš minētie verbi – *čibināt* un *ķibināt* – arī šie figurē līdzīgā nozīmē un izprotami kā 'viegli aizskart, aiztikt'. (ME II. – 512. – 513. lpp.).

¹⁹⁴ Valodnieks K. Karulis verbu *sumināt* saista ar nozīmi 'labi domāt'. (Karulis 1992, 2. sēj. 324). Ņemot vērā līdzīgas šūpuļdziesmas, šie verbi visdrīzāk saskatāmi ar cilvēkam kaitniecisku un traucējošu nozīmi.

¹⁹⁵ Verbiem *kaitināt / kairināt / karināt* ir viena un tā pati indoeiropiešu sakne *(s)ker-, kurai pamatnozīme 'griezt, plēst', no kā arī vārds *cirst*. (Karulis 1992, 1. sēj. 386).

Miedziņš mani aicināja,
Gultiņā tupēdams;
Ej, miedziņi, viens gulēt,
Nelaiž mani māmuliņe.
LD 6763

Īpaši strīdīgs ir jautājums par šūpuļdziesmu tekstiem, kuros izmantots verbs *precēt*. Verba pamatā ir indoeiropiešu sakne **per-* ar nozīmi ‘aizvešana (pāri kam)’. Tās pašas cilmes vārdi ir arī *pirkt* un *prece*.¹⁹⁶ Bieži persona, kas tiek precēta, nav vārdā nosaukta, taču pēc konteksta var spriest, ka tā ir meita:

Mana veca māmuliņe,
Miega Mača mani prec.
Ņem, meitiņ, bērzu rīkstī,
Dzen Mačiņu aizkrāsne.
LTdz 24 755

Vai, Dieviņi, ko darīšu,
Miega Mačus mani prec!
Vai būs iet, vai neiet,
Vai Mačam atsacīt?
– Ej, māsiņa, aizkrāsne
Ar Mačīti saderēt.
LTdz 24 704, 1

Līdz šim ne LFK arhīvā, ne publicētajos materiālos nav izdevies atrast nevienu šūpuļdziesmu melodiju ar tekstiem, kuros izmantots verbs *precēt*. Lai arī minētie piemēri saturiski līdzīgi iepriekšējiem tekstiem un nav noraidāms, ka dziesmu teksti izpildīti, iemidzinot bērnu, tomēr šķiet, vairāk tie piemēroti, apdziedot meitu tikumus un netikums, darinot pūru. Minētie tautasdziesmu teksti bērnu folklorā, domājams, aizgūti no pieaugušo repertuāra. Pieņemumam par labu liecina fakts, ka Krišjānis Barons šos tekstus publicējis pie tā saucamajām jauniešu dziesmām „Latvju dainu” 2. sējumā nodaļā „Darbs, sevišķi sieviešu māju un rokas darbi”.¹⁹⁷ Šīs nodaļas dainu tekstos galvenokārt runa ir par miega pārvarēšanu, darot kādu darbu, un te miegs vairāk izprotams negatīvā nozīmē kā slinkuma ekvivalents. Arī J. Vītoliņa sastādītajā izdevumā „Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas” redzams¹⁹⁸, ka šūpuļdziesmu dziedāšanu ar tekstiem, kuros sastopams verbs *precēt*, nav fiksējis neviens folkloras vācējs. Minētajā izdevumā sastopamas tikai divas šūpuļdziesmu melodijas, kuru tekstos izmantoti verbi *kaitināt* un *lumstīties*. „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma „Šūpļa dziesmu” nodaļas sastādītāja Alma Ancelāne nolēmusi piemēros minētos tautasdziesmu tekstus ar verbu *precēt* ievietot šūpuļdziesmu nodaļā.¹⁹⁹ Tomēr tautasdziesmu iedalīšana kādā konkrētā tematiskā grupā, sējumā vai nodaļā ne vienmēr ir viegls uzdevums. Tautasdziesmu, tai skaitā arī šūpuļdziesmu, izpildīšanas

¹⁹⁶ Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – 2. sēj. – 79. lpp.

¹⁹⁷ LD II. – 221. lpp.

¹⁹⁸ Vītoliņš J. Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – 140. lpp.

¹⁹⁹ Ldz VI. – 289.–292. lpp.

procesā teksti var tikt virknēti asociatīvi. Šādus novērojumus „Latvju dainu” ievadā aprakstījis arī K. Barons: *Dziesmu saturs tad bija raibu raibais, bet atmiņas dēļ viņas lūkoja kaut kā ārišķi sasaistīt caur kādu svarīgāku vārdu dziesmā. Ja izdziedātā dziesmā, p. p., bija vārds „ozols”, tad sekoja vairāk ozola dziesmu. Ja kādā no šīm gadījās vārds „liepa”, tad tā derēja par ievadu tālākai dziesmu virknei par liepu.*²⁰⁰

Kā redzams iepriekšējos šūpuļdziesmu piemēros, miegam tiek dots arī savs personvārds. Lielākoties tas saukts par Maču (Mača, Mačus, Mačis, Maķis, Mičulītis, Mikeleits). Mīlenbaha–Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” personvārds *Mačus* skaidrots kā ‘pats miegs’ vai ‘miega vīrs’.²⁰¹ Samērā lielā skaitā šūpuļdziesmu izmantota gandrīz nemainīga formulveida frāze – *Miega Mačus mani prec.*

Šūpuļdziesmās miegs dažkārt tiek dēvēts arī par Ērmanīti (Ārmenīti, Ārmaneiti) vai ormanīti – tomēr ne tik bieži kā par Maču. Personvārds Ērmanis Latvijas teritorijā ienācis no Augšvācijas.²⁰² Šī personvārda izmantojumu miega apzīmēšanai var pamatot ar fonētisko līdzību verbam *ērmoties*:

Jau tas miega Ērmanītis
Ap manīm ērmojas;
Ņem, māmiņ, smalku rīksti,
Trenc to miegu žagaros!
LTdz 24 712

Šajā gadījumā miegam tiek dots vārds pēc tā izturēšanās veida, savukārt *ormanītis* varētu būt tālāks fonētisks pārveidojums no vārda *Ērmanītis*. Abi vārdi neapšaubāmi ir jaunākas cilmes nekā *Mača*, jo *ormanītis* varēja ienākt valodā tikai ar šīs profesijas pārstāvju parādīšanos un izplatīšanos pilsētās.

Verbu grupa *līst, iet, jāt, lidināties* izsaka miega pārvietošanās veidu.

Verba *līst* pamatā ir indoeiropiešu **leidh-* ‘slidens, slīdēt’.²⁰³

Miedzīņš līda istabā
Zilu zaļu mētelīti;
Lien, miedzīņ, aizkrāsnē,
Apsedz manu māmuliņu.
LTdz 24 683

²⁰⁰ LD I. – 24. lpp.

²⁰¹ ME II. – 547. lpp.

²⁰² *Siliņš K.* Latviešu personvārdu vārdnīca. – Rīga : Zinātne, 1990. – 233. lpp.

²⁰³ *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – 1. sēj. – 359. lpp.

Šajā tautasdziesmā miega kustība saistīta ar lēnu, vienmērīgu, varbūt paslepu virzību pie cilvēka. Atšķirībā no verbiem, kas izsaka aktīvu darbību, šis nenorāda uz tiešu cilvēka ietekmēšanu, aiztikšanu, tomēr ir tam traucējošs, nevēlams.

Verbs *iet* šūpuļdziesmās lietots dažādās formās. Pamatā tam indoeiropiešu sakne *ei- – ‘iet’.²⁰⁴ Miega kustības virzienu pie cilvēka apzīmē verbs *nākt*, tas šūpuļdziesmās parādās daudz biežāk nekā citas formas:

Miedzīņš mani kaitināja
Vēlā vēlā vakarā;
Dziest saulīte, lec mēness,
Nāk miedzīņš pa celiņ’.

LTdz 24 687

Nāk miegs namā,
Nāk istabā;
Es gribu redzēt,
Pie kura ies.
Ūja, ūja,
Pie manis paša.

LTdz 24 690

Nākt atšķirībā no *iet* tiek ietverta virziena nozīme. Šāda pārvietošanās saistīta ar lēnu, mierīgu kustību. Pretēja šai darbībai ir tecēšana un skriešana, kas parasti saistās ar cilvēka vēlmi vai nu aizraidīt miegu, vai arī pilnībā pakļauties tam:

Mygy, mygu vīnu aci,
Ūtra grīstūs lyukojās;
Skrīņ, mīdzen(i), mīdz acetņu,
Apsedz mīga paladzeņu.

LTdz 24 717

Verba *jāt* pamatā ir indoeiropiešu *ei- ‘iet’. Tās pašas cilmes kā vārds *jāt* latviešu mitoloģijā ir *Jānis*, kam atbilst latīņu *Jānus*. Kā uzskata valodnieks K. Karulis, šo formu pamatā ir indoeiropiešu *iā-no-s ‘nācējs, gājējs’.²⁰⁵

Miedzīņš jāja sirmu zirgu
Apkārt manu istabiņu;
Nāc, miedzīņi, istabā,
Es tev došu snaudulīti.

LTdz 24 686

Pieļaujams, ka šis teksts veidots uz Jāņu dziesmu pamata²⁰⁶, piemērojot to iemidzināšanas vajadzībām. Šajā gadījumā miegs ir labvēlīgs, un dziesmas izpildītājs aicina to pie sava bērna.

Darbības vārds *lidināties*, domājams, apzīmē tādu miega īpašību kā vieglums.

²⁰⁴ Turpat. – 1. sēj. – 530. lpp.

²⁰⁵ Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – 1. sēj. – 350. lpp.

²⁰⁶ Piemēram: *Jānīts jāja rudzu lauku*

*Ar pelēku mētelīti,
Lai zied mana rudzu druva
Pelēkiem ziediņiem.*

LD 21546

Nāk miegs name,
Nāk istabe;
Te vien lidinas
Ērķiļ gale.
Tdz 39 649

Miegs nāca, miegs nāca
Ūjā, ūjā!
Liks vaļu, liks vaļu,
Kur galvu griezīs [?].
Tepati lidina
Ērkuļa galā.
LD 6782

Ja iepriekšējos verbus var attiecināt uz cilvēka darbību, tad šī īpašība ir pārcilvēciska, dievībām vai gariem piemītoša. Kopumā miega pārvietošanās veids, izņemot *jāt*, izsaka minimālo ātrumu (atšķirībā no *traukties*, *steigties*, *skriet*).

Verbi *sēdēt*, *tupēt* šūpuļdziesmās lietoti līdzīgā nozīmē un abi izsaka zināmu statistumu, bet reizē arī pagaidu stāvokli:

Miedziņš sēd kaktiņā,
Uz bērniņu lūkojas;
Nāc, miedziņ, pie bērniņa,
Lai tas saldi aizmiegas.
LTdz 24 692

Miedziņš bērnu kaitināja,
Uz sliexsnīša tupēdams;
Nāc, miedziņi, šūpulī,
Guldin' mazo gulētāju.
LTdz 24 679

Šajās dziesmās verbi *sēdēt* un *tupēt* norāda uz miega neaktivitāti. Abi verbi vārdkopā saistīti ar lietvārdu un lietoti vietas norādīšanai.

Miega nozīmi šūpuļdziesmās var izprast, apskatot tā **atrašanās un darbības vietas**. Lielākajā daļā tekstu iezīmēta opozīcija starp savu (cilvēku) pasauli un miega (apakšējo, htonisko) pasauli vai arī robeža starp tām. Te izpaužas tradicionālajai domāšanai raksturīgais bināro pretstatu princips. Centrs (sēta, nams, istaba, istabas vidus) ir pati svētākā un drošākā vieta, miegs savukārt ir būtne, kas cilvēku aizved prom no centra malā - nezināmajā, nedrošajā pasaulē. Tādēļ šūpuļdziesmas pauž arī bailes no miega (tāpat kā no nāves).

Opozīcija, pirmkārt, izpaužas šūpuļdziesmās, kurās miegs ir nevēlams:

Miedziņš līda istabā
Zilu zaļu mētelīti;
Lien, miedziņ, aizkrāsne,
Apsedz manu māmuliņu.
LTdz 24, 684

Savu pasauli apzīmē ne tikai istaba kā šajā šūpuļdziesmu piemērā, bet plašāk arī pagalms. Savukārt miega valstību pārstāvošās vietas šūpuļdziesmu tekstos parādās daudzveidīgāk. Tās ir: *pagulte*, *pabeņķe*, *krāsns* (*aizkrāsne*), *kakts*, *žagari*, *mežs*. Galvenā miega aktivitātes un darbības vieta (centra centrs) šajā pasaulē ir *pagalvis*. Tur peļe noliek savu atnesto miegu vai pati paliek gulēt, pagalvī sēžas arī miegs:

Mīdzeņš gōja pa pogolmu

Palākā mēteli;
Tec, mīdzen, šyupeli,
Sēstīs bārna pagalvī.
Ā-ā-ā, ā-ā-ā, ā-ā-ā, ā-ā-ā!
LTdz 24 696

Pagalvim latviešu tradicionālajos priekšstatos ir īpaša nozīme, jo pagalvī guļ arī Laima, tā izrādīdama savu labvēlību. Šūpuļdziesmu tekstos kā īpaši nozīmīgs tiek minēts arī sliekšnis, kā arī miega atrašanās uz vienas vai abām acīm. Šīs vietas iezīmē robežu starp savu un svešo, bīstamo telpu. Kā sliekšnis simbolizē mājas robežu, tā acis ir saistāmas ar cilvēka individuālo robežu:

Miedzīņš bērnu karināja,
Uz sliekšnīša tupēdams;
Kiš, miedzīņ, mūs' mājā,
Mums miedzīņa gulētājs.
LTdz 24 689

Šūpuļdziesmu teksti vēsta, ka visbīstamākā tomēr ir pārejas, respektīvi, aizmigšanas situācija, kad bērns atrodas starp miegu un nomodu. Dziesmu teksti liecina par to, ka pēc iespējas ātrāka šī brīža pārvarēšana tikusi īpaši veicināta.

Samērā neliels skaits šūpuļdziesmu vēsta par **miega izskatu**. Sākumā pievērsīsimies miega „pārvietošanās līdzekļa” – zirga izskatam. Miega saistība ar zirgu vērojama ne tikai šūpuļdziesmās, bet arī ticējumos un mīklās, kurās runa ir par bērnu un šūpuli. Piemēram: „Bajāra zirgs ar kājām uz augšu.” – Šūpulis (zirga kājas – šūpuļa auklas, kas piestiprinātas pie šūpuļa līksts).²⁰⁷ Šūpuļdziesmās sevišķa nozīme tiek piešķirta miega zirga krāsai:

Miedzīņš jāja sirmu zirgu
Apkārt manu istabiņu:
Nāc, miedzīņi, istabā,
Es tev došu snaudulīti.
LTdz 24 686

Šī krāsa tautasdziesmās bieži tiek lietota zirgu apzīmēšanai. Latviešu valodā pelēkā krāsa tiek šķirta no sirmās, sirmajai raksturīgs baltās krāsas piejaukums. Sirmos zirgos tiek attēlotas arī sezonas dievības Ūsiņš, Jānis, Mārtiņš. Sirmi zirgi simboliski izsaka laika pāreju – tie pārceļ dievības no vienas pasaules citā, līdzīgi arī cilvēku – no nomoda stāvokļa miegā.

Šūpuļdziesmu tekstos tiek izcelta miega apgērba krāsa:

²⁰⁷

Greble V. Latviešu bērnu folklorā. – 34. lpp.

Mīdzenš gōja pa pogolmu
Palākā mētelī;
Tec, mīdzen, šyupelī,
Sēstīs bārna pagaļvī.
LTdz 24 685

Miedziņš līda istabā,
Zilu zaļu mētelīti;
Lien, miedziņ, aizkrāsnē,
Apsedz manu māmuliņu.
LTdz 24 684

Pirmajā tautasdziesmā miega mētelis ir pelēkā krāsā. Lai arī pelēkajam saistība ar auglību un ražību (piemēram, *Jānīts jāja rudzu lauku / Ar pelēku mētelīti*), taču šajā gadījumā pelēkais attiecināms uz gaismas nokrāsu. Kā uzskata J. Kursīte, pelēkais ietver sevī kā gaismu, tā tumsu un abu sintēzi.²⁰⁸ Minētajā šūpuļdziesmas variantā pelēkais, domājams, apzīmē krēslu – brīdi starp gaismu un tumsu, pāreju no vienas otrā. Šajā laikā miegs ir vēlams un vajadzīgs, tādēļ izskan aicinājums nākt pie bērna šūpulī.

Otrajā šūpuļdziesmā miega apgērbs saistīts ar zilu zaļu krāsu. Gan zilai, gan zaļai krāsai pamatā viena un tā pati sakne *ghel- ‘spīdēt, mirdzēt’²⁰⁹, kas apzīmē dzelteno, zelta un zaļo krāsu. Zilā kā patstāvīga krāsa ne tikai latviešu, bet arī citās indoeiropiešu valodās izveidojusies samērā vēlu. Ja dzeltenās, zelta un zaļās krāsas nosaukumi baltu, slāvu un ģermāņu valodās veidoti pēc kopēja modeļa, tad zilās – katrai grupai sava (piemēram, angļu *blue*, lietuviešu *melynās*). Sākotnēji, kā rāda tautasdziesmu teksti, zilā ir bijusi tikai nokrāsa, kas attiecināta uz mirdzoši zaļu. Šādos gadījumos tika lietota asindetona forma *zili zaļš*, kas bieži saistīta ar gaismu.²¹⁰

Zili zaļa gaisma nāca
Pār arīti līgodama;
Tā nebija gaisumiņa,
Tā bāliņa līgaviņa.
LTD 2339

Pieļaujams, miega saistība ar šo krāsu norāda uz tādu pašu īpašību kā gaismai – caurspīdīgumu. Tātad miegs cilvēkam nav redzams, varbūt tikai nojaušams un sajūtams.

Kāds šūpuļdziesmas teksts stāsta par miegu kā baidītāju. Tas attēlots ar ragiem, lai bērnam iedvesu šausmas:

Aijā, žūžū, mīļais bērniņš,
Kas tev rītā pašūpos?
Miedziņš nāk ar lieliem ragiem,
Grib viņš tevi nobadīt.
LTdz 24 725

²⁰⁸ Kursīte J. Latviešu folklorā mītu spoguļi. – 87.-88. lpp.

²⁰⁹ Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. - 2. sēj. – 561.lpp.

²¹⁰ Kursīte J. Latviešu folklorā mītu spoguļi. – 82. lpp.

Draudi sastopami ne tikai latviešu šūpuļdziesmās. Tas ir universāls motīvs, kas izplatīts visā pasaulē. Dažās Dienvidēiropas valstīs sastopams bubulis, kura vārds ir Moris vai Melnais vīrs, tā dusmas bērns var izraisīt raudot. Elkoko (*El coco*) spāniski runājošām tautām tiek attēlots kā melns vīrs, kurš ēd raudošus bērnus, pat Santaklausa figūru izmanto, lai baidītu bērnus (viņš dusmosies un nenesīs dāvanas). Japānā baida ar Hoti nepatiku. Tas ir laipns vīrs, kurš izdāļā bērniem dažādus labumus, viņam ir acis arī pakausī, lai redzētu sliktu uzvedību. Dažreiz sodītāja figūra var būt dzīvnieks – lācis vai pūce, kas dzirdlikto bērnu raudāšanu. Vācu dziesma stāsta par melnu vai baltu aitu, kura kaž bērnus kāju īkšķos. Taču dažās šūpuļdziesmās ir „vēsturiski” bubuļi – Velingtons vai Bonaparts – arī šajos tekstos izteikta doma, ka sodītājs klausās un *viņš atnāks pie tevis, ja tu neklausīsi*. Reizēm draudi mēdz būt ļoti tieši un pat nežēlīgi, tā Dienvidāfrikas dziesma par Simambu: *Simamba, mammas bērns, / Griez viņa kaklu un sit viņam pa galvu, / Grūd viņu grāvī, / Un tad viņš būs beigts*.²¹¹

Netieši par „latviešu miega” izskatu runā šūpuļdziesma, kurā minēts tikai tā pārvietošanās veids:

Nāk miegs name,
Nāk istabe;
Te vien lidinas
Ērķiļ gale.
LTdz 39649

Kontekstā ar iepriekšējām šūpuļdziesmām, kas runā par miegu kā neredzamu un caurspīdīgu būtni, minētā dziesma ļauj secināt, ka tas ir arī bez svara vai ļoti viegls. Tas spēj pacelties virs zemes un lidot tā, kā to dara gari.

Lai skaidrāk izprastu „latviešu miega” raksturu, jāapskata arī lietuviešu šūpuļdziesmās izplatītais bubulis – *baubas*. Tas ir mītisks tēls, ar kuru baida bērnus, un laika gaitā lietuviešu šūpuļdziesmu tekstos ir saglabājis savu ambivalento dabu. Motīvs par bubuli atspēko vispārpieņemto priekšstatu, ka šūpuļdziesmām jāatspoguļo tikai skaista, ideāla pasaule. Šeit skaidri redzams, ka māte grib savu bērnu apklusināt, to baidot. Ne jau vienmēr tai pietiek spēka un pacietības, lai maigi ieaijātu; bērna raudas mātē var radīt arī dusmas, tās šajā gadījumā simbolizē bubulis, kurš raudošo mazuli aiznes prom.

Lietuviešu šūpuļdziesmu sižets stāsta par bubuli, kas ir atnācis mājās. Tam ir stikla kurpes, ādas soma, kurā viņš nes prom raudošus bērnus, bet tos, kas mierīgi guļ,

²¹¹ Funk&Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend: vol. 2. – New York, 1950, P. 653.-654.

viņš apbalvo ar pīrāgiem. Bubulis bērnu var aiznest kaktā, uz dīķi vai meža izcirtumu.²¹²

Kā liecina šūpuļdziesmu teksti, svarīgs ir ne vien sods par to, ka bērns negrib gulēt, bet arī atalgojums par rātņu uzvedību. Atalgojuma motīvs šūpuļdziesmās izplatīts visā pasaulē.²¹³ Piedāvājumi svārstās no visvienkāršākajām ērtībām līdz pat varas un bagātību kalniem – atkarībā no vides un dziedātāja iztēles. Angļu šūpuļdziesmā „*Baby Bunting*” tiek apsolīta tukša āda, kurā ietīt bērnu. Dāņu un norvēģu šūpuļdziesmas stāsta par to, ka tēvs atnesīs bērnam jaunas kurpes ar spīdošām sprādzēm. Viena no grieķu dziesmām sola Aleksandriju cukurā, rīsa Kairu un Konstantinopoli, ko valdīt. Japānā atalgojums ir spēļu bungas, bet ķīniešu šūpuļdziesmā apsolīta bambusa flauta, ko bērnam spēlēt.

Latviešu šūpuļdziesmas rāda, ka miegs ir ambivalents tēls. Tas var būt gan gaidīts un bērnam labvēlīgs, gan arī bīstams un naidīgs. Šķiet, viss atkarīgs no situācijas un diennakts laika, kad miegs parādās. Visbīstamākā bērnam ir robežsituācija starp nomodu un miegu, kuru pēc iespējas ātrāk nepieciešams pārvarēt – aizmigt vai pilnīgi atmisties.

Miega māte un Vēja māte. Mātes jeb māšu kults Latvijā pastāvējis jau izsenis. Pirmās ziņas par mātēm Baltijas teritorijā ap 98. gadu sniedzis romiešu vēsturnieks Pūbijs Kornēlijs Tacits darbā „*Germania*”²¹⁴. Līdz šim plašāko pētījumu par mātēm baltu un Baltijas somugru folklorā veikusi Janīna Kursīte. Ņemot vērā tautasdziesmu, teiku un buramvārdu materiālu, kā arī vēstures avotus, pētniece latviešu folklorā konstatējusi 115 mātes. Autore raksta: *Visbiežāk minētās latviešiem ir Vēja māte (tautasdziesmās un nedaudz ticējumos, buramvārdos), Meža māte (teikās, bet visvairāk tautasdziesmās), Veļu māte (ticējumos, tautasdziesmās), Zemes māte (ticējumos un tautasdziesmās), Velna māte un Jodu māte (tautasdziesmās, pasakās, ticējumos, buramvārdos), Gausa māte (pasakās, teikās un tautasdziesmās), Jūras māte (pārsvarā tautasdziesmās), Laimes māte (pārsvarā ticējumos), Ūdens māte (ticējumos, nedaudz tautasdziesmās), Veca māte (galvenokārt garajās saulgriežu dziesmās, bet arī buramvārdos). Nedaudz, bet semantiski un formas ziņā interesantos kontekstos atrodam Ceru, Lazdu, Ogu, Sēņu, Kapu, Smilšu, Mēslu, Mēra,*

²¹² Vaiku dainos // Lietuvių liaudies dainynas. – Vilnius : Vaga, 1980. – T. 1. – P. 53.-54.

²¹³ Funk&Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend: vol. 2. – P. 658.

²¹⁴ Tacits apraksta, ka aistu cilts pielūdzot *matrem deum*. (Velius 1996, 139-141).

Piena, Rīšu, Rūšu, Uguns, Sekšu māti. J. Kursīte uzskata, ka mātes, kas pārzina dažādus dabas objektus un stihijas, ir senākās. Parasti tās pašas ir parādību vai stihiju personifikācijas.²¹⁵

Latviešu šūpuļdziesmās sastopamas divas mātes – Miega māte un Vēja māte. Ar plašāku darbības spektru atspoguļota **Vēja māte**. Tā šūpuļdziesmās, tāpat kā citās tautasdziesmās, parādās kā ambivalenta būtne. Vēja māte veic gan cilvēkam labvēlīgas un pasauli harmonizējošas darbības, gan pārstāv ārdošas stihijas spēku, kas cilvēkam bīstams. Šūpuļdziesmu teksts²¹⁶ tā lielākoties parādās kā cilvēka un meža zvēru mazuļu aizgādne:

Kas vilkam, kas lāčam
Mežā kāra šūpulīti?
Priede lieca, egļu kāra,
Vēja māte šūpotāja.
LTdz 24 806

Kar, māmiņa, šūpulīti
Kalniņā, vējiņā:
Ja tu pate nepatapi,
Lai šūpoja Vēja māte.
LD 1705

Gādājot par bērniem, Vēja mātes raksturīgākā darbība ir šūpošana, kādā dziesmā arī dziedāšana (*Vēja mōte dzīdōtāja* Ldz 24 807). Tikai vienā šūpuļdziesmas tekstā izdevies konstatēt, ka Vēja mātei piemīt satrakotas stihijas spēks:

[...] Pelīt' brauca, ratiņ' čīkstēj',
Pilnu vezmu miegu ved;
Šim saujiņa, tam saujiņa,
Bērniņam riekšaviņa.
Nevienam nav tik labi
Kā manam bērniņa:
Zelta striķi, vara līkste,
Sidrabiņa šūpulītis.
Ej gulēt, Vēja māte,
Sausas egles galiņā;
Vai tev galva nesāpēja
Dien' un nakti aurējot?
LTdz 24 550, 1

Lai apturētu Vēja mātes destruktīvo darbību bīstamās situācijās, ar formulu *Ej gulēt, Vēja māte* tai tiek vēlēts norimt ne vien minētajā šūpuļdziesmā, bet arī citos tautasdziesmu tekstos:

Ej gulēt, Vēja māte,
Neklabini nama durvis,
Mans mazais kunkulītis
Apgūlās launadziņu.
LD 34 050

Ej gulēt, Vēja māte,
Sausas egles galiņā:
Jūrā mani bāleniņi
Vakarēju gājumiņu.
LD 30 730

²¹⁵ *Kursīte J.* Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – 38. lpp.

²¹⁶ Latviešu tautasdziesmu 6. sējuma šūpuļdziesmu nodaļā Vēja māte pieminēta 8 tautasdziesmās. (LTdz VI. – 307. lpp.)

Līdzīgas funkcijas šūpuļdziesmās ir **Miega mātei**. Atšķirībā no Vēja mātes tā tekstos rādīta tikai kā cilvēka bērnu aizgādne:

Aijā, bērniņ, pūpās,
Kas tev' rītā šūpās?
Miega māmiņ' šūpās,
Eņģeļiži žužinās.
Māte putru vāra,
Tēvs kažoku lāpa;
Vecais tēvs ceplē gul,
Tas jau bērnu nešūpos.
Puiši rijā kūla,
Meitas mala maltuvē,
Lielie bērni lapas griež,
Tie jau bērna nešūpos.
LTdz 24 770

„Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma šūpuļdziesmu nodaļā Miega māte sastopama 5 dziesmu tekstos²¹⁷. Tā figurē tikai ģimenes motīvā un pretēji bērna tuvākajiem ģimenes locekļiem ir vienīgā (kopā ar eņģeļiem), kas par mazuli rūpējas. Šādas un līdzīgas dziesmas pamanījis arī Krišjānis Barons. „Latvju dainu” 1. sējuma šūpuļdziesmu nodaļas beigās, sējuma sastādītājs raksta: *Arī daži tulkojumi iz vācu valodas un jaunāki sacerējumi ar atskaņām tautā pazīstami*, kā vienu no piemēriem minot:

Žūžu, bērniņ, pūpās,
Miega māmiņ' šūpās.
Manu mazu eņģelīt,
Actiņas aizmidzini,
Eijā paleijā, eijā paleijā!²¹⁸

Uzskatīdams, ka šīs dziesmas satura un formas ziņā ir *tautai svešādas*, K. Barons sējumā tās neievieto. Jēkabs Vītoliņš uzskata, ka dziesmas ar ievadvārdiem *Aijā, bērniņ, pūpās, / Kas tev' rītā šūpās?* vai *Aijā, bērniņ, pūpo, Miega māmiņ' šūpo* ieviesušās no Vecā Stendera tulkojumiem un tautā izplatījušās jau no 18. gadsimta beigām²¹⁹. Domājams, ka latviešu šūpuļdziesmās Miega māte ieviesusies no Vecā Stendera tekstiem, jo citos latviešu folkloras tekstos tā sastopama reti un ar citu nozīmi. Miega māti izdevies atrast tikai vienā tautasdziesmā²²⁰ un arī kādā ticējumā²²¹, kur tā izprotama kā slinkuma vai miega ekvivalents.

²¹⁷ LTdz VI. – 297. – 305. lpp.

²¹⁸ LD I. – 334. lpp.

²¹⁹ Vītoliņš J. Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – 81. lpp.

²²⁰ Gulēt gāja miega māte,
Gulēt mani aicināja.

Guli pate, miega māte,

Šauri tavi paladziņi.

LD 6724

2.3. Priekšstati par laiku un telpu šūpuļdziesmās

Folklorā kopumā un īpaši mītiskajās tautasdziesmās daudz biežāk tiek aktualizēta telpa. Parasti šie teksti konkretizē, **kur** notiek darbība, (piemēram, *vidū jūras uz akmeņa, liela ceļa maliņā* utt.) bet, **kad** tā notiek, gandrīz nekad netiek pateikts.²²¹ Līdzīgi ir arī šūpuļdziesmās – īpaši plaši iezīmēti telpiskie priekšstati, savukārt ar laiku saistītie jēdzieni parādās ļoti ierobežoti.

2.3.1. Telpa šūpuļdziesmās

Šūpuļdziesmu tekstos telpas strukturēšana sākas ar bērna vietas fiksēšanu tajā. Bērns šajos tekstos atrodas pašā centrā – guļ šūpulī, viņam pievērsta visa mātes vai aukles uzmanība. Telpa šajos tekstos nav abstrakta, kā mēs to uztveram šodien, tā nav arī tukša, pirms lietām pastāvoša, bet tieši otrādi – lietas rada telpu. Telpiskie apzīmējumi sastopami gandrīz katrā šūpuļdziesmā kvantitatīvā un kvalitatīvā aspektā (augša – apakša, savs – svešs, vidus – mala, utt.). Telpa aptver bērnu līdzīgi kā apvalks kodolu, pie tam tuvāk esošās telpas daļas sargā viņu. Jo tālāk kāda telpas daļa atrodas no bērna, jo tā nedrošāka un bīstamāka. Virzoties no centra, kas ir visdrošākais, uz attālākajām vietām, telpu šūpuļdziesmās nosacīti var iedalīt piecās lielās daļās: **1) šūpulis, 2) mājas, 3) pagalms, sēta, 4) dabas telpa, 5) „pilsētnieciskā” telpa, 6) atsevišķi nodalāma ir telpas robeža.**

Tālāk apskatīsim sīkāk telpisko ainu, ko iezīmē šūpuļdziesmu teksti. Tiks iztīrītas dažādas telpas daļas, virzienā no centra – visdrošākās vietas – uz visattālākajām vietām telpā.

Šūpulis ir pirmā un vistuvākā telpa, ko bērns pamana. Tā ir arī pirmā vieta šajā pasaulē, kura pieder tieši viņam, respektīvi, šūpulis ir viņa pirmā personiskā

²²¹ *Māras jeb Atmodas dienā (25. marta d.) rītā bij agri jāceļas. Ilgi gulētājam miega māte atnesa uz visu gadu garu miegu.* (Svētku laiki māņticības atliekās (No D. Ozoliņa Jaunrozē) // Dienas Lapas pielikums „Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem” 1891. g. 5. num. – http://www.liis.lv/folklor/folkloristika/publik/XIX/DL91_2.htm).

²²² *Kursīte J.* Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – 21.-23. lpp.

telpa. Kamēr bērns vēl nav kristīts, to uzskata par dabas pasaulei piederošu, tas pilnībā vēl nav *cilvēks*, tādēļ viņam nedrīkst piederēt sava telpa. Tikai pēc vārda došanas viņu pirmo reizi ieliek šūpulī²²³, kuram jāatrodas dziesmās iezīmētās telpas vidū. Jāpiebilst, ka centrs ne vienmēr latviešu folklorā nozīmē visdrošāko un labāko vietu telpā. Tā, piemēram, nolādējuma vārdos adresātam bieži liek karāties „vidū gaisa”, t. i., atrasties ne augšā, ne apakšā. Šajā gadījumā nolādētais tiek padarīts nekaitīgs, nosūtot to uz starptelpu. Šādā nozīmē vidus ir izomorfs telpas malām.²²⁴ Šūpuļdziesmu tekstos šādas centra īpašības nav vērojamas. Te centrs vienmēr nozīmē visdrošāko un labvēlīgāko vietu.

Bērna personiskā telpa horizontālā līmenī tiek marķēta visos virzienos. Šūpuļa *pagalvī* pele noliek miegu, bet *kājgalī*, citos variantos arī *malā*, atrodas pati, tā kļūdamā par bērna miega maģisko sargātāju. Dziesmu tekstos atklājas, ka bērna personiskajai telpai piemīt visaugstākās kvalitatīvās īpašības:

Aijā, žūžo, mazo bērniņ,
Mīkstajā šūpulī;
Kas vilkam, kas lāčam
Tādu deva šūpulīti?
LTdz 24 804

Es savam bāliņam
Rīgā pirku šūpulīti:
Zelta striķi, vara līkste,
Sudrabiņa šūpulītis.
LFK 668, 8690

Dārgmetālu pieminējums šeit nebūt neliecina par materiāliem, no kuriem reāli izgatavots šūpulis, ne arī par skaistiem tautas dzejas epitetiem. Latviešu mītiskajos folkloras tekstos ar zeltu un sudrabu saistītas debesu dievības. Savukārt zelts un sudrabs kopā ar varu veido ternāro grupu,²²⁵ kuras pamatā ir doma par kosmosu kā vienotu veselumu, kurš apvieno sevī trīs daļas. Tas, kas sastāv no šīm trim daļām, ir pilnīgs. Attiecībā uz šūpuļdziesmām šie trīs metāli nozīmē bērna saikni ar debesu dievībām, to aizgādību. Par to liecina ne vien metālu klātbūtne šūpuļdziesmās, bet arī šūpuļa striķu un līksts nozīme, ar kurām šūpulis un bērns tajā simboliski saistīts ar telpas augšu. Šādi tiek akcentēts bērna vietas vertikālais virziens.

Šūpuļa dziesmās ļoti reti parādās tukšs šūpulis. Tajā, kā rāda teksti, gandrīz vienmēr atrodas bērns, pie tam pats mazākais ģimenē:

Aijā, aijā, mazais bērniņ,
Kamēr Dieviņš citu dos;
Lielo liksim kājgalī,
Mazo liksim šūpulī.
LTdz 24 724, 1

²²³ „Līdz kristībām mazu bērnu gulda gultā, tikai pēc kristībām kar tam šūpuli.” (LTT 3013).

²²⁴ *Kursīte J.* Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – 499.-507. lpp.

²²⁵ Turpat. – 505. –507. lpp.

Dziesmu variantos no šūpuļa izaugušo bērnu liek arī zem šūpuļa (pašūplē), pagultē un pabeņķē – telpas apakšā, mazvērtīgākā vietā. Šādam bērnam acīmredzot maģiskā aizsardzība vairs nav nepieciešama, viņš jau savu daļu dievību labvēlības ir saņēmis un tādā veidā pārvarējis dzīves kritisko periodu. Tieši pašā sākumā bērna veselība ir ļoti trausla, viņš atkarīgs no citu cilvēku aprūpes un uzmanības. No otras puses, bērns ir fiziski attīstījies, spēj pats piecelties sēdus vai stāvus, un šūpulis viņam ir kļuvis pat bīstams.

Mājas. Šūpuļdziesmās ļoti bieži tiek fiksētas vietas, kas saistītas ar bērna tuvāko apkārtni ārpus šūpuļa. Tās ir: *māja, nams, istaba, kambaris, ķēķis, kaktis, ceplis, sienas, grīda, mūris, krāsns (aizkrāsne), kubuls, sols, galds, beņķis, pagulte*. Tekstos pārstāvēta kā reālā, tā mītiskā šo vietu nozīme. Telpas daļas pārsvarā parādās grupās vai binārās opozīcijās, reti kad kāda konkrēta vieta izdalīta atsevišķi. Mājas telpa (iekštelpa) šūpuļdziesmās nereti saplūst un pārklājas ar pagalma telpu.

Kā īpaša vieta ne tikai šūpuļdziesmās, bet tradicionālajos priekšstatos vispār, tiek minēts istabas kaktis. Folkloriste Janīna Kursīte konstatējusi, ka tautasdziesmās [..] „*kaktis*” ietverts virknē konstantu vārdsavienojumu – formulu. Biežāk lietotās no tām ir šādas: 1) „*Tumšajā kaktiņā*” – „*Gaiša, gaiša uguns deg/ Tumšajā kaktiņā*” vai: „*Gaiša dega uguntiņa/ Tumšajā kaktiņā*”; 2) „*Četri kakti istabā*”; 3) „*Gulēt iešu, kur gulēšu,/ Visi kakti piegulēti*” vai: „*Gulēt iešu, kur gulēšu,/ Visi kakti piegulēti*”; vai *garākā izvērsumā*: „*Gulēt iešu, kur gulēšu,/ Visi kakti piegulēti,/ Viens ir visu negulēts*”; 4) „*Grūž māti kaktā*”, arī: „*Istabas kaktā*”.²²⁶ Kaktam latviešu folklorā ir vairākas nozīmes. Tas ir htonisko dievību un garu atrašanās vieta, kā arī htonisko dzīvnieku, kukaiņu un rāpuļu mājvieta. Tumšs kaktis saistīts ar dzimšanu–miršanu–atdzimšanu un ar auglības nodrošināšanu, tāpēc tā ir ambivalenta vieta.²²⁷ Šūpuļdziesmās kaktis vairāk akcentēts kā vieta, kas maksimāli tālu no centra. Par to liecina šūpuļdziesmas, kurās atrodas kaktā statiskā, bezdarbīgā situācijā:

Miedziņš sēd kaktiņā,
Uz bērniņa lūkojas;
Nāc, miedziņ, pie bērniņa,
Lai tas saldi aizmiegas.
LTdz 24 692

²²⁶ Kursīte J. Latviešu folklorā mītu spogulī. – 182. lpp.

²²⁷ Turpat. – 182.-189. lpp.

Pabeņķe, pagulte. Šūpuļdziesmu teksti rāda, ka šīs vietas, līdzīgi kā kakts, apzīmē nomaļu vietu telpā, „pierobežu” ar pasauli, no kuras miegs nāk vai tiek vests. Pabeņķe un pagulte ir telpas daļas, kurās pēc miega nešanas atrodas miega nesēja – pele. Šīs vietas, pretēji šūpuļa atrašanās vietai pašā centrā, saistītas ar telpas apakšu – nedrošu, bīstamu vietu. Šai telpas daļai vairs nepiemīt sevišķā, mazuli aizsargājošā daba.

Krāsns / aizkrāsne. Šūpuļdziesmās miegu var nest arī caur krāsni. Tas simboliski savieno mājas iekštelpu ar pazemi, kurā mājo htoniskie spēki. Dziesmu tekstos, kuros vēstīts par miega darbību, minēta tikai aizkrāsne, nevis ceļš no aizkrāsnes caur krāsni istabā. Arī aizkrāsnei, tāpat kā kaktam, pagultei un pabeņķei, latviešu folklorā ir saistība ar pazemi. Dzīt miegu aizkrāsne nozīmē padarīt to nekaitīgu:

Mana veca māmuliņe,
Miega Mačus mani prec.
–Nem, meitiņa, bērzu rīksti,
Dzen Mačiņu aizkrāsne.
LTdz 24 705

Nākamajā tekstā uzsvērtā doma, ka miegam pie bērna jānokļūst paslepu caur šaurām, nepamanāmām spraugām telpā, tai skaitā arī krāsns spraugām (citos variantos durvju šķirbām, atslēgas caurumu):

Velc, pelīte, saldu miegu
Mazajam bērniņam
Caur caurumu caurumiem,
Caur krāsniņu spraudziņām
Klusi un lēni,
Pavisam viegli,
Lai tik kaķītis
Vien neredz.
LTdz 24 548, 6

Pagalms, sēta. Dziesmu teksti min šādus telpiskos orientierus: *klēts, kūts, rija, piedarbs, pirts*, kā arī vispārinoši – *sēta* un *pagalms*. Šīs vietas dziesmās pārstāvētas nelielā skaitā. Kā jau minēts iepriekš, pagalma telpa brīžiem saplūst ar mājas telpu. Šūpuļdziesmu tekstos nav stingri nodalīts, kur beidzas viena un sākas otra. Lielākoties pagalma telpas daļas minētas saistībā ar tādiem motīviem kā peles miega vešana un paša miega nokļūšana pie bērna.

Dabas telpa. To šūpuļdziesmās veido: *mežs*, tai skaitā *koki* un *krūmi*, *birzis*, *kalns*, *zeme*, *ganības (gani)*, *akmens*, *ūdens*. Šīm vietām šūpuļdziesmu tekstos ir vairākas nozīmes, parasti tās attēlo citu, reizēm bērnam bīstamu vai nelabvēlīgu telpu.

Vislielākā variantu daudzveidība atrodama tekstos, kas saistītas ar mežu. Tas sastopams šūpuļdziesmās, kas ataino miega ceļu pie bērna:

Velc, pelīte, bērnam miegu,
Kur incīts neredzēj';
Par krūmiem, par mežiem
Mazam bērnam pagalvī.
LTdz 24 552, 4

Mežs un krūmi šajā tekstā, pretēji klajām vietām, jāsaprot kā nepazīstama, nepārredzama telpa. Mežs – tāpat kā ūdeņi – ir vieta, ko folkloras tekstos saista ar cilvēka dzimšanu:

Aijā, bērniņš, mežā dabūts,
Lūku kreklīņš mugurā,
Sūnu zeķes kājiņā,
Tāšu mice galviņā.
LTdz 24 832

Čučī, guli, lācīti,
Mežiņā,
Sildi kājiņas
Saulītē;
Atnāks lācītis,
Pajems bērniņu,
Paliks auklīts
Šūplītē.
LTdz 24 828

Par to, ka bērns vēl ir piederīgs dabas (ne kultūras) sfērai, liecina tā apģērbs, kas nav cilvēka darināts, bet no „dabas materiāliem” veidots. Bīstama situācija rādīta otrajā šūpuļdziesmā, arī tajā, šķiet, bērns vēl nav iesvētīts, jo tiek uzrunāts par lācīti. Par to, ka pirms kristībām jaundzimušā īstais vārds bijis tabu, liecina ticējumi.²²⁸ Bērns vēl saistās ar svešo, ar dabas, ne-kultūras pasauli. Mainoties viņa statusam sociālajā vidē, mainās arī viņa vārds, tas no „nenozīmīgā” un svešā top savējais, pieņemtais. Bērna pamestībai šūpuļdziesmās var būt negatīvas sekas – to nozog kāds no dabas pasaules. Taču šie teksti (piemēram, LTdz 24, 828) var kalpot arī kā brīdinājums, lai tā nenotiktu. Mežs šūpuļdziesmās tiek attēlots arī kā bērna atrašanas (dzimšanas) vieta:

Aijā bērniņš,
Mežā dabūts,
Lielceļa malā
Akmeņa čupā:
Kad būtu jēriņš,
Tad dotu vilkam,
Cilvēku bērniņš

²²⁸ Sk., piemēram: “Jaundzimušo bērnu, līdz kamēr tas kristībā vārdu dabūjis, citādi nesaukuši kā par krieviņu, polīti, suņa vai kaķa sūdu, jo tad tam nepiesitoties nekāds ļaunums. Teica arī bērniem pēc radībām, ka šonakt memmai atnācis krieviņš no Gaujas upes vai no kāda ezera. Pēc kristīšanas bērnu vairs tā nesauca, jo to sargājot eņģeļi.” (LTT 2834)

Te redzama viena no meža nozīmēm – tas norāda, ka bērns vēl nav pārvarējis robežsituāciju un pārgājis jaunā, augstākā sociālā statusā, tas vēl nepieder cilvēku pasaulei. Savukārt lielceļa mala simbolizē robežu starp divām pasaulēm, to pārvarot, jaundzimušais ieies sociumā. Būtībā jaundzimušais atrodas tādā kā starpstāvoklī starp esmi un neesmi.

Šūpuļdziesmu tekstos ļoti plaši tiek pārstāvēti koki. Droši vien likumsakarīgi, ka pārsvarā tiek minēti sievišķie, jo bērni līdz pubertātei tomēr „pieder” mātes pasaulei. Par ozolu šūpuļdziesmas vispār nerunā, tikai vienā gadījumā tekstos minēts „vīrišķais” koks – bērzs:

Žūžu, nu, bērniņts,
Kas zemē (*var.:* ganos) dabūts,
Žēl, zemē metot,
Kauns, mājā nesot.
Kārsim nu šūpuli
Zaļajā bērziņā,
Lai vējīts šūpo,
Lai saulīte silda.
LTdz 24 837

Latviešu folklorā bērzs gandrīz vienmēr figurē saistībā ar debesu dievībām, ir viens no kosmiskā koka ekvivalentiem. Tāpat šis koks saistīts ar vīriešu totēmu.²²⁹ Iespējams, bērzs šajā piemērā apzīmē koku, no kura gatavota šūpuļa kārts. Par to, ka kārti (citos gadījumos minēta līksts) var cirst arī no bērza, vēstīts ticējumos. Piemēram: *Krusttēvu pienākums bija krustību dienā braukt uz mežu un pārvest šūpuļa līksti. Līkstij mēdza cirst bērzu un nesa to ar visu balto plivuraino mizu mājā.* (LTT 30302). Daudzos ticējumos teikts, ka šūpuļa kārts koka izvēle atkarīga no bērna dzimuma. Meitenēm jācērt liepas vai egles kārts, zēniem tā lielākoties ir no ozola vai bērza.²³⁰ Tomēr šis iedalījums ticējumos nav konsekvents, dažkārt notiek gluži otrādi – meitenēm cērt bērza līksti, zēniem – egles. Piemēram: *Kad kāra bērnam šūpuli, tad cirta puikam egles, bet meitenei bērza līksti.* (LTT 30298).

Šūpuļdziesmu tekstos redzams, ka vispopulārākās vietas, kur tiek kārts šūpulis, ir priede un egle:

²²⁹ *Kursīte J.* Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – 186.-188. lpp.

²³⁰ Piemēram: „Puiku šūpuļiem vajagot cirst bērzu līksti, lai tie augtu stipri; meitenēm egles, lai izaugtu smukiem augumiem.” (LTT 30296), „Īsi priekš projāmiešanas kūmi gāja uz mežu līksti cirst. Bez īstās līksts nocirta vēl kādu alkšņa kārti, kuru krustmātes salauza. Tad tik ienesa īsto līksti, dēlam ozola, meitai liepas koka, un uzkāra šūpuli.” (LTT 30289)

Briedi, briedi, lāci, lāci,
Kas tev kāra šūpulīt'?
Egle, egle, priede, priede,
Tā man kāra šūpulīt'.

LTdz 24 614

Šūpo, eglīte,
Vāveres bērņus,
Es pati šūpoju
Sav' bāliņu.

LTdz 24 806, 1

Lai arī folklorā priede un egle ir izteikti ambivalenti koki, kas saistīti ar htoniskajām dievībām, mātēm, šūpuļdziesmas gandrīz vienmēr atspoguļo tikai to aizsargājošo, mātišķo dabu. Atrašanās šo koku aizgādībā (šūpošana) veicina mazuļu attīstību. Sausa egle ir arī vieta, kurā iespējams mazināt Vēja mātes iedarbību, kad tā pārstāv ārdošās stihijas spēku:

[..] Ej gulēt, Vēja māte,
Sausas egles galiņā;
Vai tev galva nesāpēja,
Dien' un nakti aurējot.

LTdz 24 550, 3

Dainu tekstos sausā eglē tiek vēlēts iet Naktes mātei vai Tumsaunīcai, Naktīniecei.²³¹

Šūpuļdziesmas min vēl kādu skuju koku – kadiķi. Neapšaubāmi, tas saistīts ar htonisko pasauli²³², jo uz turieni dzen miegu, kad tas nav cilvēkam vēlams:

Miedzīņš mani midzināja,
Uz ciniša sēdēdams;
Ņem, māmiņa smalku rīksti,
Dzen miedzīņu kadiķos.

LTdz 24 702

Daudz retāk dziesmas kā šūpuļa vietu min liepu. Latviešu folklorā šis koks visbiežāk figurē kopā ar debesu dievībām – Sauli vai Saules meitām.²³³ Tāpat kā šūpošanās priedē un eglē, arī atrašanās liepā, īpaši kuplā, nozīmē būt kādas sievišķās dievības mātišķajā aizgādībā. Kārklos praktiski grūti iekārt šūpuli ar bērnu, tomēr dziesmu tekstos minēts, ka šūpuli kar arī kārkļā:

Aijā žūžu, lāča bērnu,
Kārkļā kāru šūpulīti.

---

²³¹ Piemēram:

Tumsaunīca, Naktīniece,
Kas tev darba ar manim?
Jūrmalā sausa egle,
Tā bij tava naidenīca.

LD 34079

²³² Pēc lietuviešu folklorista Norberta Veļus uzskatiem, lietuviešiem senatnē lapukoki bija saistīti ar debesu, bet skujukoki ar htoniskajām dievībām. – Velius N. The Mythical and Poetical World of Plants // Velius N. The World Outlook of the Ancient Balts. – Vilnius, 1989, P. 120.-137.

²³³ *Kursīte J.* Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – 188.-190. lpp.

Mežā dabūts, kulē glabāts,
Kauns no ļaudīm mājās nest.
LTdz 24 838

Arī Saules meitas, kamēr vēl nav izgājušas pie vīra un ir mātes Saules aizgādībā, dzīvo zelta kārkļu krūmā. Dieva dēliem tās tobrīd ir neiegūstamas, jo atrodas mātišķās aizsardzības zonā.²³⁴ Bet ne vienmēr aizsardzība ir pilnīga, jo no kārkļā kārtā šūpuļa bērnu izzog lapsa (LTdz 24 827). Šeit parādās kārkļu kā nedrošas, htoniskas vietas nozīme. Iespējams, ka tādā veidā tiek akcentēta bīstama situācija – kā brīdinājums tam, kam dzīvē nevajadzētu notikt. Saglabājušās arī ziņas par kārkliem kā svētu meitu darbības vietu, ko atspoguļo buramvārdi: *Svētas meitas, māsiņas, eita kārklienā jaktēties; jemat to lūku banti, sasiemat, lai tas kārkļu pūlis nokalst tā kā (Līzes) augums.*²³⁵ Šeit svētu meitu kaitnieciskā darbība no cilvēka tiek novirzīta uz kārkliem.

Negatīvā nozīmē šūpuļdziesmās figurē krūmi (citos variantos žagari):

Čučī, guli, mazs bērniņš,
Sudrabiņa šūpulī;
Citi putni savus bērnus
Par krūmiem ķercināj'.
LTdz 24 624

Šeit atspoguļota binārā opozīcija starp savējo un svešo, dabas pasauli. Bērnam kā jaunākajam ģimenes loceklim tiek nodrošināta aprūpe un vislabākā vieta telpā. Savukārt teksta piemēra otrajā daļā iezīmēta cita situācija – putnu mazuli attiecībā pret bērnu atrodas sliktākā vietā, ir nepietiekami aprūpēti.

Šūpuļdziesmas kā bērna atrašanas vietu ļoti bieži min ganības (ganus), te ganiem līdzīga nozīme kā iepriekš mežam:

Aijā, bērniņš, ganos dabūts!
Kauns mājā nesot, grēks zemā metot.
LD 2129

Zeme šūpuļdziesmu tekstos minēta saistībā ar miega vilkšanas motīvu:

Velc, pelīte, saldu miegu
Mazajam bērniņam
Caur zemīti, caur saknīti,
Caur šūpuļa pagalvīti.
LTdz 24 539

²³⁴ Turpat. – 190.–191. lpp.

²³⁵ Pētersons K. Latviešu māte ar bērnu. – 33. lpp.

Šajā dziesmā iezīmējas telpas vertikālais virziens. Bērns atrodas pašā vidū, guļ šūpulī – šūpuļa virves savieno viņu ar augšu, savukārt peles nestais miegs, saista to ar telpas apakšu.

Ļoti reti, gandrīz vai izņēmuma kārtā, miega dziesmas min ūdeni. Ūdens kopā ar akmeni kādā šūpuļdziesmā, iespējams, apzīmē divas pamatmatērijas, no kurām viss rodas, bet reizē tie ir arī ļoti spēcīgi šķēršļi, kuri miega nesējai jāpārvar:

Velc, velc, peliņ,
Bērnām miedziņ
Caur ūden, caur akmen,
Caur šūpul pagāliņ.
LTdz 24 539, 2

Kādā šūpuļdziesmā no Latgales ūdens kopā ar vēju veicina meža zvēru augšanu:

Kas vylkam, kas lōčam
Mežā kōra šyupuleiti?
Vējeņš jūs izšyupova,
Yudisneņš izauklēja.
LTdz 24 808

Domājams, ūdens šeit saistās ar sievišķo sākotni. Tekstā minēto situāciju var izprast arī kā htonisko sieviešu dievību un garu īpašu aizgādību. Tautasdziesmu teksti rāda, ka ūdeņi ir vieta, kur rodas vai tiek izzvejota jauna dzīvība. Atkarībā no dzimuma bērnus dēvē par asarīšiem (zēnus) vai raudiņām (meitenes), viņus izsmeļ vai izzvejo, vai arī viņi ar viļņiem tiek izmesti krastā. Piemēram:

Upīte tecēja pirts pakaļā.
Tur ķēru raudiņas, tur asarīšus!
Asarus ķerdams, noķēru raudiņu.
LD 1152

Īpaša slodze kā telpiskajiem orientieriem šūpuļdziesmās ir augstiem kalniem un zaļām birzīm:

Pele dara ragutiņas
Mazājam bērniņam,
Mazājam bērniņam
Saldu miegu vizināt.
Pelīt' miedziņ'
Atvizināj'
Par augstu kalnu,
Caur zaļu birzi.
LTdz 24 542

Iespējams, šeit kalni saistīti ar vīrišķo, bet birzs kā koku kopums – ar sievišķo. Folkloriste Janīna Kursīte izsaka hipotēzi²³⁶, ka latviešu folklorā svētos kokus apdzīvo galvenokārt sieviešu dievības (augšā – debesu, apakšā – htoniskās), savukārt Dievs mīt debesu kalna augšdaļā. Tādējādi iespējams secināt, ka miegs, kas izvests caur šīm abām pasaules daļām, kļūst pilnīgs, pilnvērtīgs.

„Pilsētnieciskā” telpa. Šis termins tiks lietots, lai apzīmētu cilmes ziņā jaunākas, „reālas” vietas telpā. „Pilsētnieciskās” telpas daļa savā ziņā pretstatīta dabas pasaulei un saistās ar bērnam svešām, bieži vien nepazīstamām, nekad neredzētām vietām. Tās ir: *pilsēta, baznīca, krogs, skola, tirgus*.

Šūpuļdziesmās visbiežāk minētā telpas daļa ir pilsēta. Lielākoties tā saukta vārdā (Rīga, Liepāja, Kuldīga, Jelgava, Tukums, arī Žagare), tikai vienā variantā izdevies atrast pilsētu bez konkrētas vietas piesaistes:

Žužū, bērniņ, žužū,
Kas tev' rītā šūpos?
Tēvs ar māti Kuldīgā,
Dižie puīši Liepājā,
Mazie puīši zirgus gana,
Mazās meitas ogas lasa,
Vectēvs sēž aizkrāsni,
Savas bikses lasīdams.

LTdz 24 771

Aijā, bērniņ, pūpās,
Miega māte tevi šūpos!
Tēvs brauks uz pilsētu,
Mātei nava vaļas:
Māte kaktā sēdēja,
Vecas bikses lāpīja.

LTdz 24 772

Pilsēta te saistās ar bērnam svešo, vecāku prombūtni. Lai arī pilsētu nosaukumu pieminējums bieži vien ir jaunākas cilmes, tomēr pati situācija līdzinās vienai no izplatītākajām un variantiem bagātākajām šūpuļdziesmām „Aijā, žužū, lāča bērni”²³⁷. Arī šūpuļdziesmā par lāča bērniem attēlota vecāku prombūtne, tomēr atšķirībā no diviem iepriekšējiem tekstu piemēriem, tā noslēdzas ar vecāku atgriešanos un atalgojuma pārņemšanu.

Līdzīgas funkcijas šūpuļdziesmās ir tirgum, tas minēts kā viena no vecāku prombūtnes vietām. Tirgus saistās arī ar kārumiem, neikdienišķu ēdienu, ko vecāki atgriežoties bērnam pārved. Šī tēma daudz izvērstāk izklāstīta nodaļā par ucināmajām dziesmām.

²³⁶ Kursīte J. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. - 182. – 183. lpp.

²³⁷ Piemēram:

Aijā, žužū, lāča bērni,
Pekaināmi kājiņām!
Tēvs aizgāja bišu kāpti,
Māte ogu palasīt:
Tas būs mazam bērniņam
Par mierīgu gulēšanu.

LTdz 24 816,3

Līdzīgā aspektā šūpuļdziesmās minēta baznīca, krogs un skola. Šo vietu pieminējums, neapšaubāmi, ir jaunākas cilmes:

Aijā bērniņ, pūpās,
Kas tev' rītā šūpās?
Tēvs ar māti krogā,
Citi bērni skolā.
LTdz 24 785

Telpas robeža, citiem vārdiem, **telpas kontūra** tekstos parādās saistībā ar visām piecām telpas daļām, kas raksturotas iepriekš. Mītiskajos priekšstatos liela nozīme piešķirta sākumam un beigām, no vienas puses, un pārejām jeb robežām, no otras puses, jo no tām atkarīga cilvēka drošība un reizēm arī dzīvība. No psiholoģijas viedokļa, kontūrai ir īpaša informatīvā vērtība, lai izveidotu vienotu uztveramā objekta tēlu.²³⁸ Tikko bērns kļūst spējīgs atšķirt kontūras, t. i., atsevišķas lietas uz apkārtējās vides fona, viņš iegūst priekšstatu par atsevišķiem priekšmetiem. Bērns redz pasauli ne vairs kā neskaidri kustošos un statisku laukumu haosu, kas raksturīgs pavisam mazam bērnam, bet gan kā atsevišķu priekšmetu vietu, no kuriem katram ir savas iezīmes un robežas, kas atdala tās no visa pārējā. Malas kā objekta robežas iezīmēšana nodrošina veiksmīgu priekšmetiskās uztveres formēšanos. Uz šī pamata veidojas arī bērna spēja orientēties ārējā pasaulē. Arī šūpuļdziesmu tekstos mala tiek īpaši uzsvērta, robežu iezīmē: *sliekšnis*, *durvis*, *logs*. Plašākā mērogā robeža saistās ar *vārtiem*, *tiltu*.

Visbiežāk šūpuļdziesmās minēts sliekšnis:

Miedziņš bērnu kaitināja,
Uz sliekšnīša tupēdams;
Kiš', miedziņ, mūs' mājā,
Mums miedziņa gulētājs.
LTdz 24 689

Velc, pelīte, bērnam miegu
Caur sliekšnīti, caur šūpuli;
Savilkusi saldu miegu,
Pate gulēj' pagalvē.
LTdz 24 531, 8

Miega kustība telpā šūpuļdziesmās gandrīz vienmēr ir labvēlīga un ar pozitīvu nozīmi, taču apstāšanās uz sliekšņa, statiskums nav vēlams. Tādēļ cilvēkam tas jānodina atsākt virzību pie sevis vai projām. Dziesmās vienmēr samērā sīki tiek attēlots miega ceļš līdz cilvēkam, taču, kur paliek pele pēc veiktā darba, ne vienmēr ir skaidrs. Bieži tas rādīts visai shematiski: pele vai nu guļ pagalvī, vai kājgalī, vai arī ielien alā. Taču ne vienmēr atrašanās uz sliekšņa ir nevēlama. Tieši otrādi – kritiskās situācijās, kad bērnam kaitē nelabvēlīgi spēki un tādēļ tas ir nemierīgs, pieaugušie to noliek uz

²³⁸Грачовская Р.М., Березная И.Я. Интуиция и искусственный интеллект. – Ленинград: ЛГУ, 1991. – С. 202.

sliekšņa²³⁹, bet citreiz arī apmazgā vai apkvēpina ar smiltīm, kas ņemtas no paslieksnes.

Durvis un logi saistīti ar mājas robežu:

Velc, pelīte, saldu miegu
Mazajam bērniņam
Caur durvīm, caur lodziņu,
Caur šūpuļa pabalstiem.

LTdz 24 531

Nekar man, māmuliņa,
Pie durvīm šūpulīti,
Kar istabas dībenā,
Lai es augu saiminiece.

LTdz 23 831

Pirmajā šūpuļdziesmas tekstā redzams, ka peles (miega nesējas) kustība cauri logiem un durvīm, tāpat kā pāri sliksnim, ir vēlama. Otrajā dziesmas piemērā vēstīts, ka bērna atrašanās tuvu malai ir bīstama un draud ar neskaidru, nelabvēlīgu nākotni, tāpēc izskan vēlējums kārt šūpuli dziļāk istabā (labākajā daļā), kur parasti atrodas „saimnieku gals”.

Mala ne vien atdala savu pasauli no svešās, bet arī saista abas. Ir dziesmas, kurās izteikts vēlējums, lai šūpulis tiktu kārts pie loga. Šeit atrasties pie loga nozīmē būt saulē, gaismā – pretēji istabas tumsai. Saules gaisma un siltums veicina bērna attīstību:

Uci, ļuļi mozi bārni,
Kō jyus naaugot?
- Vosor augsim sauleitē,
Kai pupeņas dōržeņā.
LTdz 24 853

Tautā pastāv uzskats, ka atrasties saules pusē ir drošāk, labvēlīgāk nekā ēnas pusē. Šķiet, cilvēka augšana, tāpat kā dabas attīstība, ziemā un tumsā ja ne apstājas, tad vismaz noris lēnāk, savukārt siltums un saule ir augšanai vislabvēlīgākie apstākļi.

Samērā reti šūpuļdziesmās minēti vārti, caur kuriem pele nes miegu:

Atnes, peleit, mīdzeņu
Mozajam bērneņam
Caur vara vōrtenim
Caur pupu kyuleiti,
Caur zēņu veikšeiti.
LTdz 24 543, 2

Šajā gadījumā runa droši vien nav par vārtu reālo, bet gan mītisko nozīmi. Iespējams, vara vārtu lietojums saistāms ar īpašo pārejas situāciju – iemigšanu, kad pele no „svešas” telpas miegu pārnes „savā”. Priekšmeti no vara raksturīgi pārejas rituāliem,

²³⁹ Ja bērns ir negalīgs (nemierīgs. – U. S.), tad viņš reiz jānoliek durvju paslieksnē un jālecina suns tam pāri. (LTT 3130)

tos izmanto dievības²⁴⁰, tautasdziesmās visbiežāk figurē vara vārti, taure, tilts, šķēres, kamanas un josta.

Visretāk šūpuļdziesmās minētā robežtelpa ir tilts:

Tiltiņš rīb, pelīte brauc
Ar to miega vezumiņ'.
Brauc, pelīte, mūs' mājā,
Mums ir mazi gulētāji [...]
LTdz 24 598, 1

Jau tilta funkcionālā nozīme ikdienā jau vien liecina par to, ka tas savieno divas telpas daļas. Iespējams, mītiskajos priekšstatos tilts saista htonisko miega valstību ar cilvēku pasauli. Minētajā piemērā peles darbība tiek marķēta skaniski (rībēšana, bet citos variantos arī ratu vai vāgu čīkstēšana). Pele brauc, it kā nezinādama galamērķi, tikai cilvēks, to izdzirdot, dod miega vilcējai virzienu.

Telpiskie priekšstati atšķirībā no laika apzīmējumiem šūpuļdziesmās parādās īpaši plaši. Dziesmu tekstos iezīmēta binārā opozīcija starp savu, centrā esošo un kosmizēto telpu, kas ir droša un aizsargājoša, un svešo telpu, kas atrodas perifērijā un ir nedroša, bīstama. Uz šūpuli ved *ceļš*, kas savieno pašu attālāko perifēriju, no kuras miegs tiek ņemts, ar visiem objektiem, kas aizpilda telpu. Telpas daļas lielākoties parādās grupās vai binārās opozīcijās, retos gadījumos kāda konkrēta vieta nodalīta atsevišķi. Dažādas telpas daļas nereti saplūst un pārklājas cita ar citu. Būtiska loma telpas izpratnē ir malas, robežas jēdzienam, kas atdala dažādas telpas (savu no svešās) vai arī iezīmē vienas telpas dažādas daļas. Miega vai bērna atrašanās uz robežas, starptelpā nav vēlama. Šūpuļdziesmas to pieļauj īpašos izņēmuma gadījumos.

2.3.2. Laiks šūpuļdziesmās

Laika apzīmējumi šūpuļdziesmās ir ļoti ierobežoti. Krievu folklorists Valentīns Golovins uzskata, ka laika formulas tekstos iezīmē bērnu laikā, bet ne pašu laiku kā tādu.²⁴¹ Atšķirībā no telpiskajiem priekšstatiem, kuros ļoti svarīgi bērnu fiksēt kādā noteiktā vietā (bērns guļ šūpulī), laika izpratnē šūpuļdziesmu adresāts ir nepastāvīgs, mainīgs. Bērns tiek rādīts „procesā”. Šķiet, tas saistīts ar uzskatu, ka jaundzimušais samērā ilgu laiku (līdz pat krustībām) atrodas īpašā starpstāvoklī – viņš

²⁴⁰ *Kursīte J.* Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – 113.- 114.lpp.

²⁴¹ *Головин В.* Русская колыбельная песня в фольклоре и литературе. – С.192.-194.

ir gandrīz atdalījies no dabas sfēras, taču nav pilnībā iegājis kultūras pasaulē. Tikai laika gaitā, veicot dažādas rituālas darbības, tas iegūst visas cilvēkam nepieciešamās kvalitātes.

Šūpuļdziesmās galvenokārt tiek aktualizēti divi laiki: tagadne un nākotne. Tagadne ir iemigšanas un miega laiks. Visplašāk atspoguļojas nākotne, kas arī ir likumsakarīgi šūpuļdziesmu adresāta vecuma un statusa dēļ. Laika tieksmi uz nākotni var izteikt formulisko jautājumu veidā – *Kad jūs lieli izaugsiet, / Kad kājiņām staigāsiet?* (LTdz 24 635), *Aijā, bērniņ, pūpās, / Kas tev' rītu šūpās?* (LTdz 24 733) vai arī *Šūpojies, šūpulīti, / Audzē lielu bāleliņu ..* (LD 1893). Tiek izteiktas arī gaidas – lai laiks ātrāk paietu un bērns pārvarētu kādu krīzi vai kļūtu patstāvīgs. Pagātnes laiks šūpuļdziesmu žanrā parādās samērā reti. Dziesmās tas galvenokārt saistīts ar tekstu grupu, kurā bērnu attēlo kā lāci vai arī vecākiem piedēvē lācim raksturīgas īpašības:

Šūpo, lielais, mazo bērnu,
Pelni maizes garoziņu.
Tēvs aizgāja bišu kāpt,
Māte auzu brucināt;
Tēvs atnesīs saldu medu,
Māte auzu ķīselīti.
LTdz 24 792

Pagātnes laiks minētajā šūpuļdziesmas tekstā parādās kopā ar tagadni un nākotni. Pagātnei piemērā ir negatīva emocionāla nokrāsa, jo tā saistās ar vecāku prombūtni, tādēļ tieksme šo laiku maksimāli saīsināt, „saspiest”. Pagātne šeit parādās dziesmas vidū, pēc tam seko veiksmīgs atrisinājums nākotnes formā (tēvs un māte atgriežas ar atalgojumu). Tomēr gramatisko laika formu lietojumu tautasdziesmās ne vienmēr var attiecināt uz to saturu. Pagātnes laiks izmantots ne vien pagātnes nozīmē, tas bieži lietots pantmēra dēļ. Teksta beigās var noslēgties arī pagātnes formā, piemēram: .. *Tēvs atnesa medus podu, / Māte ogu vācelīti.* (LD 2105, 2). Tas nozīmē, ka „notikuma gaita” (sākot no senākiem notikumiem), jāskata pēc to secības.

Laika gaita šūpuļdziesmās ir izprotama *gada* un *diennakts* apritē.

Gads. Šūpuļdziesmas klusē par gada auksto un tumšo periodu – rudeni un ziemu. Šie gadalaiki tekstos tieši netiek minēti, tomēr skaidri redzams, ka rudeni un ziemu tiecas pēc iespējas ātrāk pārvarēt, jo tas bērnu augšanai ir nelabvēlīgs:

Čučiet, guliet, lāča bērni, Kad jūs lieli izaugsiet, Kad jūs lieli izaugsiet, Kad kājami staigāsiet? - <u>Pavasari, pavasari,</u>	Aijā, aijā, mozais bērneņš, Kōpēc lels tu naudz? - <u>Vosor</u> augšu sauleitē Kai pupeņa dōrzenā. LTdz 24 853, 1

Siltā Jānu saulītē,
Tad mēs lieli izaugsim,
Tad kājāmi staigāsim.
LTdz 24 637

Labvēlīgi gadalaiki ir *pavasaris* un *vasara*, kad cilvēks – tāpat kā daba – uzplaukst. Šādus apstākļus nodrošina saules siltums un gaisma, kas arī tiek īpaši uzsvērti. Tad laiks „izplešas” un pastiprināti notiek ziemā „iekavētā” attīstība.

Diennakts. Pats jēdziens *diennakts* ir nosacīti jauns veidojums, kas saistās ar vēsturiskā laika ieviešanos. Senie grieķi²⁴² un jau senie indoeiropieši²⁴³ dienas un naktis skaitīja atsevišķi. Mītiskajā domāšanā laiks atsevišķi sastāv no dienu virknējuma un nakšu virknējuma, arī šūpuļdziesmās šie laiki tiek atdalīti. Dziesmu teksti saistās ar šādiem laika apzīmējumiem: *rīts (rīt), diena, vakars, nakts*.

Visbiežāk lietotais laika apzīmējums šūpuļdziesmās ir vakars:

Čučī, guli, mazbērniņ,
Pārnāks māte vakarā,
Pārnākdama atnesīs
Baltas maizes kukulīti.
LTdz 24 660

Jau tys mīga Mikeleits
Gryb ar mani precētīs;
Pagaid, mīga Mikeleit,
Koļš vokora sagaidēšu.
LTdz 24 706, 1

Pirmajā piemērā vakars saistās ar bērna gaidāmo labsajūtu, ko nodrošinās mātes klātbūtne un pilns vēders. Tāpat arī otrajā – vakars tiek gaidīts kā „īstais” miega laiks, kas pretstatāms dienai (tā gan nav nosaukta), kad gulēt nav vēlams. Taču samērā bieži šim dziesmu tipam līdzīgām dziesmām otra puse noslēdzas ar vārdiem: *Laid, māmiņa, aizkrāsnē, / Lai ar Maču saderēju* (LTdz 24 704), kas nozīmē atdot bērnu miega varai. Droši vien šajos gadījumos vienu vai otru teksta noslēgumu nosaka konkrētā situācija un bērna vecums.

Dažkārt vakars netiek minēts tieši:

Miedzīņš jāja zirgu
Apkārt manu istabiņu;
Nāc, miedzīņi, istabā,
Es tev došu snaudulīti.
LTdz 24 686

Mīdzēņš gōja pa pogolmu
Palākā mēteli;
Tec, mīdzēņ, šyupeli,
Sēstīs bārna pagaļvī.
Ā-ā-ā, ā-ā-ā, ā-ā-ā, ā-ā-ā!
LTdz 24 685

Pirmajā tekstā uz vakaru norāda miega zirgs un tā spalva. Sirmā krāsa tautasdziesmās bieži tiek lietota zirgu apzīmēšanai. Latviešu valodā šī krāsa tiek šķirta

²⁴² Par laika izpratni senajā Grieķijā sk.: Teters D. 20 gadsimta kultūras laiktelpisko priekšstatu izcelsmes modelējums // Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis. – 1995. – Nr. 7/8 – 15.lpp.

²⁴³ *Kursīte J.* Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – 18. lpp.

no pelēkās, sirmajai raksturīgs baltās krāsas piejaukums. Otrajā šūpuļdziesmu tekstā uzmanība pievērsta miega mēteļa krāsai.

Nedaudz cita aina iezīmējas ticējumos. Te vakars ir bīstamais laiks, kas saistās ar dažādiem aizliegumiem. Tā, piemēram, vakarā mazu bērnu nedrīkstēja saukt vārdā. Arī: *Nekrustītu bērnu pa saules pakāpiem neatstāja guļā, bet tura rokās, lai ļaunais nepiesistos. Kad uguns ienesta, bērnu ieliek atkal gultā.* (LTT 2849). Bīstamība šeit saistās ar tumsas iestāšanos, laika robežu starp gaismu un tumsu.

Kā bīstamu laiku folkloras teksti iezīmē arī nakti:

Dod, Dieviņi, jautru miegu
Mazajam bērniņam;
Nakti skrēja melns putniņš
Mazu bērnu kaitināt.

LTdz 24 677

Citās dziesmās jautrs, t. i., viegls, trausls miegs ir vēlēts bērna māmiņai, lai tā spētu novērst htoniskās dievības vai gara (variantos melna putniņa vietā figurē mīļa Māra) nelabvēlīgo darbību. Ar daudziem tabu nakts parādās arī ticējumos: *Ūdeni, kurā mazgāts mazs bērns, nedrīkst pēc saules norietēšanas izliet, jo citādi bērns kļūst slim.* (LTT 2743). Iespējams, nedrošība attiecas uz laiku, kad saule neapspīd zemi. Līdz ar to aktivizējas tumšie, bērnam naidīgie spēki, kas citkārt saules gaismā atrodas latentā stāvoklī.

Daudz retāk šūpuļdziesmu tekstos minēts rīts:

Kačeit, kačeit, atej, atej,
Atnes mīdzeņu
Garu garu, ilgu ilgu,
Do pošam reitenam.

LTdz 24 509

Rīts šeit apzīmē miega laika beigas. Ja bērns nemostas naktī, bet atver acis tikai līdz ar sauli, tas nozīmē, ka viņš ir vesels un to netraucē nekādi nevēlami gari. Citā gadījumā rītu iezīmē gaiļa dziedāšana:

Čuči, guli, mazbērniņ,
Kā pelīte midzenī;
Neklausies ciema gaiļus,
Nemodini māmulīņu.

LTdz 24 680

No dziesmas teksta nojaušams, ka mātei, bērnu auklējot, bijusi grūta nakts, tādēļ vēlēts, lai mazulis guļ mazliet ilgāk, nekā tas parasti būtu pieņemts.

Dienu šūpuļdziesmas piemin visretāk, parasti diena figurē ikdienas nozīmē:

Čučī, guli, mazbērniņ,
Kā pelīte midzenī,
Neklausies ciema gaiļus
Nemodini māmuluņ':
Gan tā bija piekususe,
Augu dienu strādājot.

LTdz 24 680, 2

Ja salīdzinām šūpuļdziesmas ar ticējumiem par bērnu, tad redzam, ka ticējumos laika apzīmējumi parādās daudz biežāk. Īpaša uzmanība vērsta uz diennakts laiku, saules gaitu. Tas redzams gan saistībā ar bērna dzimšanu, gan mazgāšanu, slimību ārstēšanu un ēdināšanu. Liela nozīme tiek piešķirta saules stāvoklim šo darbību laikā. Ja stāvokli neievēro, draud neatgriezeniskas sekas. Piemēram: *Bērnū nedrīkst atstāt bez zīdīšanas no saules līdz saulei vai arī no gaismas līdz gaismai, citādi izaugs par atzīdeli.* (LTT 1232) Šāds *atzīdelis*, citos variantos arī *atzīdenis* vai *atžindelis*, izaugot liels, kļūst par muļķi, vai arī tam ir ļauna acs, un viņš var kaitēt gan cilvēkiem, gan lopiem. Tomēr laika kategorija šūpuļdziesmās nenoslēdzas vienīgi ar minētajiem diennakts laika apzīmējumiem. Runājot par laiku, miega dziesmās skaidri tiek izdalīti divi galvenie – miega laiks (iemigšana) un nākotnes laiks.

Šūpuļdziesmās attieksmē pret bērnu laika nozīme atklāta, izmantojot binārās opozīcijas principu – no vienas puses, var runāt par adresātam labvēlīgu laiku (pavasaris, vasara, rīts), no otras puses, laiks var būt nelabvēlīgs, bīstams (nakts) laiks. Atšķirībā no ticējumiem, kuros gan vakars, gan nakts saistās ar htonisko spēku nevēlamām aktivitātēm, šūpuļdziesmās šāda parādība nav vērojama. Šūpuļdziesmu tekstos vakars iezīmē īsto miega (iemigšanas) laiku.

2.4. Priekšstati par ģimeni šūpuļdziesmās

Šūpuļdziesmas sniedz bērnam pirmos priekšstatus ne vien par laiku un telpu, bet arī par tuvākajiem cilvēkiem tam apkārt - vecākiem, vecvecākiem, brāļiem un māsām, kā arī citiem radniekiem un saimes ļaudīm. No šūpuļdziesmu tekstiem bērns gūst pirmo priekšstatu par ģimenes hierarhiju. Vārds *ģimene* ir samērā jauns veidojums, un dziesmu tekstos tas tieši neparādās. Tomēr norādes uz katra tās locekļa vietu un funkcijām sociālajā telpā ir skaidri redzamas. Lai arī vārds *ģimene* ir jauns, tomēr tas lietots promocijas darbā tādēļ, ka visprecīzāk atspoguļo šīs apakšnodaļas pētāmo tēmu – bērnu un viņa tuvākos radniekus.

Ģimene ir sociālās telpas struktūras pamatā. Tādēļ ir svarīgi, ka šūpuļdziesmu teksti pēc iespējas agrāk spēj sniegt informāciju par sociālo telpu, jo vēlāk bērnam tajā būs jāatrod sava vieta. Priekšstati par ģimenes lielumu, tās struktūru un funkcijām laika gaitā ir stipri mainījušies. Līdz pagājušā gadsimta sākumam ģimenes bija daudz lielākas, tās apvienoja trīs, reizēm pat vēl vairākas paaudzes. Zem viena jumta vajadzēja sadzīvot vecvecākiem, vecākiem un bērniem, tiem visiem bija kopīgas rūpes un pienākumi un sociālās saites bija daudz spēcīgākas.

Latviešu šūpuļdziesmās attēlota trīs paaudžu ģimene, kurā ietilpst *bērns (adresāts), vecāki, brāļi un māsas, vecvecāki*, kā arī citi saimes ļaudis – *puiši un meitas*. Gandrīz nekad netiek minēti ģimenei vai saimei nepiederošie, kā arī krustvecāki. Krievu folklorists Valentīns Golovins savā pētījumā par bērnu folkloru²⁴⁴ atzīmē, ka krievu šūpuļdziesmās tiek strikti atdalīti savējie (ģimene, dzimta) no svešajiem (piemēram, ļaunā vecene, ļaunā pamāte, tatārs, tirgoņi, onkuļi, pani, čigāni, „sveši ļaudis”, pat „labi ļaudis”). Latviešu šūpuļdziesmās „svešo” kategoriju pārstāv mitoloģiskie personāži vai dzīvnieki kā to zoomorfiskais veidols. Piemēram:

Dod, Dieviņu, jautru miegu²⁴⁵
Maza bērna māmiņai;

²⁴⁴ Головин В. Русская колыбельная песня в фольклоре и литературе. – С. 194. –206.

²⁴⁵ Jautrs miegs šajā gadījumā jāsaprot kā viegls, trausls.

Tālāk par katra ģimenes locekļa vietu sociālajā telpā izvērstāk.

Bērns (adresāts). Šūpuļdziesmas sniedz samērā aptuvenu priekšstatu par to adresātu. Lai arī bieži tiek lietoti piederības vietniekvārdi *mans*, *mūsu* (ne svešais), kā arī biežāk nekā citos žanros izmanto personvārdus, gandrīz nekad netiek sīkāk paskaidrots, kāds šis bērns ir. Var tikai nojaust, ka tas ir pats jaunākais ģimenē, jo neviens mazāks teksts netiek minēts:

Pele brauc, vāģi čīkst
Ar to miega vezumiņu;
Brauc, pelīte, mūs' mājā,
Mums ir mazi gulētāji.

LTdz 24 599

Nes, pelīte, saldu miegu
Mazajam Jānīšam,
Ka Jānītis neredzētu,
Ka cisiņa nečaukstētu.

LTdz 24 503

Šeit piederības vietniekvārdu un personvārdu lietojums nozīmē, ka ģimenes locekļi ieskauj šūpuļdziesmu adresātu savā lokā, tā radot bērnam drošības sajūtu. Šūpuļdziesmas rāda, ka bērna vienīgais pienākums ir gulēt un labi ēst. No bērna šajā vecumā netiek prasīts nekas cits kā būt mierīgam un klusam, iespējami mazāk traucēt citus ģimenes locekļus.

Vecāki. Kā rāda šūpuļdziesmas, abi vecāki lielākoties minēti vienos un tajos pašos tekstos, tikai reizēm atšķiras viņu funkcijas:

Aiju, aiju, mazi bērni,
Kad jūs lieli paaugsiet?
Tēvs māmiņa maizi deva,
Dieviņš lielus audzināj',
Dieviņš lielus audzināja
Čaklajāmi kājiņām.

LTdz 24 852

Čučī, guli, maģ' bērniņ,
Kas tev' rītā šūpās?
Tēvs aizgāja bišu lenkt,
Māte ogu palasīt.
Tēvs pārnesa medus podu,
Māte ogu vācelīti;
Bērnam deva medus podu,
Auklim ogu vācelīti.

LTdz 24 825

Pirmā dziesma pauž uzskatu, ka vecākiem jānodrošina bērnu labklājība, taču veiksmīgs bērna attīstības process nevar notikt bez dievišķā klātbūtnes, ko šoreiz pārstāv Dievs. Parasti gan šūpuļdziesmās bērnu aizgādne ir kāda no sieviešu dievībām vai gariem, Dieviņa pieminējumam šeit, domājams, ir gadījuma raksturs. Otrais piemērs rāda, ka vecāku starpā pastāv stingra darba dalīšana. Šis latviešu folklorā ir ļoti populārs motīvs, un visi piemēri liecina par to, ka tēva darbība vienmēr ir saistīta ar medus vākšanu, kāpjot kokā. Savukārt mātes darbības zona ir zeme, viņa lasa ogas, brucina auzas vai darbojas griķu druvā. Nevienā no variantiem vecāku lomas netiek

mainītas (piemēram, māte neiet pēc medus). Minēto dziesmu noslēgumā gandrīz vienmēr rādīta vecāku atgriešanās un atalgojums par pacietīgu gaidīšanu. Arī krievu šūpuļdziesmās, kā apgalvo krievu pētnieks V. Golovins, pastāv sieviešu un vīriešu darbu dalīšana. Vīrietis nedrīkst darīt „sieviešu” darbus, pat ja viņš to patiešām dara, jo viņā ir vīrišķā sākotne (tā kā viņš nespēj dzemdēt un sekojoši arī ievākt ražu). Viņš var tikai sēt (sēklas), art – ielikt pamatu nākotnei. Sieviete tradicionāli nedrīkst sēt un art savas sievišķās sākotnes dēļ. Tādēļ arī mātes pienākums ir uzturēt kārtību ģimenē, kuru iedibinājis tēvs.²⁴⁶

Latviešu folklorā ir šūpuļdziesmu teksti (lai arī reti), kuros norādīts, kas ir ģimenes galva:

Žu, žu, žu, lāču bērni,
Ko tā lāču māte dar’?
Tēvs aizgāja rīkstes griezt,
Māte ogu palasīt.
LTdz 24 810

Aijā, mani mazi bērni,
Kad jūs lieli izaugsiet,
Kad jūs cūkas ganīsiet
Kad jūs tēva klausīsiet?
LTdz 24 639

Šeit tēva statuss ir skaidrs – viņš ir tas, kurš nosaka kārtību ģimenē.

Ja latviešu folklorā šādi teksti sastopami gandrīz vai izņēmuma kārtā, tad krievu bērnu folklorā līdzīgi motīvi ir ļoti izplatīti.²⁴⁷ Krievu teksti rāda, ka tēvs ir ģimenes galva, tēvam ir ģimene, tēvam ir bērni, bet ne mātei. Viņš arī ir tas, kas apgādā ģimeni un lemj par bērnu likteni, kā arī tiek uzskatīts par galveno paraugu – dēlam jāizaug līdzīgam tēvam, nevis mātei. Latviešu folklorā redzama nedaudz atšķirīga aina. Miega precību motīvā ar bērza rīksti vai smalku rīksti figurē māte, viņai tiek prasīta arī precību atļauja:

Miega Mačus mani prec
Uz sliekšnīša tupēdams;
Ņem, māmiņa, bērza rīksti,
Dzen miedziņu žagaros.
LTdz 24 705, 1

Mana balta māmuliņa,
Miedziņš mani bildināja;
Laid, māmiņa, aizkrāsnē,
Es miedziņam atsacīšu.
LTdz 24 701, 1

Šeit gluži pretēji – dominējošā ģimenē ir māte. Iespējams, tas tādēļ, ka viņa gan fiziski, gan emocionāli ir bērnam nozīmīgākais cilvēks dzīves sākumperiodā. Šūpuļdziesmas rāda, ka māte ir tā, kas ikdienā nenogurstoši rūpējas par mazuļa veselību un labsajūtu:

Čuči, guli, man’ galviņ’,
Kā pelīte midziņā;
Nekavēji sav’ miedziņ’,

²⁴⁶ Головин В. Русская колыбельная песня в фольклоре и литературе. – С. 201. –206.

²⁴⁷ Turpat.

Ne savai memoriņai.
LTdz 24 682

Kopumā šūpuļdziesmu tekstos redzams, ka par bērnu gādā vai nu abi vecāki vienlīdz lielā mērā, vai arī tikai māte. Ļoti reti vecāki tiek rādīti bezdarbībā (dzer krogā vai sēž uz krāsns). Tendence ir gluži cita – šūpuļdziesmās viņi vienmēr attēloti kustībā un aizņemtībā, bet bērns – ilgojoties pēc vecāku uzmanības.

Brāļi, māšas. Agrāk ģimenes bija daudz kuplākas nekā mūsdienās un nebija iedomājamas tikai ar vienu bērnu. Par to liecina arī šūpuļdziesmu teksti:

Papiņ, memmiņ, brauc mājās,
Visi tavi bērni gaid':
Cits gulte, cits šūple,
Cits aiz vārtiem mauriņe.
LTdz 24 655

Bieži nav teikts, ka tie ir brāļi vai māšas, bet konteksts ļauj noprast, ka aiz semantēmām *citi bērni* vai *lielie bērni* slēpjas tieši viņi. Ja mazuļa „darbs” ir mierīgi gulēt šūpulī, tad lielāko bērnu pienākumos ietilpst mazā auklēšana, skolā iešana, skaidu lasīšana, cūku ganīšana, uguns kuršana. Piemēram:

Čučiet, guliet,
Mazie bērniņi,
Lai iet lielie
Skaidiņu lasīt.
Lasiet skaidiņas,
Nesiet namā,
Līdziet mātei
Putriņu vārīt.

LTdz 24 651

Uci, ļuļi, mozais bārns,
Kas tev' reitā paļeigōs?
Mōte putru vōrēs,
Tāvs kažuku lōpēs,
Cyti bārni skaidas lasēs,
Cyti gunteņu kurynōs,
Gaileits kopōs žagareņus,
Visteņa vilks ustobā.

LTdz 24 764, 1

„Latvju dainu” 1. sējumā ieražu aprakstos minēts, ka viens no svarīgākajiem lielāko bērnu pienākumiem ir mazāko auklēšana. Aprakstā no Doles teikts: *Pirmais bērns vēl nav tik liels paaudzis, ka to pašu varētu atstāt bez uzraudzības, jau māte viņam liek, lai šūpo, auklē un uzskatās mazo bērniņu, jo mātei pašai, lai tā saimniece, lai kalpa sieva, jāstrādā savs darbs, jāizpilda sava gaita, un īpašu bērna aukli tik reti pieņem.*²⁴⁸

Vecvecāki. Tradicionāli folklorā tiek pausta cieņa pret vecāka gadagājuma ļaudīm, īpaši to varētu sagaidīt šūpuļdziesmās. Taču šajos tekstos vecaistēvs un vecāmāte saistās ar neitrālu vai pat nievājošu attieksmi:

Aijā, bērniņ, pūpās,
Kas tev' rītā šūpās?
Tēvs ar māti Rīgā,
Puiši kūla riju,

Aijā, žūžū, bērniņ,
Kas tev' rītā šūpos?
Man jāiet ir ganos,
Māte brauca Jelgavā,

²⁴⁸ LD I. – 173. lpp.

Meitas mala kambarī
Visu cauru dienu;
Vecā tupel' aizkrāsne,
Tā jau tevi nešūpās.
LTdz 24 768

Meitas kūla riju,
Vecais tēvs uz cepla sēž,
Tam ir likas kājas:
Septiņ' gad' viņš ellē bij,
Vakar atnāc' mājās.
LTdz 24 783

Ja arī tekstos vecāmāte vai vecaistēvs reizēm palīdz mājas darbos, tad tomēr vismaz viens no viņiem ir rādīts nenožīmīgā, vienveidīgā darbībā vai vienkārši sēžot. Viņi lāpa kažoku, vecas bikses vai arī vienkārši guļ, sēž vai tup, gaidīdami nāvi. Šeit vecvecākiem manāmi htonisku dievību vai garu vaibsti, uz to norāda viņu atrašanās vieta telpā – kaktā, uz cepla, uz krāsns un aizkrāsne. Lai arī otrā piemēra (LTdz 24 783) noslēgumā jūtama humora pilna izteiksme, tomēr tā nav pretrunā ar šī motīva kopējo tendenci. Šūpuļdziesmu tekstos acīmredzama ir vecvecāku nespēja vai pat nevēlēšanās piedalīties bērna aprūpē. Šādai idejai folklorā nav tikai gadījuma raksturs. Arī krievu bērnu folklorā pastāv līdzīgs motīvs. Tajā attēlota vecāku prombūtne un vecvecāki tajā figurē saistībā ar krāsni. Atšķirībā no latviešu šūpuļdziesmām, krievu šūpuļdziesmās pret vecvecākiem nav tik negatīvas attieksmes:

Баю-баю, зыбаю,
Пошёл старик за рыбаю
Мать пошла коров доить,
Сын пошел дрова рубить,

Бабушка у печки
Блинков напечет,
Дедушка на печке
Бородкой трясет.

(Мартынова 1997, No 270) ²⁴⁹

Tātad ne tikai latviešu, bet arī krievu šūpuļdziesmās dotas netiešas norādes par vecvecāku statusu ģimenē. Iespējams, ka šāda attieksme šūpuļdziesmās pausta tādēļ, ka veciem cilvēkiem dzīves potenciāls ir pavisam neliels. Vecvecāki sev nolikto mūžu gandrīz jau ir nodzīvojuši, viņš ir „aizejošais”. Pret bērnu, lai arī viņš ir nevarīgs, šūpuļdziesmās šāda nievājoša attieksme nekad netiek pausta, jo viņi šajā pasaulē ir „ienākošie”, kam visa dzīve vēl ir priekšā.

Puiši, meitas. Mūsdienās šķiet neierasti, bet šūpuļdziesmu tekstos pie bērna tuviniekiem parādās puiši un meitas. Viņi ir saimes locekļi, kas plašākā nozīmē arī piederēja pie mājas un ģimenes:

Zūzū, kiņtiņ, zūzū,
Kas tev' rītā zūzās?

Čučī, guli, mazbērniņi,
Kas rītu šūpās?

²⁴⁹ Головин В. Русская колыбельная песня в фольклоре и литературе. – С. 200.

Mammiņ' brauca Jelgavā,
Tēvs uz cepli guļ,
Puiši kūla riju,
Meitas mala kambarī.
Kreima ķērnī izēdušas,
Kaķes vainu noteikušas.
LTdz 24 766

Tēvs ar māti tirgū brauca,
Es izdzīšu ganos,
Puiši ies riekstos,
Meita ies ogas lasīt,
Vecais patēvs sēd pie krāšņa,
Savu nāvīt' gaidīdams.
LTdz 24 778

Kā rāda šūpuļdziesmas, meitas un puiši sastopami tikai tekstos ar ģimenes locekļu prombūtnes motīvu. Šajos tekstos arī viņi, tāpat kā vecāki, par bērnu nerūpējas. Riekstošana un ogošana otrajā šūpuļdziesmas tekstā, domājams, saistās ar erotisko simboliku. Taču puišiem raksturīgākā nodarbe biežāk ir kulšana, bet meitām – malšana. Minētie tēli šūpuļdziesmās saistās ar kādu svarīgu īpašību – attieksme pret viņiem, kā arī to savstarpējās attiecības ir ķircinoši jokpilnas. Jaušamas apdziedāšanās dziesmu iezīmes (piemēram: .. *Meitas ēda sviesta maizi, / Puiši prasa garoziņas, / Nedo' meitas garoziņas, / Puiši krimta galda kāju*. LTdz 24 765). Viņu attieksme pret bērnu ir neitrāla. Lai arī puiši un meitas neauklē bērnu, tomēr tie viņam arī nekaitē.

Ģimenes un telpas attēlojumam attiecībā pret bērnu šūpuļdziesmās saskatāmas līdzīgas iezīmes, proti, bērna tuvinieki tāpat kā tuvāk esošās telpas daļas iekļauj un sargā mazuli. Šūpuļdziesmu teksti visbiežāk raksturo tuvākos cilvēkus – tēvu un māti – viņi gādā par bērna drošību un labklājību. Lai arī vecāki bieži tēloti prombūtnē, darbos aizņemti un bērns ilgojas pēc viņiem, tomēr daļā dziesmu nobeigumā seko vecāku atgriešanās un atalgojums par pacietīgu gaidīšanu. Netieši šūpuļdziesmu tekstos minēti brāļi un māsas. Arī viņi rādīti darām dažādus darbus, pie tam viens no lielāko bērnu svarīgākajiem pienākumiem ir mazuļa aprūpe. Neparasta, reizēm ironiska un nievājoša attieksme šūpuļdziesmās pausta pret vecvecākiem. Viņi parasti rādīti slinkojam vai darām nenozīmīgus darbus. Dziesmu tekstos pie bērna tuviniekiem pieskaitīti arī citi mājas ļaudis – puiši un meitas, viņiem ir neitrāla attieksme pret bērnu.

2.5. Ucināmās dziesmas: klasifikācija un motīvi

Lai raksturotu ucināmo dziesmu tekstus, vispirms nepieciešams definēt izpētes priekšmetu. **Par ucināmajām dziesmām sauc tekstus, ko pieaugušais skaita vai dzied vienkāršā melodijā un ko pavada kustības: spēles ar bērna pirkstiem, rokām, kājām, kutināšana un paijāšana, bērna šūpošana uz ceļiem vai kājām.**

Latviešu bērnu dziesmu teksti, tai skaitā ucināmās dziesmas, pamatā publicētas divos akadēmiskajos izdevumos: „Latvju dainu” 1. sējumā²⁵⁰ un „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējumā²⁵¹. Pieminams arī Jēkaba Vītoliņa izdevums „Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas”²⁵², kurā bērnu dziesmu melodijas publicētas kopā ar tekstiem. Dažādu iemeslu dēļ ucināmās dziesmas šajos izdevumos nav publicētas vienkopus, bet gan iepludinātas starp pārējām bērnu dziesmām, kas apgrūtina to izpēti. Līdz 1894. gadam, kad sāka izdot „Latvju dainu”, šādu dziesmu daudzums nebija liels. „Latvju dainu” 1. sējumā K. Barons publicējis 28 ucināmo dziesmu tipus, kas izkaisīti dažādās apakšnodaļās. Ucināmās dziesmas vienkopus nav publicētas arī „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējumā. Atsevišķa nodaļa tajā veltīta jādināmām dziesmām, taču ucināmās dziesmas, darbojoties ar bērna rokām un pirkstiem atrodamas nodaļā, kas veltīta ēdieniem.

Atšķirībā no situācijas latviešu folkloristikā Lietuvā jau 1980. gadā tika publicēts akadēmisks bērnu dziesmu izdevums,²⁵³ kuru ievada Pranes Jokimaitienes apcerējums par bērnu dziesmām. Šajā izdevumā atsevišķā nodaļā kopā ar komentāriem publicēti ucināmo dziesmu²⁵⁴ teksti un tām dziesmām, kuras izpildītas dziedot, arī notis.

Latvijā nozīmīgs ucināmo dziesmu avots ir LFK arhīva materiāli. Lai arī ne visām, tomēr daudzām dziesmām, kas glabājas arhīva kartotēkā, klāt pievienoti teicēju vai vācēju komentāri, kuri paskaidro, kādas darbības veicamas, izpildot šīs dziesmas. Bērnu dziesmas, tai skaitā ucināmās dziesmas, vienotā kartotēkā apkopotas, veidojot „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējumu. Taču daudzi teksti, piemēram, pirkstu

²⁵⁰ Barons K., *Visendorfs H.* Latvju dainas : 6 sēj. – Jelgava, Pēterburga, 1894-1915, 1.sēj. – 331. –399. lpp.

²⁵¹ Latviešu tautasdziesmas. – Rīga : Zinātne, 1993, 6.sēj. – 322.–411. lpp.

²⁵² Vītoliņš J. Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – Rīga : Zinātne, 1971. – 188. –193. lpp.

²⁵³ Vaikų dainos // Lietuvių liaudies dainynas. – Vilnius : Vaga, 1980. – T. 1.

²⁵⁴ Lietuviešu valodā, lai apzīmētu ucināmās dziesmas, izveidots termins *žaidinimai*, kas atvasināts no vārda *žaidis* – spēle.

skaitīšana, atlikti malā kā publicēšanai nederīgi un nav iekļauti bērnu dziesmu kartotēkā, jo neatbilst klasisko tautasdziesmu parametriem.

Ucināmās dziesmas kopā ar darbības aprakstu atrodamas arī LFK rotaļu un spēļu katalogā. Tajā iekļauti ar darbībām saistītie teksti, tādēļ tur atrodami arī daži ucināmo dziesmu tipi, kuru semantika bez situācijas un darbības apraksta nav saprotama.

Pētot ucināmo dziesmu tekstus, nākas saskarties ar dziesmām, kas lietotas ucināšanas nolūkos, bet to pamatfunkcija ir pavisam cita, tādēļ tās nebūtu dēvējamas par īstām ucināmām dziesmām. Šādu tekstu nav daudz, lielākoties tie sastopami „Latvju dainu” 1. sējumā nodaļā „Rotaļu, līdzību, mīklu, joku, tenku, pasaciņu, dabas un citas bērnu dziesmas”²⁵⁵ un LFK rotaļu un spēļu kartotēkā.

Lai arī kumulatīvās dziesmas²⁵⁶ pamatā nav saistītas ar bērniem domāto folkloru, tomēr tās izmantotas, lai izklaidētu mazus bērnus.²⁵⁷ „Latvju dainās” attēlotās sadzīves ainas rāda, ka klausītāji bijuši vairāki, droši vien dažāda vecuma bērni. Lai apvienotu visu intereses, pieaugušajam bija jāpiedāvā kaut kas tāds, kas piesaistītu visus bērnus. Kā liecina „Latvju dainu” 1. sējuma komentāri un arhīva materiāli, visbiežāk šādiem mērķiem pieaugušie izpildījuši pazīstamo dziesmu „Māte gāja klētī”²⁵⁸.

Bērnu jādināšanai var tikt pielāgotas arī rotaļas un Ziemassvētku dziesmas:

²⁵⁵ LD I. – 345. – 461.lpp.

²⁵⁶ Jēkabs Vītoliņš skaidro, ka kumulatīvās dziesmas ir „... dziesmas, kurās katrs nākamais pantiņš kļūst arvien garāks, jo tiek uzskaitīts viss iepriekš teiktais. [...] Šādas dziesmas parasti izveidojas ļoti garas; to jēga ir loģiskas secības, atmiņas, atjautības vingrināšana humoristiskā formā”. (Vītoliņš 1971, 172). Daudzas kumulatīvās dziesmas ir starptautiskas, K. Barons norāda, ka dziesma „Dievs nolaida bumbul’ zemē” darināta pēc vācu bērnu dziesmas „Es schickt der Herr den Jochel aus” parauga. (LD I. – 346. lpp.)

²⁵⁷ „Latvju dainās” pēc dziesmas (LD 2206, 12) K. Barons pievienojis šādu paskaidrojumu: „Ar šo un līdzīgām pasaciņu dziesmām kavēja maziem bērniem laiku, lai tie sēdētu mierīgi un ļautu lieliem ļaudīm darbu darīt. Bērnus mēdza nosēdināt istabas vidū uz soliņa, kāda vecāka sieva apsēdās tiem ar savu ratiņu klāt un vērpdama skatīja bērniem šādas dziesmas vienu pēc otras priekšā.” (LD I. – 358. lpp.)

²⁵⁸ Māte gāja klētē,
Es tecēju pakaļ;
Māte mani sapēra,
Tēvs mani žēloja,
Tēvs iedeva rausi,
Es to rausi rijniekam,
Rijnieks man tos salmus,
Es tos salmus govei,
Gove man to pienu,
Es to pienu kaķei,
Kaķe man tos bērnus,
Es tos bērnus ozolam,
Ozols man tās zīles,

Es tās zīles veprim,
Vepris man to speķi,
Es to speķi kurpniekam,
Kurpnieks man tās kurpes,
Es tās kurpes cepurniekam,
Cepurnieks man to cepuri,
Es to cepuri nonēsāju,
Uz akmeni tupēdams, -
Cukurugū!
Uz akmeni tupēdams.
LD 2206, 11

Damdar, domdar, ozoliņ',
Vis' tav' zariņ' zīlīš' piln':
Es gāj' lasīt, apmaldījos
Pa tām ozol' lapiņām.

LFK Bb 24, 1628 Alsunga

Dancā, lāci, dancā, lāci,
Saiminiece aizmaksās:
Gabalu gaļas, kukuli maizes,
Divi zeseri naudas.

LFK 1954, 35 Bārta

Šie teksti atrodami rotaļu un spēļu kartotēkā un par to funkcijām liecina tikai abu dziesmu komentāri. Šādu dziesmu uzskaitījumu noteikti iespējams turpināt, jo ucināšanas vajadzībām iespējams izmantot gandrīz jebkuru bērnam un pieaugušajam pieņemamu ritmisku tekstu.

Latviešu folkloristikā līdz šim bērniem domātie tautasdziesmu teksti, kuru izpildījumu pavada kustības, nav apvienoti un izveidots tiem atbilstošs iedalījums. Tādēļ promocijas darba autore šos tekstus apvienojusi, sniedzot ucināmo dziesmu terminu un klasifikāciju. Klasifikācijas pamatā ir izpildījuma princips, proti, katra ucināmo dziesmu tekstu grupa domāta atšķirīgu bērna ķermeņa daļu masēšanai vai izkustināšanai.

Ucināmās dziesmas iedalāmas četrās grupās: 1) jādināmās dziesmas, 2) ucināmās dziesmas, darbojoties ar pirkstiem un rokām; 3) ucināmās dziesmas, darbojoties ar kājām; 4) ucināmās dziesmas bērna paijāšanai un kutināšanai. Promocijas darba pamatā izmantoti gan publicētie, gan nepublicētie ucināmo dziesmu avoti, kā arī promocijas darba autores lauka pētījumi.

2.5.1. Jādināmās dziesmas

Tautasdziesmu akadēmiskajos izdevumos un zinātniskajās publikācijās visskaidrāk no visām ucināmo dziesmu grupām iezīmējas jādināmās dziesmas. Latviešu folkloristikā pirmoreiz šīs dziesmas kā atsevišķu grupu 1950. gada publikācijā nodala Vilma Greble.²⁵⁹ Viņa šo dziesmu lietošanu saista ar bērna pirmajām gaitām, t. i., laiku, kad bērns jau sasniedzis viena gada vecumu un patstāvīgi spēj staigāt. Tomēr LFK jādināmās dziesmas un to komentāri LFK arhīvā ļauj secināt, ka šīs dziesmas galvenokārt izpildītas klēpī esošam bērnam²⁶⁰, kam staigāšanas prasme nav nepieciešama. V. Grebles pētījumā galvenā nozīme tiek piešķirta dziesmu tematikai, ne to izpildījumam, un kustību apraksti tiek uztverti tikai kā papildinājums dziesmu saturam. Komentējot vienu no jādināmo dziesmu tekstiem ([..] *Pa lielo kungi*

²⁵⁹ Greble V. Latviešu bērnu folklorā. – 105. – 118. lpp.

²⁶⁰ Piemēram: *Bērnū ucina uz ceļiem un skaita*: Dop, dop Rīge rāceņš zag, / Satiek rāceņš gaspažiņ: Lopad, lopad eglieņe! (LFK 1960, 4877 Dundaga), vai cits piemērs: *Atminos it labi, kad māte paņēma uz ceļa gala un tad skaitīja*: Lop, lop, lop rāceņ' zag, / Satiek rāceņ' saiminiec'; / Lop, lop, lop atpakaļ / Uz tām pašām pēdām. (LFK Bdz 448, 96 Gaiķi)

*brauca, / Pa mazo pieguļnieki. (LFK 740, 2002), V. Greble atzīst: Cik te reals īstenības vērojums: pa lielo un labo ceļu brauc bajāri, kungi un vagari, bet pa mazo – zemnieki, sulainīši, nabaga klaušu darbinieki. Bajāriem, kungiem, vagariem, stārastiem tie labie zirgi, viņi var lepni un cienīgi jāt vai braukt, rikšot un pat aulekšot, turpretī zemnieka klaušu darbos nodzītā ķēve lēni velkas vai pat lec uz trim kājām.*²⁶¹ Nevar noliegt, ka klaušu laikos latviešu zemnieku dzīve bija grūta, tomēr šāda jādināmo dziesmu interpretācija ir vienpusēja. Ņemot vērā, ka viena no ucināmo dziesmu funkcijām ir bērnu mierināšana un smīdināšana, bieži vien redzams, ka tēli un darbības ar nodomu attēlotas komiskā, neparastā veidā. Tādēļ klība vai nodzīta zirga īpatnā gaita uztverama arī ar humoru.

Uzsverot, ka jādināmās dziesmas ir tuvas šūpuļdziesmām ar savām ritmiskajām īpatnībām, īpaši kustību atdarinājumos, V. Greble tomēr atzīst, ka jādināmās dziesmas nav dziedātas, bet gan teiktas vai skaitītas, šūpojot bērnu uz ceļgala. Tomēr vēlāk viņa savu viedokli maina, atzīdama, ka tās ir arī vienā tonī pusdziedoši teiktas.²⁶² Vērtējot V. Grebles uzskatus, nedrīkst aizmirst, ka laikā, kad tapa viņas pirmie pētījumi par bērnu folkloru, bērnu dziesmu teksti vēl nebija publicēti,²⁶³ un, iespējams, arī arhīva materiāli vēl nebija apkopoti vienotā sistēmā. Tādēļ, domājams, ka sākotnēji pētniecei bija pieejamas visai fragmentāras ziņas, kas lika izdarīt pārsteidzīgus secinājumus par jādināmo dziesmu izpildīšanu, un vēlāk šī nepilnība tika novērsta.

Pirms izvērsti apskatīt jādināmās dziesmas, nepieciešams tās definēt. **Par jādināmajām dziesmām sauc skaitāmus un dziedamus tekstus, kurus pieaugušie izpilda klēpī sēdošam mazulim. Šīs dziesmas parasti attēlo jāšanas procesu un ir saistītas ar šīs darbības atdarināšanu.** Jau padomju laikā veiktajos pētījumos noskaidrots, ka jādināšanas procesam ir vairāki teicēju minēti nosaukumi:²⁶⁴ *auklēt, dancināt, damdināt, dildināt, jādināt, lecināt, šūpot, ucināt*. Bez jau minētajiem ucināmo dziesmu komentāros atrodami arī citi šīs darbības apzīmējumi: *dupināt* (LFK 622, 636 Rīga), *dopināt* (LFK 810, 136 Stende), *upināt* (LFK 1850, 5448 Lielvārde), *učot* (LFK Bdz 488, 2 Cesvaine), *dīdīt* (LFK 23, 11315 Burtņieki), *jādelēt* (LFK Bdz 1971, 11 Prauliena), *palecināt* (LFK 1835, 6798 Irlava), *diltināt* (LFK 1482, 25

²⁶¹ Turpat. – 40. lpp.

²⁶² *Greble V.* Latviešu bērnu folklorā. –13. lpp.

²⁶³ Latviešu tautasdziesmu 6. sējums iznāca tikai 1993. gadā.

²⁶⁴ *Greble V.* Dziesmas par bērnu kopšanu, audzināšanu un mācīšanu / Latviešu tautasdziesmas. Izlase. 2. sēj. – Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956. – 188. lpp.

Durbe), *tillināt* (LFK Bdz 1565, 9 Smiltene), *siksināt* (LFK Bdz 578, 4 Valmiera), *kratīt* (LFK Bdz 604, 3 Valmiera), *tricināt* (LFK Bdz 3630, 2 Palsmane).

Analizējot jādināmo dziesmu tekstus, var saskatīt šādas motīvu grupas: 1) ceļa motīvs; 2) dažādu sociālo grupu vai darbību pretnostatījuma motīvs; 3) zagšanas motīvs; 4) izkritušās sievas motīvs.

Ceļa motīvs. Vislielāko tipu kopu aptver ceļa motīvs. Jādināmās dziesmas kopumā raksturo jāšanas procesa atveide, ko iespējams izprast kā ceļa veikšanu, tomēr šajā apakšgrupā apkopoti tieši tie teksti, kuri atspoguļo mērķtiecīgu pārvietošanos no vienas telpas daļas uz citu. Liels daudzums šo tekstu atspoguļo telpas divdaļību. Šūpuļdziesmu tekstos bērns atrodas pašā telpas vidū, visdrošākajā vietā, bet jādināmajās dziesmās tas ceļo no savas telpas daļas uz svešo, nezināmo. Telpa, kas atrodas ārpus mājas, vairs netiek uztverta kā bīstama un draudīga, bērnam tā aktīvi jāiepazīst. Šis motīvs vēsta par došanos prom no mājām un parasti noslēdzas ar atgriešanos:

Dop, dop Rīgā,
Pārdop mājā;
Siļķu muca mugurā,
Sāls pods padusē.
LTdz 25, 170

Brauksim kāzās:
Rikšums, rikšums,
Brauksim mājās:
Lēkšums, lēkšum!
LTdz 25 240

Ceļa galamērķis parasti ir Rīga, arī Jelgava, Liepāja vai Pēterburga. Nereti jājējs dodas uz kāzām vai tirgu. Īpaši bagātīgi jādināmās dziesmās tiek rādīti labumi, lielākoties pārtikas produkti, kas pašu mājās nav pieejami, bet nākuši no tirgus vai pilsētas: sāls, zivis, kliņģeri, baltmaize, konfektes, piparkūkas, pat *ķimeļu snabsis* (LTdz 25 170, 11). Pretstatā mājas pasaulei, kas rādīta samērā shematiski, visdaudzveidīgāk šajos tekstos tiek atspoguļota svešā, nezināmā pieaugušo pasaule un tās iespējas, kas bērnu sagaida nākotnē:

Jājam, jājam kunga zirgu –
Prom uz Bokatenēm!
Sapinām zirgiem kājas ciet –
Prom uz Ģibzi meitās!
Kad pie meitām izgulēju –
Caps – zirgam mugurā,
Prom uz māju arklā!
LTdz 25, 262

Lai arī miega tematika jādināmām dziesmām nav raksturīga, tomēr ir dažas dziesmas, kuras atspoguļo tikai vienu ceļa virzienu – *pie tās miega māmiņ's* (LTdz 25 316) vai *uz to mūsu čuču muižu* (LFK 929, 65705 Palsmane). Tas pierāda, ka nevar

novilkt stingru robežu starp šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu tekstiem, lai arī mērķis, ar kādu izpilda šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas kopumā ir atšķirīgs.

Dažādu sociālo grupu vai darbību pretstatījuma motīvs. Jādināmajās dziesmās darbojas divu vai trīs braucēju vai gājēju grupas, kuru braukšanu vai jāšanu parasti attēlo pretstatā: vieni to dara lēni, otri – ātri.²⁶⁵ Šie teksti vēsta par sabiedrības struktūru un hierarhiju un parāda arī bērnu vietu tajā. Parasti sākumā tiek minēti augstāk stāvošie, bet teksti noslēdzas zemākās kārtas grupu:

Tā jā kungi, tā zemnieki,
Tā čigāni nopakaļ:
Blakad, blakad!
LTdz 25 200, 1

Tā jā kungi,
Tā jā kungi,
Tā tie sulaiņ',
Tā tie sulaiņ',
Tā tie veci darbenieki,
Tā tie veci darbenieki.
LFK Bb 22, 2623 Skrunda

Šī subordinācija gandrīz nekad netiek pārkāpta. Kā rāda dziesmu teksti, visaugstāk sociālajā hierarhijā atrodas kungi, pēc tam lielmāte vai dāmas, tad sulaiņi, vagari vai piķieri, kuriem seko zemnieki vai saimnieki. Viszemāk šajā sistēmā tiek vērtēti sveštautieši – žīdi un čigāni, tiem parasti ir sliktākie zirgi. Šāda veida jādināmās dziesmas mēdz noslēgties arī ar negaidītu pavērsienu – nokrišanu no zirga. Parasti „neveiksminieki” ir zemākas kārtas, bet reizēm pats bērns, kas liecina par viņa zemo sociālo statusu:

Tā jā kungi:
Hop, hop, hop!
Tā jā dāmas:
Cik, cik, cik!
Un tie mūsu mazie bērni:
Lampada, lambada,
Blauķš no zirga zemē!
LTdz 25 215, 1

Sociālo grupu pretstatījums attiecas gan uz teksta saturisko daļu, gan arī kustībām, kas veicamas tā izpildīšanas laikā. Kā vēsta ucināmo dziesmu komentāri LFK arhīvā, sākumā bērnu mēdz jādināt lēni un mierīgi, bet beigās ātri.²⁶⁶ Ir iespējams arī gluži pretējs variants, kad jādināšana sākas ar vieglām un ātrām kustībām, bet noslēdzas lēni un smagi. Jādināšanas kustības, skaitot vai dziedot šos tekstus,

²⁶⁵ Greble V. Dziesmas par bērnu kopšanu, audzināšanu un mācīšanu. – 188. lpp.

²⁶⁶ Pie vārdiem „tā jā kungi” bērns tiek lēni jādināts, bet pie „tā tie kunga sulainīši” ātri. (LFK Bdž 1766, 2 Rīga)

iespējams attīstīt arī vienmērīgi un pakāpeniski.²⁶⁷ Izpildot šī tipa jādināmās dziesmas tiek piedāvāti arī citi kustību modeļi. Bērns jādināšanas laikā var sēdēt ne tikai taisni, bet to iespējams arī liekt uz vienu vai otru pusi.²⁶⁸ Nereti teicēji komentāros argumentē kustību izvēli vai izskaidro to būtību, taču tikpat bieži kustības tiek uztvertas kā pašsaprotams jādināmo dziesmu pavadones un tādēļ izsmēlošas piezīmes, pēc teicēju domām, nav nepieciešamas. Šī iemesla dēļ nav iespējams izziņāt visas kustību iespējas, kas raksturīgas kādam noteiktam ucināmo dziesmu tipam.

Gandrīz identiski teksti ir pazīstami arī mūsu kaimiņtautām – krieviem un lietuviešiem:

Вот как скачут офицеры,
Вот как скачут кавалеры,
Вот как скачут стары бабы!²⁶⁹

Teip joj ponai, teip bajorai:
Dzig, dzig, dzig, dzig, dzig, dzig, dzig, dzig.
Teip joj žydai, teip cigonai:
Lapatai klapatai, klapatai, klapatai.²⁷⁰

Citkārt jājēju grupas tekstos nav minētas, tiek parādīti tikai dažādas intensitātes jāšanas veidi:

Soļiem, soļiem, soļiem,
Rikšiem, rikšiem, rikšiem,
Aulēkšiem, aulēkšiem, aulēkšiem.
LFK Bdz 488, 2 Cesvaine

Kā daļa no dziesmas šādi teksti var būt pievienoti arī citu jādināmo dziesmu beigās.

Zagšanas motīvs. Pagājušā gadsimta folkloras pētījumos bieži tiek uzsvērts, ka viens no bērnu folkloras galvenajiem mērķiem ir mācīt un audzināt. Tam lielā mērā var piekrist, taču šis ir viens no tiem gadījumiem, kad minētais apgalvojums nav spēkā. Diez vai vecāki vēlētos, lai viņu lolojumi kļūst par zagļiem. Zagšanas motīvs vēsta par rāceņu, kartupeļu, rutku, kāļu, burkānu vai siena zagšanu, kam seko „zagļa” laimīga izbēgšana vai noslēpšanās.

Lapada, lapada
Rāciņus zagt;
Piecus sešus pazagu
Atpakaļ mājās;
Paklupa ķēvele,
Izbira rāceņi
Bu-u-r-r-kš!

Jāju, jāju
Burkant zagt;
Limpadu, lampadu
Atpakaļ!
LTdz 25 280, 2

²⁶⁷ Bērnu rotaļa, kuru izpilda tā, ka tēvs vai māte paņem bērnu klēpī un tad vai nu rokās, vai uz ceļa galiem, un saka minētos vārdus un lecina. Pie tam lecinašanu izdara tā, ka, sakot pirmos vārdus, bērnu šūpo lēnām, it kā rādītu, kā kungi jā, nekur nesteigdamies. Sulaiņiem jau jāsteidzas vairāk, tādēļ arī te šūpošana jāizdara ātrāki. Par visiem ātrāki jā, vecie darbenieki, un tad arī bērnu sakrata labi stipri, lai tas zinātu, kā katram jājāj. (LFK Bb 22, 2623 Skrunda)

²⁶⁸ Pirmā teicienā bērnu liec uz vienu pusi, otrā - „tā sulaiņi” – bērnu liec uz otru pusi, bet „tā jā, paši lieli kungi”, tad nosēdina taisni uz ceļgala un lecina „hopad, hopadlā”. (LFK 1735, 4 Rīga)

²⁶⁹ Мартынова А. Н. Детский фольклор / Детский поэтический фольклор. – С. 209.

²⁷⁰ Lietuvių liaudies dainynas. – Vilnius: Vaga, 1980. – T. 1.: Vaikų dainos. – P. 138.

Šis motīvs galvenokārt izplatīts Kurzemē un Zemgalē, „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējumā publicēti 28 jādināmo dziesmu tipi ar šo motīvu.²⁷¹ Vilma Greble uzskata, ka tas ir zemnieku dzīves atspulgs bada gados, kad zemnieki, lai izdzīvotu, bija spiesti zagt.²⁷² Pēc promocijas darba autores domām, šo dziesmu tekstu skaidrojumam meklējams cits pamats. Pieaugušo un arī bērnu ikdienas dzīvi vajadzēja un arī šodien vajag atsvaidzināt ar kādiem neparastiem, jocīgiem notikumiem vai stāstiem. Viens no šādiem jautriem „stāstiem”, ko pieaugušie stāsta gan bērniem, gan sev, varētu būt jādināmās dziesmas ar zagšanas motīvu. Runājot par pasaku motīviem, līdzīgu uzskatu pauž folkloras pētnieks Roberts Džordžess (*Georges*): .. *ir jāatceras, ka, lai patiesi kļūtu par tradīcijas daļu, elementam (motīvam. – U. S.) jābūt tādām, kas liek cilvēkiem to atcerēties un atkārtot. Tam jābūt vairāk kā ikdienišķam. Māte kā tāda nav motīvs. Cietsirdīgā māte par tādu kļūst, jo tiek uzskatīta par neikdienišķu.*²⁷³

No otras puses, šis motīvs atspoguļo ikdienas dzīves reālījas. Dziesmas par zagšanu vēsta bērnam par tuvāko un tālāko dzīves telpu, kā arī šo telpu pretnostatījumu. Zagšanas darbība nenotiek savā teritorijā, bet gan kaut kur ārpusē – pie bagātā kaimiņa (LTdz 25 281, 3), muižas vai kungu pagrabos (LTdz 25 284), muižas tīrumos (LTdz 25 284, 5), eglīnā (LTdz 25 25 294, 4), uz prūšu robežām (LTdz 25 282, 7). Minētas arī reālas vietas tuvākajā apkārtnē vai pazīstami kaimiņi:

Jājam, jājam	Uz mājām!
Rāceņus zagt	Mammai, tai bij
<u>Pie tā vecā</u>	Kliba ķēve,
<u>Plūga.</u>	To noķēra, to nopēra
Sazaguši	Ar visiem rāceņiem!
Pilnu maisu,	Mēs izmukām:
Nu tik laiž	Lupad, lupad, lupad!
	LTdz 15 293, 2

Visbiežāk tas, kurš jāj zagt, ir *es* – mazais klēpī sēdošais ģimenes loceklis. Retāk vēstījums pastāstīts daudzskaitļa pirmajā personā. Parasti tiek nozagts neliels daudzums (viens, divi trīs vai pieci seši), retāk maiss rāceņu, burkānu, kartupeļu vai kāļu. Arī zagšanas mēģinājuma iznākums ir dažāds, jo bieži zagli pamana saimnieks. Tad seko bēgšana uz mājām vai paslēpšanās turpat tuvumā – eglīnā, ežmalā vai kur

²⁷¹ LTdz VI. – 395. –405. lpp.

²⁷² *Greble V.* Dziesmas par bērnu kopšanu, audzināšanu un mācīšanu. – 189. lpp.

²⁷³ *Georges R. A.* The Centrality in Folkloristics of Motif and Tale Type // *Journal of Folklore Research*. Vol. 34, No. 3. – Bloomington : Indiana University Folklore Institute, 1997. – P. 206.

citur. Nereti zagļa guvums pēc zagšanas fakta atklāšanas tiek pamests turpat vai arī tas nejauši izbirst. Jādināmās dziesmas ar zagšanas motīvu atspoguļo arī sodu par zagšanu, bet parasti to nopelna kāds cits, ne mazulis. Kā redzams iepriekšējā piemērā, tad tā var būt arī māte.

Izkritušās sievas motīvs. Šis ir viens no motīviem, kas jādināmajās dziesmās varētu būt aizgūts no pieaugušo folkloras. Kaut arī šie teksti labi piemērojami jādināšanas vajadzībām un arī tematiski atspoguļo braukšanu ar zirgu, tomēr tie rāda pieaugušo pasauli – ar humoru attēlo vīra un sievas attiecības:

Ciruļū, ciruļū,	Tilli, tilli, buku, buku,
Sīvu vadu komonōs,	Sievu vedu vezumā;
Pats tecēju kōjeņom,	Pats tecēju kājiņām
Sīva brauce komonōs.	Stabulītes taisīdams;
Atsaveru atpakaļ –	Atskatos atpakaļ -
Nava sīvas komonōs.	Sieva, maita, izkrituse.
Voi byus zagļi nūzoguši,	LFK 118, 108 Valka
Voi byus vylki apāduši?	
Lobōk zagļi nūzoguši,	
Nikai vylki apāduši.	
LTdz 25 182, 4	

Par to, ka šāda tipa tekstu izcelsme meklējama pieaugušo folklorā, liecina arī „Latvju dainu” materiāli. Šī izdevuma sastādītājs K. Barons dziesmas ar izkritušās sievas motīvu ievietojis apakšnodaļā „Dažādi atgadījumi un apcerējumi laulātu ļaužu kopdzīvē”²⁷⁴. Iespējams, laikā, kad K. Barons veidojis minēto izdevumu, šie teksti funkcionējuši arī pieaugušo vidū, taču LFK arhīva materiālos par to ziņu trūkst. Minēto dziesmu komentāros lielākoties atzīmēts, ka šīs dziesmas izpildītas maziem bērniem, tos uz ceļiem jādinot.²⁷⁵

Trūkst ziņu par to, vai šie teksti izpildīti zēniem, vai meitenēm, tomēr saturiski situācija attēlota no vīriešu viedokļa. Galvenais varonis (*es*) ir spiests iet kājām, pretstatā sievai, kura bauda privilēģijas sēžot.²⁷⁶ Attīstoties sižetiskajai situācijai, sieva no varama izkrīt, un dziesma noslēdzas ar tās pazušanu vai saplosīšanu, citos variantos no sievas pāri paliek tikai drupatiņas vai skrandas, kuras galvenais varonis izpīpē tabakā. Dažkārt tekstā attēlotie notikumi pavēršas citādi:

[..] Jau sīveņa krūdzenā,
Ols kaneņa rūceņā.
LFK 1950, 4711 Bērzpils

²⁷⁴ LD III, 3. d. – 851. – 852. lpp.

²⁷⁵ Piemēram, *šo pantiņu dzied auklējot bērnu klēpī, vēl saka uz ceļa gala jādinot.* (LFK Bdz 2049, 2 Madona)

²⁷⁶ Kāds no tautasdziesmu tekstiem sīkāk izskaidro šo situāciju. [...] *Pats tecēju kājiņām, / Kumeliņu taupīdams.* (LTdz 25180, 3)

Šiem tekstiem var būt arī didaktiska nokrāsa, kas apspēlē situāciju, kādā sievietei nevajadzētu nonākt. Kā liecina piemērā minētās dziesmas teicēja sniegtās ziņas, šāda veida dziesmas izpildītas ne tikai jādināšanas nolūkiem: *Ogruok jau skūlos namuocīje dzīsmis. Aiz dzereunis beja vins vacs pastuks (gans). Jys muocēje dzīsmis, a mes dzīduojam, ka gūvs atsagula.* (LFK 1950, 4711 Bērzpils)

2.5.2. Ucināmās dziesmas, darbojoties ar rokām un pirkstiem

Otru lielāko ucināmo dziesmu grupu veido teksti, kurus pieaugušie izpilda maziem bērniem, darbojoties ar viņu rokām un pirkstiem. Lielākā daļa dziesmu atspoguļo ēdiena gatavošanas un dalīšanas procesu, pirkstu skaitīšanu. Izpildot šīs grupas ucināmās dziesmas, pieaugušais kopā ar klēpī sēdošo bērnu tēlaini ilustrē teksta saturā notiekošo ar roku vai pirkstu kustībām. Līdzīgi kā „Latvju dainās”, arī „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējumā šīs ucināmās dziesmas atrodamas nodaļā „Dziesmas bērnu auklējot, ēdinot un ģērbjot”.²⁷⁷ Kā rāda LFK arhīva materiāli, paši izpildītāji vai pierakstītāji tās mēdz saukt par skaitīšanas vai skaitāmiem pantiņiem (LFK Bdz 3808, 42 Beja), spēlēm (spēlītēm) vai rotaļām (LFK 1965, 228 Vadakste, LFK Bdz 2148, 1 Makašāni), arī par rotaļdziesmiņām (LFK 1968, 1505 Auce). Nereti teicēji tās nosauc arī pēc teksta pirmās rindas, piemēram, *Vāru, vāru putriņu* (LFK Bdz 3851, 5 Skaistkalne).

Visus šīs grupas dziesmu tipus pēc motīviem var iedalīt vairākās apakšgrupās: 1) ēdiena gatavošana un dalīšana; 2) pirkstu nosaukšana; 3) putni; 4) zīlītes bērni; 5) zivs mērīšana.

Ēdiena gatavošanas un dalīšanas motīvi. V. Greble apcerējumā par bērnu folkloru ucināmās dziesmas, kas atspoguļo ēdiena gatavošanu un dalīšanu, kopā ar citām tautasdziesmām par ēdienu apskata nodaļā „Bērnu kopšanas un mācības dziesmas”.²⁷⁸ Viņa atzīst, ka daudzas no šīm dziesmām radušās laikā, kad latviešiem skolu vēl nebija, tādēļ šie teksti aizstāja mūsdienās sastopamo bērnu audzināšanas sistēmu un galvenokārt nodrošināja bērnu audzināšanai un mācībai. Šāds skatījums uz ucināmo dziesmu tekstiem ir samērā vienpusējs un pilnībā neizgaismo to problēmu loku, kas attiecas uz šo dziesmu funkcijām. Runājot par ucināmajām dziesmām, jāņem vērā, ka

²⁷⁷ LTdz VI. – 322.-372. lpp.

²⁷⁸ Greble V. Latviešu bērnu folklorā. – 112.-116. lpp.

tās izpilda pieaugušie. Kā jau iepriekš, apskatot jādināmās dziesmas, tika uzsvērts, ir dziesmu tipi, kuri nav paredzēti pedagoģiskām vajadzībām. Šīs dziesmas tiek dziedātas vai skaitītas ne vien bērnu, bet arī pieaugušo priekam un izklaidei, tādēļ bieži šajos tekstos ietverti vismaz divi nozīmes līmeņi.

Kukuļu cepšanas motīvs. Samērā liels skaits ucināmo dziesmu attēlo kukuļu cepšanu:

Cepu, cepu kukulīšus,
Citus lielus, citus mazus;
Brauksim brāļos, dosim bērniem,
Kurš lielāks, tam lielāku,
Kurš mazāks, tam mazāku.
Ja tie bērni neēdīs,
Ēdīsim paši – ņem, ņem, ņem.
LTdz 25, 083

Cepu, cepu kukuli
Izcepu gardu;
Tēvam, mātei mīkstumiņu,
Pats apēdu garoziņu.
LFK 1819, 222 Lutriņi

Šīs dziesmas parasti sākas ar kukuļu cepšanu, bet noslēdzas ar dališanu. Ja jādināmās dziesmas lielākoties atspoguļo dažādu sociālo grupu pārstāvjus, ucināmās dziesmas, kas vēsta par ēdiena gatavošanu, parasti min tikai mājiniekus vai tuvākos bērna radus – tēvu, māti, brāļus²⁷⁹, krustvecākus. Parasti lielākā un labākā ēdiena daļa tiek lielākajiem. Šī tipa dziesmas parāda ģimenes hierarhiju: visbiežāk sākumā tiek minēts tēvs, tad māte, lielākie bērni un pašās beigās pats mazākais.

Putras vārīšanas motīvs. Tikpat populāra kā kukuļu cepšana latviešu folklorā ir arī putras vārīšana:

Vōru, vōru putreņu,
Pīci mylti kotlā,
Itam tyka, itam tyka,
Itam natyka,
Kam putriņas navōrē,
Yudiņa nanese,
Gunteņu nakurnō.
LTdz 25 109

Vāru, vāru biezputru,
Piec' putraimi katlā;
Ko dos kalpam,
Ko kalpa bērniem?
Šim dos, tam dos,
Šim dos, tam dos,
Šim kakls nost -
Čidiuks!

LFK Bb 22, 2749 Sātiņi

No ucināmo dziesmu komentāriem redzams, ka, izpildot šīs dziesmas, pieaugušais ar pirkstu maisa bērnam saujiņā²⁸⁰, bet beigās, ēdienu dalot, pieskaras katram pirkstam.²⁸¹ Nereti pēdējam pirkstam tiek *ar kausu pa pieri* (LFK Bdz 3440, 13 Rencēni) vai *kakliņš nost* (LFK Bdz 1957, 4 Kazdanga). Pirkstu skaitīšanu var

²⁷⁹ Līdz šim nav izdevies atrast tekstus, kuros būtu minētas māsas.

²⁸⁰ Retos gadījumos, vairāk Latgalē, ir paraža iesplaut saujiņā un tad maisīt: „Tai parasti spēlējas ar mozim bārnim, īsplaun slīktas saujā un maisa ar pērstu, tad pīlīk pi kotra pērsta, bet par eikski syt.” (LFK 2286, 3)

²⁸¹ Skaitīšanu uz pirkstiem iesāk katrreiz no mazā pirkstiņa un beidzot, kad nonāk pie īkšķa, tad tam jārauj kakls nost, jo pieci putraimi pavisam ir. Vienu atdod pašam kalpam, un tad priekš kalpa bērniem atliek tikai četri, īkšķim pietrukst. (LFK Bb 22, 2749 Sātiņi)

veikt divējādi – gan sākot no īkšķa, gan arī no mazā pirkstiņa. Izpildot panta otro daļu, putras dalīšanas tekstu, ar rādītājpirkstu var norādīt arī uz cilvēkiem, kas atrodas tuvumā.²⁸²

Putras vārīšanas dziesmās rokas pirksti attēloti kā vienas ģimenes vai saimes locekļi, kuriem veicams kopīgs uzdevums. Nereti teksti noslēdzas ar didaktisku novērtējumu tam, kurš slinko un nav nekā izdarījis.

Gaļas vārīšanas motīvs. Šis motīvs vēsta par dažādu dzīvnieku vai kukaiņu nonāvēšanu un vārīšanu:

Sitam, kaujam mazos ežus,
Metam podā, izvārījām;
Tēvam gaļa, mātei gaļa,
Bērnam zupa bļodiņā,
Suņam gaļa pagaldē,
Kaķim liesa aizkrāsnē.
Un tam mazam pavāriņam –
Piuks, piuks pa pierīti,
Kam nav labi izvārījis.

LFK Bdz 17, 8804 Pilsrundāle

Lielākoties tiek nogalināti dzīvnieki, kurus tradicionāli pārtikā neizmanto, tomēr ir arī izņēmumi. Visbiežāk par „upuriem” var kļūt eži, taču nereti tiek minēta arī mušu ķeršana. Kādā variantā no Latgales teikts, ka zupu vāra pat no ledus (LTdz 25, 141). Iespējams, šo dziesmu pamatā sākotnēji bijusi kāda rituāla darbība, kas laika gaitā aizmirsta, tādēļ mūsdienās šo dziesmu saturs vairs pilnībā nav izprotams. Līdzīgi kā tas ir ar citiem tautasdziesmu tekstiem, piemēram, dzīvnieku, putnu vai kukaiņu kāzu motīviem, kuri laika gaitā zaudējuši savu sakrālo jēgu, tādēļ kā mazāk nozīmīgi tie pārgājuši bērnu folklorā.

Kā liecina dziesmu komentāri, izpildot šos tekstus klēpī sēdošam bērnam, pieaugušie plaušķina ar viņa rokām un beigās viegli iesit pa bērna pieri.²⁸³ Reizēm dziesmas noslēgums var būt didaktisks, jo sitiens pa pieri tiek tiem, kas ēdienu noniecina:

[..] Ja bērni sulīnu nestrēbs,
Kausīn' pierē – būc, būc, būc!
LFK 36, 11 Salaca

Tāpat kā dziesmās par kukuļu cepšanu arī šeit attēloti bērna tuvākie cilvēki - tēvs un māte. Pie tam ēdiena dalīšanas procesā netiek aizmirsti arī mājdzīvnieki - suns

²⁸² Uz lieliem cilvēkiem rāda, ka tiem nedos, maziem dos [...] (LFK Bdz 1756, 8 Ludza)

²⁸³ Pie pirmiem vārdiem sit bērnam plaukstiņas kopā, pie beidzamiem sit ar rociņām pierē. (LFK 36, 11 Salaca)

un kaķis. Ģimenes locekļi un mājdzīvnieki parasti tiek minēti hierarhiskā secībā; sākumā tēvs, tad māte, pēc tam bērni, tad suns un beigās kaķis. Šī kārtība gandrīz nekad netiek pārkāpta.

Vilma Greble atzīst, ka šis tautā ir ļoti populārs motīvs un tam ir humoristisks pamats.²⁸⁴ Kā rāda jaunākie lauka pētījumi, dziesmas ar šo motīvu Latvijā vairs nav populāras. Tam par iemeslu varētu būt apstākļi, ka pēdējās desmitgades laikā ir strauji mainījusies attieksme pret vardarbības atspoguļojumu. Īpaši vardarbības cenzēšana attiecas uz plašsaziņas līdzekļiem, taču arī folkloras teksti nav izņēmums. Par to liecina arī promocijas darba autore personīgā pieredze, 2005. gadā sastādot „Ucināmo dziesmu” izlasi.²⁸⁵ Šī motīva tekstus apgāda „Valters un Rapa” redakcijas darbinieki atzina par nepublicējamiem attēlotās vardarbības dēļ.

Pirkstu nosaukšana. Šī ir viena no tekstu grupām, kas akadēmiskos izdevumos vēl nav publicēta un glabājas LFK arhīva pirkstu nosaukumu kartotēkā. Formas ziņā tā atšķiras no pārējiem motīviem; katra pirksta nosaukums aizņem vienu teksta rindu:

Utubunga,
Poda laiža,
Garā Māža,
Zelta riņķis,
Mazais draudziņš.
LFK 875, 344 Launkalne

Bērnu folkloras pētniece V. Greble pirkstu nosaukšanu skata atsevišķi no pārējām dziesmām, kas attiecas uz darbošanos ar bērna rokām un pirkstiem. Šīs dziesmas viņa apskata nodaļā „Vērojumu sākumi – iepazīšanās ar savu ķermeni. Pirkstu nosaukumi”²⁸⁶ kā funkcionāli līdzīgas populārajai bērnu rotaļai „Kur snīpis?”²⁸⁷ Pirkstu nosaukumus pētījusi arī folkloriste Elga Melne.²⁸⁸ Kā avots viņas apskatam par pirkstu nosaukumiem bērnu folklorā izmantota LFK pirkstu nosaukumu kartotēka, kas izveidota pagājušā gadsimta 60. gados. Tā pamatā veidojusies no bērnu dziesmu (Bdz) manuskripta izrakstiem, kā arī nedaudziem izrakstiem no LFK ekspedīciju materiāliem. Kā norāda E. Melne, pirkstu nosaukumi bērnu valodā radušies, par pamatu ņemot kādas pirksta īpašības, kas likušās raksturīgas, iezīmīgas,

²⁸⁴ Greble V. Latviešu bērnu folklorā. – 114. lpp.

²⁸⁵ Ucināmās dziesmas. Sast. U. Smilgaine. – Rīga : Valters un Rapa, 2005.

²⁸⁶ Greble V. Latviešu bērnu folklorā. – 1950. – 119. – 120. lpp.

²⁸⁷ Šai rotaļai ir dialoga forma. Viens saņem otru aiz deguna un jautā: *Kur snīpis? – Ezerā. – Ko viņš tur dara? – Olas dēj. Cik pūru piedēja? – Puspūru. – Kuru dosi man? Netīro.* Kad saka „netīro”, tad viegli saspiež degunu un purina tikām, kamēr otrs apsolās dot labu olu. (LFK 3762, 1 Smiltene)

²⁸⁸ Melne E. Pirkstu nosaukumi bērnu folklorā. – manuskripts.

un mazie tekstiņi domāti, lai bērnam mazbērna vecumā mācītu gan pirkstus skaitīt, gan arī iepazīstinātu viņu ar paša ķermeni. Šo tekstu komentāri liecina, ka rotaļas ar pirkstiem izmanto arī, lai novērstu bērna uzmanību, ja tas raud vai niķojas.²⁸⁹

Kā rāda citi ucināmo dziesmu teksti, pirkstu nosaukšana sasauca ar dziesmām par putras vārīšanu, jo arī tajās, dalot ēdienu, tiek skaitīti pirksti, piemēram:

Vīru, vīru putriņu
Trīs miltiņi katliņā,
Utubungam došu,
Podlaižīšam došu,
Garam Pēterim došu,
Zelta kalējam došu,
Eņģelīšam nedošu.

LTdz 25 095

Pirkstu skaitīšanas motīvs visbiežāk funkcionē kā patstāvīgs teksts, par ko liecina ucināmo dziesmu komentāri²⁹⁰ un lielais šo dziesmu daudzums LFK arhīvā. Kā rāda teksti, skaitīšanu vienmēr sāk no īkšķa un beidz ar mazo pirkstiņu.

Literārajā valodā parasti pirkstus saucam - īkšķis, rādītāja pirksts, vidējais pirksts, bezvārda pirksts jeb zeltnesis un mazais pirkstiņš.²⁹¹ Pirkstu nosaukšanas tekstos lielākoties izmantoti citi nosaukumi, kurus parasti lieto tā sauktajā bērnu valodā. Folkloriste Elga Melne izpētījusi²⁹², ka materiālā, kas LFK arhīvā ienācis teju no visas Latvijas, pirmajam pirkstam – īkšķim – fiksēti 30 nosaukumi. Lielākoties to mēdz saukt par utubungu vai augšzemnieku dialektā par vutubungu, arī utupuka vai utukuka. Domājams, ka šī pirksta nosaukums veidojies laikos, ka īkšķi patiešām izmantoja, iznīcinot utis. Faktiski tikpat daudz nosaukumu kartotēkā atrodami arī otrajam pirkstam. Tā nosaukumu semantika saistāma ar ēdiena nogaršošanu, našķēšanos; visizplatītākais nosaukums veidojies no paraduma laizīt podu. Biežāk to mēdz saukt par podalaižu vai poda ližgu, bet arī par krējumlaižu vai kreimališku. Trešajam pirkstam kartotēkā atrodami 55 nosaukumi. Tas parasti nosaukts personvārdā, kam pievienots apzīmētājs *liels*, *garš*. Visbiežāk lietotie nosaukumi: garais Indiķis, garais vai lielais Pēteris, arī garais Ansis un garais Sīmanis. Pēc tāda paša principa trešā pirksta nosaukumu veidošanā tiek izmantoti arī sieviešu personvārdi, piemēram, garā Māre vai Māža, arī garā Trīne, garā Ķērsta un garā

²⁸⁹ Melne E. Pirkstu nosaukumi bērnu folklorā. – 1.-2. lpp.

²⁹⁰ Mazus bērnus māca pirkstiņus skaitīt, no lielā pirksta sākot. (LFK 1987, 2712 Burtnieki)

²⁹¹ Zemzare D. Pirkstu nosaukumi latviešu valodā / Baltistica VIII (1). – Vilnius : Mintis, 1972. - 63. lpp.

²⁹² Melne E. Pirkstu nosaukumi bērnu folklorā // Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls. – Rīga : LU LFMI, 2007. – Nr. 16. – 110. – 120. lpp.

Grieta. Ceturtā pirksta nosaukuma semantikas pamatā ir fakts, ka uz tā tiek nēsāts laulības gredzens. Pat ārpus bērnu valodas šo pirkstu bieži dēvē par zeltnesi. LFK arhīvā fiksēti ap 50 šī pirksta nosaukumi. Vispopulārākie ir: zeltnesis, zeltiņš, zeltainītis, zelta riņķis, zelta pirkstiņš, arī zeltkalis. Nosaukumu ziņā visbagātākais ir piektais pirksts, tam avotos minēti ap 150 nosaukumu un daudzi no tiem minēti tikai vienu reizi. Lielākoties mazais pirkstiņš saukts deminutīva formā, tā paužot attieksmi pret pašu bērnu, kurš pieaugušajiem ir pats mīļākais. Šī emocionālā nokrāsa izmantota veidojot piektā pirksta nosaukumus. Tas visbiežāk tiek dēvēts par eņģelīti, mazo bērniņu, mazulīti, mazo draudziņu un mazo Ansīti.²⁹³

Iespējams, ka pirkstu nosaukumu izcelsme pašiem teicējiem un pierakstītājiem likusies pašsaprotama, tādēļ skaidrojumu izdevies atrast tikai viena teksta komentārā no Bērzpils:

Pirstu skaitīšana.

Vutu bunga,	(vuts ar ku kaun)
Pūda laiska,	(ap pūda malom slauceidams, i mutē)
Garīs Seimans,	(tōpēc, ka jis ir nu visim gudroks)
Zelta nesējs,	(parasti riņķi nasoj)
Aušu teretājs.	(ar ju ausis teirej)

LFK 233, 142 Bērzpils

No šo folkloras tekstu komentāriem nekļūst skaidrs, kādā veidā pirksti skaitīti. Pēc līdžības ar putras vārīšanas tekstiem, var noprast, ka pieaugušais, nosaucot katru pirkstu, pieskāries attiecīgam bērna pirkstam vai to noliecis. Atšķirībā no citām ucināmām dziesmām, kuru tekstus var gan dziedāt, gan skaitīt, šo dziesmu aprakstos nav ziņu, ka pirkstu nosaukšanas tekstus dziedātu.

Putnu motīvs. Arī šī motīva teksti kā klasiskajām tautsdziesmām nepiederīgi līdz šim nav publicēti un blakus pirkstu skaitīšanas dziesmām glabājas LFK arhīvā pie nepublicētajām bērnu dziesmām. Šajos tekstos ir runa par vistu, kuru aiznes vanags vai arī tās dzīšanu mežā:

Knīpu, knīpu, kārais vanags	Knīpu, knīpu, knīpu, knīpu	Snīpā, snīpā, sūrais vanags
Apēd vīstiņ' neplucinātu -	Balta vista kaņepēs.	Aiznes saldo vīstiņ' mežā -
Juk, juk, juk.	Tiš, tiš mežā ganīt lasīties,	Spudūc!
LFK Bdz 448, 4 Gaiķi	Nāc mājā olas dēt.	LFK 36, 5 Salacgrīva
	LFK 1478, 98 Pampāļi	

Skaitot minētos tekstus, pieaugušais saņem ādu virs bērna rokas un cilā to uz augšu un leju, beigās palaiž rokas vaļā, it kā izplešot spārnus.²⁹⁴ Taču iespējamās arī

²⁹³ Melne E. Pirkstu nosaukumi bērnu folklorā. – 110.-115. lpp.

²⁹⁴ Dziesmas komentārs: „Pie vārda „snīpā” saņem mazam bērnam ādiņu virs rokas ar diviem pirkstiem kā vanags vistu nes un cilā uz augšu. Pēc vārda „spudūc” palaiž rokas vaļā un izpleš plaši.” (LFK 36, 5

citas kustības, kad pieaugušais plaušķina bērna rokas, bet beigās saņem tās un atdarina putnu spārnu vēzienus.²⁹⁵ Šāds kustību modelis raksturīgs līdzīgām dziesmām, kur ir runa par citiem putniem vai pat meža dzīvniekiem:

Juku, juku, cī, cī, cī, Pucs lāčam mežā olas dēt! LFK Bdz 555, 8 Madona	Jukai dzērves, jukai dzērves, Puc mežā olas dēt! LFK Bdz 512, 1 Madona

Reizēm šajos tekstos atspoguļoti tikai skaņu atdarinājumi, kuri bez sīkākiem komentāriem šķiet bezjēdzīgi un nesaprotami, bet kontekstā ar iepriekš minētajām ucināmām dziesmām iegūst saprotamu nozīmi.

Zilītes bērnu motīvs. Salīdzinot ar putnu motīvu, šis ir plašāks un izvērstāks, tam vērojama zināma sižetiska līnija. Samērā daudz tipu ar zilītes bērnu motīvu publicētas arī „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējumā, taču bez komentāriem.²⁹⁶ „Latvju dainu” 1. sējumā dziesma ar šo motīvu blakus vēl dažām ucināmajām dziesmām publicēta apakšnodaļā „Rotaļu, līdzību, pasaciņu, dabas u. c. bērnu dziesmas”²⁹⁷:

Čī, čī, zilīte, kur tavi bērniņi?
- Viņpus Daugavas ozola zarā.
Kas viņus šūpo, kas viņus auklē?
- Vēja māte šūpo, vēja māte auklē, -
Juk, juk, juk, juk!
LD 2195

Svarīgi, ka K. Barons pēc dziesmas pievieno piebildi, kas ļauj šo tekstu pieskaitīt ucināmajām dziesmām.²⁹⁸ Kā rāda spēļu un rotaļu materiāli, šādi teksti lietoti, arī ejot rotaļās. Tad bērni sastājas aplī un viens otram saņem rokas virsas ādu un cilā no augšas uz leju.²⁹⁹ Šajā gadījumā nevar strikti pateikt, vai minētais motīvs sākotnēji funkcionējis bērnu rotaļās, vai ucināmās dziesmās, taču vienlīdz izplatīts tas ir abos variantos. Tomēr ucināmo dziesmu žanrs būtu šķirams no bērnu rotaļām, jo pirmās izpilda pieaugušais, un bērns šajā gadījumā ieņem vien pasīva teksta un darbību uzklauvētāja lomu. Turpretim, ejot rotaļās, visi tās dalībnieki, aktīvi piedalās šajā procesā.

Salacgrīva).

²⁹⁵ Dziesmas komentārs: „Šo dziesmu skaitot, sit bērna roķeles lēni pēc ritma kopā. Beigās sapurina roķeles, tad bērns smejas.” (LFK 1476, 9 Pampāļi).

²⁹⁶ LTdz VI. – 367.-369. lpp.

²⁹⁷ LD I. – 355. lpp.

²⁹⁸ Māte, bērnu klusinādama, saliek bērnam rociņas vienu uz otras un šūpo tās uz augšu un leju, šo dziesmiņu dziedādama. Pēc vārdiem „juk, juk” atlaiž rokas vaļā, griež ātri vienu otram apkārt un piedur beidzot ar pirkstiņu bērnam pie krūtīm. Caur to bērnu uzjautrina un iesmīdina. – LD I. – 355. lpp.

²⁹⁹ Piezīme: šo pantiņu kad bērni skaita, tad viņi viens otram iekniebj rokā un vicina no augšas uz leju. Beigās atlaiž rokas vaļā un jauc kopā. (LFK Bdz 1276, 1 Jaunpiebalga).

Visi teksti ar zīlītes bērnu motīvu veidoti dialoga formā, un tie rāda, ka putnēnu atrašanās vietas var būt dažādas. Visbiežāk tās ir: upes mala, meža mala, augsti kalni vai aiz kalna kāda sievišķā koka (liepas, ābeles, priedes) zaros. Parasti par bērniem rūpējas mītiskā aizgādne Vēja māte, kura tos šūpo koka zaros. Dziesmas ar zīlītes bērnu motīvu bieži noslēdzas ar putnu skaņu atdarinājumu,³⁰⁰ tomēr šāds atdarinājums var funkcionēt arī kā atsevišķs teksts. Piemēram:

Cī, cī, vuli, vuli,
Pucs – mežā!

LFK 794, 90 Lubāna

Cī, cī, cī, cī,
Juka, juka!

LFK Bdz 2009, 3 Saikava

Zivs mērīšanas motīvs. Līdz šim LFK arhīvā izdevies atrast tikai divus tekstus ar šo motīvu. Tas vēsta par mājās pārvestu zivi, kuru nepieciešams izmērīt un sadalīt:

Mana māte, tava māte
Pirka vienu līdaciņu:
Tik garu, tik garu,
Vidū cirta pušu!

LFK 1835, 6606

Tēvs man pārveda
Tik garu zivtiņu:
Tik garu, tik garu -
Cirtīšu pušu.

LFK Bb 24, 1640 Alsunga

Līdz šim minētie teksti vēl nav publicēti nevienā no akadēmiskajiem tautasdziesmu izdevumiem. Pirmais piemērs atrodams Almas Ancelānes savāktajos bērnu folkloras materiālos, bet otrais - LFK rotaļu un spēļu kartotēkā. Tā kā šis motīvs nav plaši lietots, tad tikai pēc dziesmu komentāriem var spriest, ka tas pieskaitāms ucināmajām dziesmām.³⁰¹

2.5.3. Ucināmās dziesmas, darbojoties ar kājām.

Nākamo grupu veido ucināmās dziesmas, ko pieaugušie izpilda mazam bērnam, darbojoties ar viņa kājām. Bērns ucināšanas laikā var atrasties guļus stāvoklī vai arī sēdus pieaugušā klēpī. Šīm dziesmām raksturīgi divi motīvi: 1) ciemā iešanas motīvs; 2) kāju kalšanas motīvs. „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējumā šīs dziesmas publicētas nodaļā „Dziesmas, bērnu auklējot, ēdinot un ģērbjot”.³⁰² „Latvju dainu” 1.

³⁰⁰ Piemēram: „Juk, juk – putniņš azotē, / Purrks – projām! (LTdz 25148, 2) vai Puc, puc pa lodziņu mežiņā. (LTdz 25 150).

³⁰¹ Kad bērnu turēja klēpī, tad tā dzīvojās: saņem un izstiepj bērna rociņu, un rāda, ka tik gara bijusi līdaciņa. Ar otras rokas plaukstas sāniem tad rociņai pa gabaliņam uzcērt, it kā līdaciņu sadalot, beidzot locītavā sadala uz pusēm. (LFK 1835, 6606) „Zivtiņas” garumu rāda pie mazā parasti klēpī sēdošā bērna rokas, sākot no dilbja un novedot līdz plecam, beidzot elkoni „pārcērt pušu”. (LFK Bb 24, 1640 Alsunga).

³⁰² LTdz VI. – 369. – 373. lpp.

sējumā atrodams tikai viens tips ar ciemā iešanas motīvu (LD 2214), bet teksti ar kāju kalšanas motīvu acīmredzot vēl nav bijuši pierakstīti.

Ciemā iešanas motīvs.

Cību, cabu kājiņas, ciemā tekot,
Vintaļu, vandaļu mājā nākot.
LFK Bdz 1314, 1 Irlava

Vilma Greble šāda veida dziesmas analizē kopā ar jādināmajām dziesmām un saista minēto dziesmu izpildīšanu ar bērna pirmajām gaitām: *Bērna pirmos soļus pavada attiecīgas dziesmiņas. Dažs bērns staigāt sāk jau pirms gada, bet caurmērā attīstības gaita liecina, ka patstāvīgi bērns iet, kad sasniedzis viena gada vecumu*³⁰³. Šādu uzskatu folkloriste pamato ar kādas dziesmas komentāru, kas vēsta, ka tā izpildīta, guļošam bērnam kājiņas šūpojot vienu gar otru, tā atdarinot staigāšanas kustības. Vēlāk savā disertācijā Greble viedokli maina³⁰⁴ un pauž uzskatu, ka, skaitot šos pantus, pieaugušie māca bērnu staigāt pa grīdu, saņemot bērna kājas un ceļot tās uz priekšu. Šādā veidā tēvs vai māte atbalsta mazo, kamēr viņš pats iemanās patstāvīgi spert soļus. Patiešām, LFK atrodami divi tekstu komentāri, kas to apliecina,³⁰⁵ tomēr uz pārējo dziesmu komentāru fona³⁰⁶, kas rāda, ka *Cību, cabu kājiņas* izpildītas klēpī sēdošam vai guļošam bērnam, tas drīzāk ir izņēmums, ne norma.

Tāpat kā daļa jādināmo dziesmu arī šie teksti vēsta par došanos prom no mājām un atgriešanos tajās. Vieta, uz kurieni bērns dodas, parasti netiek minēta,³⁰⁷ tikai veids, kā mazais to dara. Kādas dziesmas komentārā arī paskaidrots, ka teksta sākums izpildīts ātrākā tempā, beigas lēni³⁰⁸ un skaitīšanas tempam piemērotas arī kustības.

Kopumā dziesmām ar šo motīvu nav raksturīgs izvērsts *sižets*, tomēr dažas dziesmas noslēdzas ar garāku piebildi, piemēram:

[..] Ko dzird ciemā,
Neteic mājā,

[..] Cipu, capu vistinā
Pretī nāk,

³⁰³ Greble V. Latviešu bērnu folklorā. – 1950. – 116. - 117. lpp.

³⁰⁴ Greble V. Bērnu dzīve un darbs latviešu priekšpadomju tautasdziesmu attēlojumā. Disertācijas darbs filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga, 1955. – 45. lpp.

³⁰⁵ Attiecas uz maziem bērniem. Bērnu mācot iet, dzied tā. (LFK Bdz 2054, 5 Kalsnava). Bērnus staigāt kad māca. (LFK Bb 45, 470 Drusti).

³⁰⁶ LFK arhīva bērnu dziesmu kartotēkā atrodami 15 komentāri, kas apliecina, ka šāda veida dziesmas izpilda klēpī sēdošam vai guļošam mazulim.

³⁰⁷ Tikai vienā dziesmā minēts: *Krip, krap kājiņas, / Kājiņas krogā gāj' [..]* (LTdz 25 155, 1).

³⁰⁸ Paņem mazu bērnu klēpī un saņem ar rokām kājiņas. Tad, sakot pirmo pantiņa pusi, bērna kājiņas kustina it kā sakrejot. Bet, sakot otro pusi, tās lēni, it kā piekusušas kustina. (LFK Bdz 2051, 2 Jaungulbene).

Ko dzird mājā,
Neteic ciemā.
LTdz 25 153, 13

Ietek kājiņas
Istabā.
LTdz 25 156

Šo dziesmu noslēgumus nav iespējams apkopot kādā sistēmā, jo tiem raksturīga saturiska daudzveidība.

Kāju kalšanas motīvs. Tas tēlaini apraksta zirga apkalšanu:

Kalu, kalu kājiņu
Mazam bērniņam:
Te pakava, te nagliņa,
Te sidraba rubulīts.
LTdz 25 159, 2

Kaļam, kaļam kājiņu -
Viens, divi, trīs, četri, pieci,
Paukš, paukš, paukš.
LFK 1256, 52

Šoreiz zirga loma piešķirta pašam bērnam, bet kalējs ir pieaugušais. Kā rāda šo dziesmu komentāri, izpildot tās klēpī sēdošam vai guļošam bērnam, pieaugušais ar savu plaukstu viegli sit pa bērna pēdu.³⁰⁹ Ja teksta saturs prasa, kā tas ir otrajā piemērā, tiek skaitīti arī kājas pirksti. No komentāros sniegtajiem paskaidrojumiem redzams, ka dziesmas ar kāju kalšanas motīvu iespējams lietot arī kā jādināmās dziesmas:

Kaļu, kaļu kājiņu,
Tilu, tilu tiltiņu
Pa meža malu
Uz Rīdziņu.
LFK 875, 2153 Launkalne

Šīs dziesmas otrā puse līdzinās jādināmajām dziesmām, kurās arī ir runa par došanos uz Rīgu. Taču motīvu saplūšana ucināmajās dziesmās nav nekas neparasts.

Motīvi var variēties, saplūst cits ar citu, dalīties; šāda parādība vērojama arī ar citiem ucināmo dziesmu motīviem. Tas labi redzams kādā jādināmās dziesmas piemērā, kur zagšanas motīvs sajaucies ar ceļa motīvu:

Dop, dop Rīge rāceņš zag,
Satiek rāceņ gaspažiņ:
Lopad, lopad egliene!
LFK 1960, 4877 Dundaga

2.5.4. Ucināmās dziesmas bērna pajāšanai un kutināšanai

LFK kartotēkās atrodams pavisam neliels skaits funkcionāli līdzīgu dziesmu, kas neattiecas ne uz vienu no iepriekš minētajām grupām. Atšķirībā no citiem tekstiem, izpildot šīs ucināmās dziesmas, pieaugušais bērnu tikai aizskar, noglāsta vai

³⁰⁹ Bērnu tura klēpī un, ritmā skaitot, sit pa vienas un otras kājas pēdu ar roku. (LFK 1183, 82 Nītaure)

pakutina. Šīs grupas dziesmām raksturīgi divi motīvi: 1) badišanas motīvs un 2) sejas daļu skaitīšanas motīvs. Tāpat kā pirkstu skaitīšanas tekstiem, arī šīm dziesmām maz līdzības ar klasiskajām tautasdziesmām, tādēļ tās līdz šim vēl nav publicētas un glabājas vienīgi LFK arhīvā. Ucināmo dziesmu bērna paijāšanai un kutināšanai ir nedaudz, tās atrodamas rotaļu un spēļu kartotēkā un npublicēto bērnu dziesmu kartotēkā.

Badišanas motīvs. Npublicēto dziesmu materiālos atrodami tikai septiņi šīs dziesmas varianti. Tie vēsta par kazu, kura grasās bērnu badīt:

Kaza nāk ar diviem ragiem,
Grib to puiku (*var.:* skuķi, bērnu, Māri, Ingu, dūdu) sabadīt!
LFK 2129, 50

Afīt koza nu meža,
Pylny rogi pīna,
Pylni ciči sīra,
Budi, budi sabadeis.
LFK 548, 17541 Pilda

Kā rāda kādas dziesmas komentārs,³¹⁰ skaitot šo tekstu, pieaugušais ar pirkstiem izveido ragus un kutina bērnu. Parasti šie teksti nav izvērsti, bet ir samērā īsi, galvenā uzmanība vērsta uz dzīvnieka ragiem³¹¹ un pašu badišanas procesu.

Arī krievu bērnu folklorā eksistē līdzīgas dziesmas:³¹²

Коза идѣт рогатая,
За малыми ребятами
Кто сиську сосет,
Молока не пьѣт
Того – бу!
Забуду!
На рога посажу!³¹³

Šajos tekstos izskan pieaugušo vēlme, lai bērns labi paēstu, līdz ar to būtu nodrošināta viņa veselība un augšana. Atšķirībā no latviešu ucināmajām dziesmām, krievu tekstos lielākoties uzmanība vērsta uz badišanas iemeslu – bērna nevēlēšanos labi ēst.

Sejas daļu skaitīšanas motīvs. Līdz šim LFK arhīva spēļu un rotaļu kartotēkas materiālos izdevies atrast tikai trīs šīs dziesmas tekstu variantus:

Kin kinnī,
Mīnu minnī,
Nāšu pīpīt,
Au bānīs,
Bubu mānīt,
Tibu bānīt.
LFK 23, 13691 Vaidava

Ḳin - ḳinniḡ,
Min - minniḡ,
Lūp - lūpiḡ,
Nās - nāsiḡ,
Gublāniḡ,
Uptrāniḡ,
Matni – plūks!

Ḳiḳinniḡ – bratļipiḡ,
Bratļipiḡ – pipnāsiḡ,
Pipnāsiḡ – abrālīt,
Abrālīt – cipōni.
LFK Bb 24, 1636 Alsunga

³¹⁰ Rāda ar rādītājpirkstu un vidējo pirkstu ragus, kas izteiksmīgi tuvojas un tad mīļi sabada. (LFK 2129, 50).

³¹¹ Citos variantos tie raksturoti kā lieli (LFK 2277, 12) vai melni (LFK 387, 1584).

³¹² Par darbībām, kas veicamas, izpildot šos tekstus, ziņu trūkst.

³¹³ Мартынова А. Н. Детский фольклор / Детский поэтический фольклор. Сост. А. Н. Мартынова. – С.- Петербург : Дмитрий Буланин. – 1997, 578 с.

Šo tekstu jēgu iespējams apjaust kontekstā ar darbības aprakstu.³¹⁴ Lai gan trūkst liecību, teksta saturs un pieaugušā darbības to izpildot, liek domāt, ka šīs dziesmas izpildītas pavisam maziem bērniem. Tie apraksta cilvēka seju, katram pieskāriena punktam dodot savu nosaukumu „mazu bērnu valodā”. No bērna šajā gadījumā netiek prasīta spēja sēdēt vai iet. Šiem tekstiem nav arī sižetiskas attīstības, tie zināmā kārtībā tikai nosauc kādu sejas daļu. Parasti nosaukšana sākas ar sejas lejasdaļu (zodu), bet beidzas ar matiem vai pieri. Tie saturiski sasaucas ar pirkstu skaitīšanas dziesmām, kurās arī parādās tikai pirkstu nosaukumi.

Šādi teksti sastopami arī vācu bērnu folklorā. Domājams, ka tieši no tās panti aizgūti un lietoti arī latviešu bērniem:

Kinnewippchen,
Rotlippchen,
Nuppelnäschen,
Augenbräunchen,
Zupp-Zupp-Härichen.³¹⁵

Lai gan trūkst apraksta, kā šī dziesma izpildīta, tomēr tāpat kā tekstiem latviešu valodā, sejas daļu uzskaitījums sākas ar zodu (vāciski – *die Kinne*) un beidzas ar matiem.

2.6. Ucināmo dziesmu komentāri

Latviešu folkloras krātuvē ucināmās dziesmas lielākoties ienākušas no 1922. gada līdz 1930. gadam, kad skolēni no visas Latvijas atsaucās skolotājas un krātuves

³¹⁴ Rotaļājoties ar klēpī auklējamo bērnu, to viegli ar pirkstu aizskāra un, nedaudz kutinot, skaitīja.. (LFK 23, 13691 Vaidava) Pieskaroties ar pirkstiem pa kārtai pie smakra, lūpām, deguna, utt., taktī skaitīts.. (LFK Bb 24, 1635 Alsunga)

³¹⁵ Mach auf das Tor! Mach auf das Tor! Alte deutsche Kinderlieder, Reime, Scherze und Singspiele. Herausgegeben von Maria Kühn. – Düsseldorf und Leipzig, 1901. – S.28.

dibinātājas Annas Bērzkalnes aicinājumam vākt bērnu dziesmas. Uz daudzām skolām tika izsūtītas aptaujas lapas, pēc kurām skolotāju uzraudzībā skolēni rakstīja atbildes. Atpakaļ tās ceļoja uz Rīgas 2. vidusskolu, kurā tolaik strādāja A. Bērzkalne. Kad 1924. gadā nodibinājās LFK, tad materiāli, kuri vēlāk tika apvienoti Bērnu dziesmu (Bdz 1 – 3918) kolekcijā, sāka pienākt uz Latviešu folkloras krātuvi. Citu dziesmu starpā jautājumu lapās bija uzdevums vākt paiju dziesmas, pantiņus, bērnus uz ceļiem jādinot un pirkstu skaitīšanu.³¹⁶ Lai arī šim iedalījumam trūkst stingras tematiskas vai funkcionālas sistēmas, tomēr līdz ar citām bērnu dziesmām, LFK arhīvā ieplūst milzīgs daudzums ucināmo dziesmu no visas Latvijas. Daļai ucināmo dziesmu tekstu skolēni pierakstījuši samērā īsus paskaidrojumus. Bērnu folkloras vākšana notika arī Barona piemiņas biedrības (Bb) ietvaros,³¹⁷ tomēr ucināmo dziesmu īpatsvars šajā vākumā ir samērā neliels. Arī vēlākajos LFK ekspedīciju materiālos ucināmās dziesmas parādās visai fragmentāri.

Pagājušā gadsimta 60. gados no Bērnu dziesmu kolekcijas un ekspedīciju materiāliem tika veikti izraksti, lai veidotu kartotēkas. Arī katra ucināmā dziesma kopā ar tās pasi³¹⁸ tika izrakstīta uz atsevišķas lapiņas. Tomēr atšķirībā no citiem folkloras tekstiem, ucināmo dziesmu lapiņās samērā bieži bez pamatdatiem klāt pievienots neliels (jo lapiņas izmērs ir mazs) teicēja vai pierakstītāja komentārs par teksta izpildīšanu vai tā kontekstu. Salīdzinot ar Bērnu dziesmu kolekcijas materiālu oriģināliem, komentāri reizēm ir saīsināti, citreiz kartotēkas lapiņās tie vispār nav atspoguļoti. Par pamatu komentāru pētīšanai ņemta kartotēka, jo tā vieglāk pārskatāma, neskaidrību gadījumos salīdzinot to ar tekstu oriģināliem no Bērnu dziesmu kolekcijas.

Papildtekstu pievienošana blakus folkloras vienībām nebija nekas jauns, īsi paskaidrojumi pie ucināmām dziesmām tika publicēti jau „Latvju dainu” 1. sējumā, kas iznāca 1894. gadā. Komentāru publicēšana pie ucināmo dziesmu tekstiem un melodijām turpināta arī J. Vītoļņa izdevumā „Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas”.

³¹⁶ Jautājumu lapās ir sešpadsmit jautājumi, tajās ucināmās dziesmas atrodamas trīs atsevišķās grupās. Diemžēl šajā laikā latviešu folkloristikā vēl nebija izveidojusies atsevišķa ucināmo dziesmu kopa, kurā varētu apvienot visas trīs grupas. Lai būtu skaidrs, par ko ir runa, A. Bērzkalne katrai grupai klāt dod piemērus (pantu pirmās rindas). Piemēram, 2. *Paiju dziesmas (- Baku, baku, kūkiņas. – Cibu, cabu kājiņas. – Kalu, kalu, kājiņu. – Cī, cī, juku, juku. - Kaziņ' nāk ar lieliem ragiem. – Maļu, maļu miltiņus. – Pičiņu, pačiņu rociņām. – Sitam, kaujam mazos ežus. – Vāru, vāru putriņu. – Žagatiņa putru vāra).* (Bērzkalne, 1924).

³¹⁷ *Vīksna M.* Latviešu folkloras krātuve un ZA folkloras fondi / Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis. – 1990. – Nr. 10. – 67. lpp.

³¹⁸ Pase atspoguļo folkloras vienības numuru arhīvā, teicēja vecumu vai dzimšanas gadu, nodarbošanos, dzimšanas un dzīvesvietu, kur konkrētais teksts dzirdēts, pierakstītāju.

Ņemot vērā „Latviešu tautasdziesmu” akadēmiskā izdevuma specifiku, tā sastādītāji, veidojot 6. sējumu, no šāda principa atturējušies. Rakstot „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējuma manuskriptu, tāpat kā visus iepriekšējos sējumus, LFK tika izveidota dziesmu tekstu kartotēka, kurā tautasdziesmas atrodamas tādā kārtībā kā izdevumā. Lai arī paskaidrojumi un komentāri, kas atrodami uz dziesmu lapiņām, palikuši ārpus publikācijām, ņemot vērā ucināmo dziesmu specifiku, tie ir ļoti būtiski, jo norāda uz darbībām, kas jāveic, teksta izpildīšanas laikā.

Ucināmās dziesmas nefunkcionē tikai verbāli, viena no šī žanra raksturīgām pazīmēm ir līdzība ar rotaļām. Arī komentāros teicēji vai folkloras vācēji devuši piebildes, kas uz to norāda:

Maziem bērniem spēle.

Cepsim kukuli,

Brauksim brāļos,

Kad tie brāļi neēdīs,

Ēdīsim paši!

Ņam, ņam, ņam, ņam, ņam!

Arī šit plaukstas un pie pēdējā ar pirkstu kutina mazulim vēderu.

LFK 1965, 74 Blīdene

Atsevišķas ucināmās dziesmas kopā ar to komentāriem meklējamas rotaļu un spēļu kartotēkā, un daļa dziesmu tekstu abās kartotēkās dublējas. Tomēr ir nepieciešams šķirt ucināmās dziesmas no rotaļām. Pretēji spēlēm un rotaļām, kurās katram dalībniekam ir sava noteikta loma, izpildot ucināmās dziesmas, bērnam ir tikai pasīva loma, ar viņu darbojas un tekstus izpilda pieaugušais.

Situācija, ka folkloras vienībām (sevišķi tautasdziesmām) blakus dots kāds paskaidrojums ir samērā neikdienišķa, jo lielākajai daļai tas netika darīts. Ucināmo dziesmu komentāros gandrīz nemaz nav ziņu, kas attiektos uz tekstu saturu vai atsevišķu vārdu skaidrojumu, un tie ir unikāli no tā viedokļa, ka dod iespēju ielūkoties izpildīšanas kontekstā. Ucināmo dziesmu komentāri ir dažādi, reizēm tie parāda tikai minētās folkloras vienības žanrisko piederību, arī kam vai kādam nolūkam konkrētais teksts domāts.³¹⁹ Komentāros parādās informācija par to, vai konkrētais teksts ticis izpildīts skaitot, vai dziedot, tomēr visbiežāk blakus dziesmai atspoguļots kustību vai

³¹⁹ *Jādināšanas dziesma.*

Jājam, jājam burkans zag,

Ceļā satiek vagarīti,

Kamēr vagars žagar' meklē,

Lipada, lipada – atpakaļ!

LFK Bdz 17, 12366 Vilce

Dziesmas, kad bērnus auklē.

Cepu, cepu plāceni,

Ar ko iet uz ciemu;

Izcepu gārdu,

Apēdu pats.

LFK 1035, 244 Alūksne

situācijas apraksts. Parasti ucināmo dziesmu komentāri satur lietišķu informāciju, bet paretam mēdz būt arī plašāki komentāri – tiek atspoguļota kāda bērniības atmiņu epizode. Apkopojot visus iepriekš minētos rakstītos avotus, izvērstāk apskatīsim komentāru saturu.

Komentāru autori. No ucināmo dziesmu komentāriem ne vienmēr var spriest, kurš ir to autors – teicējs vai pierakstītājs.

Aprakstus bērnu dziesmu kolekcijas materiālos un arī izrakstos no tiem lielākoties ir sacerējuši paši skolēni. Paretam Bērnu dziesmu materiālos tiek minēts, no kā un kur konkrētais teksts dzirdēts. Dažos LFK ekspedīciju materiālu izrakstos parādās tiešas norādes, piemēram, *Teicēja atceras, ka bērniībā paps viņu bieži šūpojīs uz vienas kājas un skaitījis...* (LFK 1969, 1743 Ērgļi). Mūsdienās lielākoties praktizē citas vākšanas metodes kā agrāk. Jaunākajos lauka pētījumos intervijas sākotnēji tika fiksētas skaņu ierakstos, tikai pēc tam materiālu atšifrējot rakstveidā. Blakus ucināmo dziesmu tekstiem, tika iegūta informācija par kustībām, kuras, izpildot tekstus, teicēji parasti veic. Tomēr reti kad teicēji uzreiz atklāja kustības, kuras teksta laikā pielieto. Lai iegūtu kustību aprakstus, bieži teicējiem nācās uzdot padziļinošus jautājumus. Dziedot vai izrunājot tekstu otro reizi, teicēji parasti rāda, nevis stāsta kustības. Tādējādi skaņu ierakstā tās nav iespējams fiksēt. Tādēļ iespējams apgalvot, ka jaunāko materiālu atšifrējumos komentāru autors faktiski vienmēr ir vācējs.

Ucināmo dziesmu izpildītāji. Komentāri liek domāt, ka lielākoties ucināmās dziesmas izpilda sievietes – mātes, aukles vai vecāsmātes.³²⁰ Tie var būt arī bērna lielākie brāļi un māsas. Bieži komentāru autoriem nav licies svarīgi sniegt informāciju par izpildītājiem. Daļā komentāru viņu dzimums nav norādīts, piemēram, *Pieaugušais sēdina bērnu klēpī un ar savām rokām sit bērna plaukstiņas kopā* [...] (LFK 1268, 1239 Aknīste), vai arī komentāros kā izpildītājs tiek minēts tikai pieaugušais vai auklis. Atšķirībā no nedaudzajiem šūpuļdziesmu komentāriem, kas glabājās LFK arhīvā,³²¹ ucināmo dziesmu komentāros ar bērniem darbojoties parādās vīrieši. Apmēram vienā trešdaļā komentāru, kuros minēts cilvēks, kurš bērnu ucina, tas ir tēvs vai vectēvs, piemēram, *Tēvs, kaut arī noguris, atnācis mājās no meža, paņēmis mazo meitu uz klēpja un ucinājis* [...] (LFK 1850, 4227 Rembate) vai arī *Šo pantiņu dzirdēju*

³²⁰ Piemēram, *Vecos laikos sievas, bērnus auklējot, dziedājušas* [...] (LFK 927, 6421 Penkule), *Māte paņem kādureiz bērnus, sit kāju pie kājas un saka* [...] (LFK Bdz 1308, 11 Irlava).

³²¹ Šūpuļdziesmu komentāros aprakstīts, ka bērnus lielākoties iemidzina sievietes. Piemēram, Marijanas Aunas komentārs: [...] *Tā mammas parastā bērna aizmidzināšanas dziesmiņa. Un es saviem brālīšiem jaunākajiem, kad bij' man viņi arī jāauklē un jāšūpina, es ar' to dziedāju* [...] (LFK 2634, 1195 Viļāni).

no vectēva, kad tas mani šūpoja uz ceļa gala. (LFK Bdz 2010, 3 Madona). Komentāros, kuros parādās nedaudz plašāka informācija (ne tikai darbības apraksts) pieaugušie pārsvarā attēloti noguruši vai darbos aizņemti. Tomēr ir arī komentāri, kuros apgalvots pilnīgi pretējais: „Senāk jau ar bērniem vairāk darbojās”, saka teicēja, „tā savus bērnus, kad bija mazi, uzsēdināju uz ceļiem, lecināju, skaitot pantiņu [...] (LFK 1910, 5477 Zosēni). Skolēnu iesūtītajos materiālos, tāpat kā izrakstos no ekspedīciju materiāliem brīdis, kad notiek ucināšana un attieksme pret tuviniekiem pieminēta ar mīļumu.³²²

Ucināmo dziesmu adresāti. Precīzs bērna vecums komentāros netiek minēts. Blakus pamattekstam parasti ir piebilde, ka dziesma domāta bērniem vai maziem bērniem. Vecums, kurā sāk izpildīt ucināmās dziesmas, norādīts netieši: *Kad bērns jau varēja klēpī nosēdēt, auklis izdarīja dažādas rotaļas ar bērnu [...]* (LFK 1954, 30 Bārta), kas vidēji ir apmēram pusgada vecumā. Trūkst ziņu arī par bērna vecumu, kad ucināmās dziesmas vairs nav pieņemts izpildīt. Tomēr kartotēkā ir ucināmo dziesmu teksti, kurus izpildot nav nepieciešams, lai bērns sēdētu; tās var skaitīt vai dziedāt arī guļošam mazulim:

Cību, cabu kājiņas, ciemā tekot,
Vintaļu, vantaļu mājā nākot.

Maziem bērniem vecmātes paņem kājiņas. Kad dzied „cību, cabu”, tad sit kājiņu vienu pret otru, un kad dzied „vintaļu, vantaļu”, tad liek kāju aiz kājas.

LFK Bdz 1314, 1 Irlava

Tas norāda, ka ucināmās dziesmas iespējams izpildīt arī bērniem, kas vēl nav sasnieguši pusgada vecumu. Domājams, ka vecāka gadagājuma teicēji vairs precīzi neatceras, kad notikusi bērnu ucināšana, jo no tā laika pagājuši daudzi gadi. Savukārt paši bērni, raksturojot komentāros savas atmiņas, bija pārāk mazi, lai to atcerētos. Dažos dziesmu komentāros mēģināts aprakstīt arī pašus bērnus – viņu tikumus – labās un izskaužamās rakstura iezīmes: *Tad paiju dziesmiņa. Šī dziesmiņa ir jādzied izlutinātam bērnam, kad tam kājas aun un ne ar labu, ne ar ļaunu [ne]var piedabūt pie kāju aušanas. Tad ar māņiem, kad kājas apaus, tad vedīs uz ciemu, iestāsta tam bērnam, kurš jau saprot. Tad nu dzied [...]* (LFK 161, 509 Lazdona). Komentāros parādās attieksme pret bērniem, un apraksti liecina, ka ucināmās dziesmas galvenokārt izpildītas, bērnu mācot, izklaidējot, kā arī raudošu, niķīgu bērnu mierinot, piemēram: *Izsalkušam bērnam skaitīja, laiku kavēdami, dažādas tautasdziesmiņas,*

³²² Kāds folkloristes Almas Ancelānes sniegts komentārs: *Teicējas mazdēlam Jurītim ļoti patīkot „jāt”.* Vienmēr, kad vien brīvāks laiks, sakot: „Palcīni mani rāceņus zag!” (LFK 1986, 222 Dobeles).

beigās viņu viegli pakutinādami [...] (LFK 1968, 1491 Zvārde), vai arī *Kad bērns ēšanas dēļ raud, māte, ēdienu gatavodama, bērnu klusina* [...] (LFK 1669, 328 Stukmane).

Ucināmo dziesmu teksti un darbības. Apkopojot ucināmās dziesmas un to komentārus, rodas pamatots jautājums, kas no abiem komponentiem – teksts vai kustības – ir primārs. No līdzšinējām tekstu publikācijām un pagājušajā gadsimtā savākto folkloras materiālu komentāriem par to grūti spriest. Agrākos laikos folkloras vākšana lielākoties notika rakstveidā, un uzsvars galvenokārt tika likts uz folkloras vienību (tekstu, melodiju) vākšanu, otrā plānā atstājot kontekstuālos jautājumus. Tas var radīt iespaidu, ka ucināmo dziesmu izpildīšanā pats svarīgākais ir teksts. Skaidrojumu promocijas darba autore mēģinājusi rast lauka pētījumos, kad tika vāktas mūsdienās izpildītās šūpuļa un ucināmās dziesmas.³²³ Kopumā tika ierakstītas 67 ucināmās dziesmas. Bez tām fiksēta parādība, kad ucināšanas kustības eksistē bez teksta. Tā piemēram, Ģirts no Siguldas stāsta, ka pārmet kāju vienu pāri otrai un uz virsējās šūpo savus bērnus. Šo parādību teicējs dēvē par „šūpolītēm” (LFK 2129, 262). Arī kāda māmiņa no *bēbīšu skolas* „Mazulītis Rū” Rīgā atzina, ka, jādinot savu dēlu, neko nesaka (LFK 2129, 223). Ja par pamatu ņem klasisku jādināmo dziesmu, tad iespējams domāt, ka pierakstīts tikai komentārs. Šāda parādība liecina, ka jautājums par teksta un kustību attiecībām nav viennozīmīgi atbildams un viena vai otra komponenta lietojums atkarīgs no vairākiem apstākļiem: no situācijas, no pārmantošanas,³²⁴ kā arī no folkloras vācēja prasmes iegūt no teicēja vajadzīgo informāciju.

Gandrīz visos komentāros, ja tādi pie ucināmām dziesmām sniegti, ir kaut neliela informācija par kustībām, kas tekstu izpildīšanas laikā veicamas. Atšķirībā no daudziem citiem tautasdziesmu tekstiem, redzams, ka ucināmās dziesmas pierakstītas kopā ar „lietošanas instrukcijām”, un katrai no ucināmo dziesmu grupām tās ir atšķirīgas. Jādināmajām dziesmām kopumā raksturīga sēdus pamatpozīcija un jāšanas kustību imitācija. Tomēr vienas grupas ietvaros un pat vienam tekstam var būt atšķirīgi kustību modeļi. Tāpat kā variējas ucināmo dziesmu teksti, arī kustības līdzīgiem tekstiem var nedaudz atšķirties. Piemēram:

Tā jā j kungi, tā sulaiņi,
Tā tie mazie vagariši.

Auklē bērnu uz ceļiem un ucinā. Citreiz palecina augstāk, citreiz zemāk.

LFK 1968, 2401 Dobeles

³²³ Lauka pētījumi izsmeltošāk apskatīti darba 3. nodaļā.

³²⁴ Kā vēlāk secināts, parasti gan teksti, gan kustību modeļi tiek apgūti no tuvākajiem radniekiem.

Tā jāj kungi, tā sulaiņi,
Vecais vagars nopakaļ.
Lupat, lupat, lupatā,
Sēnal' pudiņš pauniņā.
Jādina bērnu. No sākuma ātri, vēlāk arvien lēnāki.
LFK Bdz 1787, 3 Rīga

Papildtekstos tiek minēts, kā ucināšanu (tekstu un tam piederošās darbības izpildīšanu) sauc tautas valodā. Daudzi nosaukumi raksturīgi jādināšanas procesam. Tas lielākoties tiek dēvēts par auklēšanu, dancināšanu, damdināšanu, dildināšanu, lecināšanu, šūpošanu, ucināšanu, retāk par dopināšanu (LFK 810, 136 Stende), upināšanu (LFK 1850, 5448 Lielvārde), učošanu (LFK Bdz 488, 2 Cesvaine), dīdīšanu (LFK 23, 11315 Burtņieki), diltināšanu (LFK 1482, 25 Durbe), tillināšanu (LFK Bdz 1565, 9 Smiltene), siksināšanu (LFK Bdz 578, 4 Valmiera), kratīšanu (LFK Bdz 604, 3 Valmiera), tricināšanu (LFK Bdz 3630, 2 Palsmane). Citu grupu ucināmām dziesmām nav raksturīgi kādi īpaši teicēju doti nosaukumi. Parasti nosaukumi ir aprakstoši vai arī minēti teksta sākuma vārdi, piemēram: „*Putriņu vōrīt*” ir taida spēle pi mozim bārnim. *Tys, kas ar tū bērnu spēlējas, īspļauņ viņam dalnā drusciņ sīkalas, tad ar pērstu volkoj un soka* [...] (LFK Bdz 2191, 3 Viļāni).

Citām ucināmo dziesmu grupām bērna pamatstāvoklis nav tik strikti noteikts kā tas ir jādināmajām dziesmām. Kad tiek izpildītas ucināmās dziesmas, kas domātas, lai darbotos ar bērna rokām un pirkstiem, mazais, atrodas pieaugušā klēpī.³²⁵ Lai arī šāda pozīcija varētu būt visērtākā, tomēr ne vienmēr bērna ķermeņa stāvoklis komentāros tiek norādīts. Lielākoties tajos tiek aprakstītas bērna un pieaugušā roku vai pirkstu darbības:

Attiecas uz maziem bērniem.
Vīru, vīru putriņu
Trīs milti katlā;
Tam došu, tam došu,
Tam galviņa – šņirks!
Māte jeb cits kāds kad velk ar pirkstu pa bērna delnu un skaita, tad rāda uz pirkstiem – šim došu... – un pēdējam galviņa nost. Sāk bērnu kutināt.
LFK Bdz 2054, 10 Kalsnava

³²⁵ Norādes uz to, ka bērns atrodas pieaugušā klēpī, atrodamas vien retos komentāros, piemēram:

Cepu, cepu kukulīt',
Dižam dižu, mazam mazu,
Spudūkš – krāsni!
Atkal bērnu smīdināšana. No muguras, klēpī turot, pajem roķeles, sit kopā un pie vārdiem: „Spudūkš – krāsni!” met roķeles kopā saliktas uz augšu un priekšu.
LFK 1476, 100 Pampāļi

Starp komentāriem ir arī tādi, kuros kustības, kas veicamas, skaitot tekstu, uzskatītas par pašsaprotamām. Aiz kādas ucināmās dziesmas, kuras teksts vēsta par putras vārīšanu, seko piebilde: [...] *Jārāda arī, kā tas viss notiek.* (LFK Bdz 617, 31 Bauņi).

Citi kustību modeļi ir ucināmo dziesmu grupai, ko pieaugušie izpilda, darbojoties ar bērna kājām. Dažos komentāros ir norādes, ka bērns ucināšanas laikā atrodas klēpī, piemēram:

Bērns klēpī un kājas aukles rokās, tās kustina un purina. Dzied:

Cib, cib, kājiņ

Ciemā iedam;

Mājā nākdam

Ļinku, ļenku!

LFK 1414, 290 Valmiera

Lielākajā daļā komentāru tomēr trūkst ziņu par bērna ķermeņa pamatstāvokli. Pretēji jādināmajām dziesmām, kuras nav iespējams izpildīt bērnam guļus stāvoklī, šīs var praktiski pielietot arī uz muguras guļošanai mazulim. Tomēr par šādu parādību komentāros ziņu nav. Lielākoties tajos aprakstītas darbības, kuras pieaugušais veic ar bērna kājām.³²⁶

Pēdējām divām ucināmo dziesmu grupām - dziesmām bērna paijāšanai un kutināšanai, kā arī ucināmajām dziesmām, kas domātas bērna mierināšanai un smīdināšanai – bērna ķermeņa stāvoklis (sēdus, guļus vai stāvus) nav būtisks. Tas nav minēts nevienā no ucināmo dziesmu komentāriem. Blakus ucināmo dziesmu tekstiem atspoguļotas vien pieaugušā darbības un bērna reakcija uz tām, piemēram:

Lieli vilki, mazi vilki ī, ī!

Lieli vilki ī!

Mazi vilki ņigu ņegu, ņigu ņegu!

Tā zobo, kad paliels bērns raud. „Ī” stiepj gari, „ņigu ņegu” ātri un priecīgi, lai bērns sāktu smieties.

LD 2160

Komentāros sniegti ne vien lietišķi darbības apraksti, bet arī plašākas ziņas. Tajos apliecināts, ka ucināmās dziesmas izpildītas arī citos nolūkos:

Sok, sok, Sīman,

Jāsīm kāzās!

Paņem koka zirgu, uzkāpj mugurā un saka šos vārdus.

LFK Bdz 3471, 3 Rencēni

³²⁶ Piemēram:

Kalu, kalu kājiņas: (*krustim bērna kājas*)

Te pakaviņš, (*rāda kājas vidū*)

Te negliņa, te negliņa (*rāda ar savu pirkstu pie papēža*)

Un te vēl vien' negliņa. (*rāda vairāk uz pirkstu pusi*)

Knap, knap, knap klāt! (*sīt ar plaukstu pa kājas apakšu*)

LFK Bdz 3449, 4 Rencēni

No komentāriem var uzzināt, ka *viru, viru putriņu* iespējams skaitīt arī pavisam citā situācijā: *Kad bija karsta saule, ka gribēja, lai govīs bizo, lai skrej mājā, tad gans gāja govij pakaļ un tā skaitīja [..]* (LFK 1960, 2402 Dobeļe). Bērnības atmiņu ainu uzbūv komentārs, kas pierakstīts blakus izkritušās sieviņas motīvam:

Tiļeņ, buku, tiļeņ, buku,
Sīveņ vežu vazumā;
Pats tecieju kuojeņom,
Stabuleiti taiseidams.
Atsaveru atpakaļ –
Jau sīveņa izkrituse.
Svīžu kuojis par placim,
Taku sīvys pakaļi.
Jau sīveņa krūdzeņā,
Ols kaneņa rūceņā.

Ogruok jau skūlos namuocēje mums dzīsmis. Aiz dzerāunis beja vins vacs pastuks (gans). Jys muočeje dzīsmis, a mes dzīduojem ka gūvs atsagula.

LFK 1950, 4711 Bērzpils

Skatot ucināmās dziesmas kopā ar komentāriem, jāsecina, ka tie savā starpā ir neatņemami saistīti. Īpaši tas attiecināms uz komentāriem, kuros aprakstītas kustības. Lai varētu notikt pilnvērtīgs ucināšanas process, nepieciešams gan teksts, gan kustību apraksts. Ja blakus dziesmu tekstiem nav atbilstoša kustību apraksta, tad to kaut daļēji iespējams kompensēt ar līdzīgu dziesmu kustību aprakstiem. Tomēr arī līdzīgiem tekstiem mēdz būt atšķirīgi kustību modeļi. Tāpēc folkloras vācējiem ir svarīgi pie katra teksta blakus norādīt kaut minimālu informāciju par darbībām, kādas veicamas ucināmo dziesmu izpildīšanas laikā. Nepieciešama ne tikai ucināmo dziesmu vākšana un LFK arhīva materiālu apkopošana, ir svarīgi iegūto informāciju arī publicēt. Tādēļ darba autore, balstoties uz promocijas darbā izdarītajiem secinājumiem, LFK gatavo izdevumu, kurā apkopotas visas arhīvā esošās ucināmās dziesmas kopā ar to komentāriem.

2. nodaļas kopsavilkums

2.1.

Līdzšinējās zinātniskajās publikācijās par latviešu šūpuļdziesmām, kā arī LFK arhīva materiālos trūkst plašāku ziņu par to kontekstu, tādēļ šajā nodaļā galvenā uzmanība pievērsta tekstu analīzei. Atšķirīga situācija izveidojusies ucināmo dziesmu sakarā. Šo dziesmu vākšanas un pierakstīšanas veids (pamatteksts kopā ar komentāru) ir radījis unikālu iespēju kaut nedaudz apjaust ucināmo dziesmu

kontekstu, kāds tas bijis pierakstīšanas laikā vai kādu to atceras teicēji. Tādēļ atsevišķa apakšnodaļa šajā pētījumā veltīta ucināmo dziesmu komentāriem.

Šūpuļdziesmas ir dziesmas, ko pieaugušie un vecākie bērni dzied maziem bērniem, lai tie vieglāk iemigtu. Formas ziņā tas ir ritmiski organizēts teksts, kas tiek dziedāts. Pavisam mazam bērnam ritms un melodija ir daudz būtiskāki, nekā šūpuļdziesmas teksts, kura saturu tas vēl nespēj uztvert. Tādēļ ne vienmēr, izpildot šūpuļdziesmu, tiek izmantots teksts, reizēm tiek dungota tikai melodija bez vārdiem.

Dziesmu tekstu saturs neļauj spriest par vecumu, līdz kuram šūpuļdziesmas bērniem izpildītas. Par to nav ziņu LFK arhīva materiālos, kā arī zinātniskajās publikācijās. Krievu folklorists Valentīns Golovins (*В. Головин*) uzskata, ka šūpuļdziesmas bērniem dziedātas līdz apmēram divu gadu vecumam, pēc tam dziesmu izpildīšanu pamazām sāk aizstāt dažādu stāstu un pasaku stāstīšana.

Par šūpuļdziesmu tekstu avotiem šajā promocijas darba daļā izmantoti trīs akadēmiskie izdevumi: „Latvju dainu” 1. sējums, „Latviešu tautasdziesmu” 6. sējums un Jēkaba Vītoliņa sastādītais izdevums „Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas”. Šūpuļdziesmās galvenokārt var runāt par diviem tēmu lokiem: 1) ar miegu un iemidzināšanu saistītie motīvi (miega nešanas un dalīšanas motīvs, miega zagšanas un atņemšanas motīvs, personificēta miega motīvs, miega vēlējuma motīvs); 2) ar bērnu saistītie motīvi (bērna zagšanas motīvs, bērna atrašanas motīvs, bērna nogalināšanas motīvs, nākotnes motīvs). Atsevišķi var runāt par atalgojuma un soda motīvu, kas saturiski saistīts ar abiem iepriekš minētajiem tēmu lokiem vienlaicīgi, savukārt šūpuļa un šūpošanas motīvs, kā arī ģimenes motīvs paši ir atsevišķas tēmas. Pētot šūpuļdziesmu motīvus, bez ievēribas nav atstātas dziesmas, kurām zināmi teksta vai mūzikas autori, bet laika gaitā tās folklorizējušās. Šīs dziesmas fiksējuši folkloras vācēji, un vēlāk tās pilnībā vai fragmentāri publicētas lielākajos šūpuļdziesmu izdevumos. Var runāt par trim šādām šūpuļdziesmām, kas laika gaitā folklorizējušās: „Aijā, bērniņ, pūpās”, „Aiz kalniņa mēnestiņis” un „Aijā, Ancīt, aijā”.

2.2.

Latviešu šūpuļdziesmās var saskatīt trīs tēlu grupas: 1) dzīvnieki, 2) mitoloģiskie tēli, 3) ģimenes locekļi. Lielākā daļa šūpuļdziesmu tēlu ir dzīvnieki. Dziesmu tekstos minēti gan mājdzīvnieki, gan kukaiņi, gan arī meža zvēri un putni. Tie ir: pele, kaķis, suns, vista, gailis, govns, cūka, aita, circenis, prusaks, bluska, blakts, muša, bite, lācis, vilks, zaķis, briedis, vāvere, žubīte, cielava, balodis, zīlīte, vanags,

žagata un paipala. Promocijas darbā apskatīti biežāk pieminētie: pele, kaķis, lācis, vilks, lapsa, vāvere un cauna.

Šūpuļdziesmās kopumā izdevies konstatēt trīs mītiskos tēlus, tie ir: miegs, Miega māte un Vēja māte. Personificēts miegs šūpuļdziesmās apskatīts, ņemot vērā miega darbības veidus, viņa atrašanās un darbības vietas telpā, kā arī tā izskatu. Antropomorfizētu miegu raksturo verbi: *ērmoties, čibināt / ķibināt, lumstīties, zumināt / sumināt, kaitināt / kairināt / karināt, gulēt un precēt*. Šī verbu grupa saistīta ar darbību, kas cilvēkam nedod mieru, kaut kādā veidā to traucē. Miega pārvietošanās veidu izsaka verbi: *līst, iet, jā, lidināties*, savukārt nosacītu miera stāvokli, neaktivitāti – *sēdēt, tupēt*.

Miega nozīmi šūpuļdziesmās var izprast, apskatot tā atrašanās un darbības vietas. Lielākajā daļā tekstu iezīmēta opozīcija starp savu (cilvēku) pasauli un miega (apakšējo, htonisko) pasauli vai arī robeža starp tām. Centrs (sēta, nams, istaba, istabas vidus) ir pati svētākā un drošākā vieta, miegs savukārt ir būtne, kas cilvēku aizved prom no centra malā – nezināmajā, nedrošajā pasaulē. Tādēļ šūpuļdziesmas pauž arī bailes no miega (tāpat kā no nāves). Latviešu šūpuļdziesmas rāda, ka miegs ir ambivalents tēls. Tas var būt gan gaidīts un bērnam labvēlīgs, gan arī bīstams un naidīgs. Visbīstamākā bērnam ir robežsituācija starp nomodu un miegu, kuru pēc iespējas ātrāk nepieciešams pārvarēt – aizmigt vai pilnīgi atmosties.

Latviešu šūpuļdziesmās sastopamas divas mātes – Miega māte un Vēja māte. Ar plašāku darbības spektru atspoguļota Vēja māte. Tā šūpuļdziesmās, tāpat kā citās tautasdziesmās, parādās kā ambivalenta būtne. Vēja māte veic gan cilvēkam labvēlīgas un pasauli harmonizējošas darbības, gan pārstāv ārdošas stihijas spēku, kas cilvēkam bīstams. Šūpuļdziesmu tekstos tā lielākoties parādās kā cilvēka un meža zvēru mazuļu aizgādne. Gādājot par bērniem, Vēja mātes raksturīgākā darbība ir šūpošana. Līdzīgas funkcijas šūpuļdziesmās ir Miega mātei. Atšķirībā no Vēja mātes tā tekstos rādīta tikai kā cilvēka bērnu aizgādne. Domājams, ka latviešu šūpuļdziesmās Miega māte ieviesusies no Vecā Stendera tekstiem, jo citos latviešu folkloras tekstos tā sastopama reti un ar citu nozīmi.

2.3.

Šūpuļdziesmās atspoguļoti latviešu tradicionālie priekšstati par laiku un telpu, kā arī par ģimeni. Šūpuļdziesmu tekstos telpas strukturēšana sākas ar bērna vietas fiksēšanu tajā. Telpas apzīmējumi parādās gandrīz katrā šūpuļdziesmu tekstā, bērns

šajās dziesmās atrodas centrā – visdrošākajā vietā. Virzoties no centra, uz attālākajām vietām, telpu šūpuļdziesmās nosacīti var iedalīt piecās lielās daļās: 1) šūpulis, 2) mājas, 3) pagalms, sēta, 4) dabas telpa, 5) "pilsētnieciskā" telpa, 6) atsevišķi nodalāma ir telpas robeža. Dziesmu tekstos iezīmēta binārā opozīcija starp savu, centrā esošo un kosmizēto telpu, kas attiecībā uz bērnu ir droša un aizsargājoša, un svešo telpu, kas atrodas perifērijā un ir nedroša, bīstama. Šūpuļdziesmu tekstos būtiska loma ir malas, robežas jēdzienam. Miega vai bērna atrašanās uz robežas, starttelpā nav vēlama.

Laika apzīmējumi šūpuļdziesmās ir ļoti ierobežoti. Dziesmu tekstos galvenokārt aktualizēti divi laiki: tagadne un nākotne. Laika nozīme atklāta, izmantojot binārās opozīcijas principu. Var runāt par šūpuļdziesmu adresātam labvēlīgu laiku (pavasari, vasaru, rītu), kā arī par nelabvēlīgu un bīstamu laiku (nakti). Dziesmu tekstos vakars iezīmējas kā īstais iemigšanas un miega laiks.

2.4.

No šūpuļdziesmu tekstiem bērns gūst pirmos priekšstatus par ģimeni un tās hierarhiju. Visbiežāk tekstos pieminēti vecāki, kuri bieži tēloti prombūtnē. Lai arī vecāki ir darbos aizņemti, tomēr daļai dziesmu nobeigumā seko vecāku atgriešanās un atalgojums par pacietīgu gaidīšanu. Brāļi un māsas šūpuļdziesmu tekstos arī minēti darām dažādus darbus, svarīgākais no tiem – mazuļa pieskatīšana. Negaidīti ironiska un reizēm nievājoša attieksme šūpuļdziesmās pausta pret vecvecākiem. Viņi parasti rādīti slinkojam vai darām nenožīmīgus darbus. Dziesmu tekstos blakus bērna tuviniekiem minēti puīši un meitas, viņiem ir neitrāla pozīcija pret bērnu.

2.5.

Latviešu folkloristikā līdz šim bērniem domātās dziesmas, kuru izpildījumu pavada kustības, nav apvienotas un nav izveidots tām atbilstošs iedalījums. Tādēļ promocijas darba autore šos tekstus apvienojusi, sniedzot ucināmo dziesmu terminu un to klasifikāciju. Ucināmās dziesmas ir teksti, ko pieaugušais skaita vai dzied vienkāršā melodijā un ko pavada kustības: spēles ar bērna pirkstiem, rokām, kājām, kutināšana un paijāšana, bērna šūpošana uz ceļiem vai kājām. Ucināmo dziesmu pētīšanai izmantoti gan publicētie, gan nepublicētie ucināmo dziesmu avoti, salīdzinot tos ar promocijas darba autores lauka pētījumos iegūtajiem datiem.

Latviešu tautasdziesmu akadēmiskajos izdevumos un zinātniskajās publikācijās visskaidrāk no visām ucināmo dziesmu grupām iezīmējas jādināmās dziesmas, kuras izpilda klēpī sēdošam bērnam. Jādināmās dziesmas saturiski attēlo jāšanas procesu un ir saistītas ar šīs darbības atdarināšanu. Analizējot jādināmo dziesmu tekstus, var saskatīt šādas motīvu grupas: 1) ceļa motīvs; 2) dažādu sociālo grupu vai darbību pretnostatījuma motīvs; 3) zagšanas motīvs; 4) izkritušās sievas motīvs. Otru lielāko ucināmo dziesmu grupu veido teksti, kurus pieaugušie izpilda maziem bērniem, darbojoties ar viņu rokām un pirkstiem. Lielākā daļa dziesmu atspoguļo ēdiena gatavošanas un dalīšanas procesu, kā arī pirkstu skaitīšanu. Šīs grupas dziesmu tipus pēc motīviem var iedalīt vairākās apakšgrupās: 1) ēdiena gatavošana un dalīšana; 2) pirkstu nosaukšana; 3) putni; 4) zīlītes bērni; 5) zivs mērīšana. Nākamo grupu veido ucināmās dziesmas, ko pieaugušie izpilda mazam bērnam, darbojoties ar viņa kājām. Bērns ucināšanas laikā var atrasties guļus stāvoklī vai arī sēdus pieaugušā klēpī. Šīm dziesmām raksturīgi divi motīvi: 1) ciemā iešanas motīvs; 2) kāju kalšanas motīvs. Pēdējo ucināmo dziesmu grupu veido ucināmās dziesmas, kuras izpildot, pieaugušais bērnu tikai aizskar, noglāsta vai pakutina. Šīs grupas dziesmām raksturīgi divi motīvi: 1) badīšanas motīvs un 2) sejas daļu skaitīšanas motīvs.

Atsevišķi sniegts ucināmo dziesmu komentāru raksturojums. Pagājušā gadsimta 60. gados no LFK Bērnu dziesmu kolekcijas un ekspedīciju materiāliem tika veikti izraksti, lai veidotu tautasdziesmu kartotēku. Arī katra ucināmā dziesma kopā ar tās pasi tika izrakstīta uz atsevišķas lapiņas. Tomēr atšķirībā no citiem folkloras tekstiem, ucināmo dziesmu lapiņās samērā bieži bez pamatdatiem klāt pievienots neliels (jo lapiņas izmērs ir mazs) teicēja vai pierakstītāja komentārs par teksta izpildīšanu vai tā kontekstu. Salīdzinot ar Bērnu dziesmu kolekcijas materiālu oriģināliem, komentāri reizēm ir saīsināti, citreiz kartotēkas lapiņās tie vispār nav atspoguļoti.

Komentāri, kas atrodami LFK tautasdziesmu kartotēkā, gan pēc satura, gan apjoma, ir dažādi. Reizēm tie parāda minētās folkloras vienības žanrisko piederību vai atspoguļo nolūku, kam konkrētais ucināmo dziesmu teksts domāts. Tomēr visbiežāk blakus ucināmās dziesmas tekstam sniegts kustību vai situācijas apraksts. Parasti dziesmu komentāri satur lietišķu informāciju, bet paretam mēdz būt plašāki komentāri – atspoguļota kāda bērniības atmiņu epizode.

3. NODAĻA. ŠŪPUĻDZIESMAS UN UCINĀMĀS DZIESMAS MŪSDIENU LATVIJĀ

Šajā promocijas darba nodaļā izmantoto folkloras materiālu vākšanas metodoloģija bijusi būtiski atšķirīga no otrās nodaļas izmantotajiem folkloras materiāliem. Trešajā nodaļā pētāmie folkloras materiāli iegūti, veicot lauka pētījumus, kuros vienlīdz liela nozīme piešķirta gan folkloras vienībām, gan kontekstam. Mutvārdu liecības tika vāktas ar nolūku iegūt materiālus par šūpuļdziesmām un ucināmajām dziesmām mūsdienu kultūrā.

Folkloras pētniekam, kas izmanto citu savākto materiālu, bieži vien paliek apslēpts, kādā veidā materiāls iegūts. Taču veidam, kā folklorists iegūst tradicionālās kultūras materiālus – kā un kādos apstākļos izvaicā teicēju, kādas attiecības abu starpā izveidojas utt. – ir milzīga nozīme, un tas tieši ietekmē iegūtā materiāla saturu un tā interpretāciju. Iepriekš galvenā vērība tika veltīta tekstu analīzei, jo to noteica pieejamo avotu specifika,³²⁷ proti, tie ir arhīva materiāli vai publicēti izdevumos. Pēdējos gadu desmitos ir pieaugusi arī interese par folkloras tekstu kontekstiem. Tādēļ dažādi objektīvi un subjektīvi apstākļi, kas nosaka lauka pētījumu norisi, ir būtiski materiāla izpētē.

Lai iegūtu informāciju par šūpuļdziesmām un ucināmajām dziesmām mūsdienās, tika veikti lauka pētījumi. Intervējot teicējus un vēlāk analizējot iegūtos rezultātus, lietota kompleksa pieeja, kas raksturīga kontekstuālajai analīzei.³²⁸ Pamatā izmantota kvalitatīvās intervijas metode. Katra kvalitatīvā analīze mēdz būt atšķirīga un balstās uz vadlīnijām, ne strikti noteikumiem. Šī analīze izriet no iegūtās informācijas specifikas, turklāt svarīga ir ne tikai pati intervija, bet arī tās konteksts,

---

³²⁷ No arhīva materiāliem iespējams iegūt nelielu informācijas apjomu par kontekstu, kādā teksti izpildīti.

³²⁸ Kontekstuālo pieeju izmanto vairākās humanitāro zinātņu nozarēs, tomēr vienota konteksta definīcija līdz šim vēl nav radīta. Tā, piemēram, Dzejas vārdnīcā dota šāda definīcija: Konteksts – kāda izteikuma daļas (frāzes, rindas, panta, atsevišķa dzejoļa u. tml.) kopējā jēga, kas kļūst saprotama un novērtējama, tikai iepazīstoties ar visu tekstu (dzejoli, dzejoļu krāj., lit-ras virzienu, ko pārstāv aut.) Konteksta pamatā ir mītizēts priekšstats par literārajiem tekstiem kā kopēja, vienota mīta – veseluma (konteksta) sastāvdaļām (Kursīte 2000, 215). Folkloristikā konteksta koncepcija ienāk no antropoloģijas pagājušā gadsimta 20., 30. gados. Folkloras tekstos sākotnēji konteksts tiek identificēts tikai ar to izpildīšanas situāciju. Daudzus pētījumus, kuros izmantota šī pieeja, apvieno vismaz divas pamatnostādnes. Vienkārt, parādības nozīme tiek meklēta tās saistībā ar dzīves īstenību. Otrkārt, šī nozīme tiek uztverta nevis kā objektīvs dotums, kas jāatrod un jāskaidro, bet kā interpretējama, atkarībā no sociālajiem, kultūras un individuālajiem faktoriem. (Krogzeme-Mosgorda 2005, 19 – 20).

proti, nozīmīga ir visa informācija, kas rodas saskarsmes, dialoga rezultātā³²⁹. Sandra Sebre kvalitatīvajai analīzei izvirza četrus pamatprincipus. Pirmkārt, veicot analīzi, nepieciešama saskaņotība, viengabalainība, integrētība. Tas nozīmē, ka atsevišķie interpretācijas aspekti ir likumsakarīgi saistīti, starp tiem nav pretrunu. Ja pats stāsts ir pretrunīgs, tad interpretējot to, šīs pretrunas jāskaidro, jāizvērtē. Otrais princips ir interpretācijas visaptverošais raksturs. Analizējot ievākto informāciju, jāņem vērā visu iegūto informāciju – intervijas tekstu, teicēja intonāciju, kā arī intervijas situācijas citus neverbālos aspektus. Treškārt, interviju jāvērtē kontekstā, proti, nepieciešams ņemt vērā papildus informāciju par teicēja plašāko un šaurāko vidi. Ceturtais princips ir iedziļināšanās. Tas nozīmē, ka pētniekam jāvērtē iegūtais materiāls ar padziļinātu skatu un izpratni.³³⁰

---

³²⁹ Sebre S. Psihoanalītiskie un hermeneitiskie principi dzīvesstāstu analīzē / Spogulis. Latvijas mutvārdu vēsture. – Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001. – 208. – 223. lpp.

³³⁰ Turpat. – 211. – 212. lpp.

3.1. Lauka pētījumu norise

Empīriskais materiāls, uz kura balstīta promocijas darba pēdējā daļa, iegūts lauka pētījumos no 2003. līdz 2007. gadam, veicot kvalitatīvās intervijas ar 30 teicējiem.³³¹ Lielākā daļa teicēju bija divdesmitgadnieki ar augstāko vai nepabeigtu augstāko izglītību. Folkloras materiāls tika vākts vairākās kārtās. Ar Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu 2003. gadā no jūnija līdz decembrim tika īstenots projekts „Mūsdienu šūpuļdziesmu apzināšana un izpēte”. Tā ietvaros pusgada laikā veiktas piecpadsmit intervijas Talsu rajona Vandzenē un Rīgā. Šī projekta gaitā tika vāktas ne tikai šūpuļdziesmas, bet arī ucināmās dziesmas. Arī vēlāk, pēc projekta, notika atsevišķas intervijas Rīgā un Rīgas rajonā. Īpaši jāizceļ 2005. gada oktobrī notikušie lauka pētījumi Aizputē, kad tika intervēti desmit pilsētas ielās sastapti cilvēki. Lai plašāk izzinātu šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu kontekstu, paralēli lauka pētījumiem materiāli tika vākti arī internetā, īpaši portālā „Cālis”.³³² Šajā portālā atrodamā informācija, kas domāta esošajiem un topošajiem vecākiem par bērna gaidīšanu, vecumposmu īpatnībām, veselību, audzināšanu un psiholoģiju. Lielākoties informācija gūta no sadaļas „Konferences”, kur portāla apmeklētāji tiešsaistē apspriež viņiem interesējošas tēmas, uzdod jautājumus. Šajā sadaļā vākti portāla apmeklētāju izteikumi par attieksmi pret bērniem un viņu iemidzināšanas procesu, tēvu piedalīšanos bērnu aprūpē un audzināšanā.

Sākotnēji lauka pētījumu mērķis bija vākt šūpuļdziesmas un paralēli iegūt arī plašākas ziņas par to kontekstu. Tomēr pēc pirmajām intervijām bija jāsecina, ka būtu produktīvi mērķi nedaudz korigēt un vienlaicīgi izvaicāt teicējus arī par ucināmajām dziesmām un to izpildīšanu³³³. Intervijās uzdotos jautājumus varētu iedalīt trīs blokos. Pirmkārt, kādi ir bērnu gulētlikšanas ieradumi (tai skaitā šūpuļdziesmu dziedāšana); otrkārt, pieaugušo darbošanās ar bērniem (ucināmo dziesmu teksti, ko pavada darbošanās ar bērna pirkstiem, rokām, kājām); treškārt, kāda ir pašu teicēju bērniības pieredze un kā notikusi bērnu folkloras pārmantošana. Uzsvars vienlīdz tika likts kā uz pašu bērnu folkloras tekstu vākšanu, tā arī uz kontekstu, kādā šie teksti tiek izpildīti.

³³¹ Latviešu folkloristikā un etnogrāfijā, nerakstīti vienojoties, ir iegājis apzīmējums *teicējs*, ko attiecina uz cilvēku, kurš pētniekam izklāsta savas zināšanas par tradicionālo kultūru. Folkloriste D. Bula piedāvā šo terminu paplašināt līdz profesionālam terminam, aizstājot ar to angļisko vārdu *informants*. (Bula 2004, 101).

³³² <http://www.calis.lv>

³³³ Jau pirmajā intervijā teicēja pati ieminējās un izpildīja ucināmo dziesmu, stāstot par ikdienu kopā ar bērnu.

Projekts „Mūsdienu šūpuļdziesmu apzināšana un izpēte”. Pagājušā gadsimta 20., 30. gados, kā arī 60. un 70. gados, kad tika pierakstītas lielākā daļa no LFK arhīvā esošajām šūpuļdziesmām, galvenā uzmanība tika vērsta uz pagātnes mantojuma saglabāšanu un fiksēšanu. Teicēji lielākoties bija gados veci cilvēki³³⁴, no kuriem pētnieki pierakstīja folkloras vienības – tekstus un melodijas – bieži bez sīkākiem komentāriem.

Ar projektu „Mūsdienu šūpuļdziesmu apzināšana un izpēte” faktiski tika aizsākta šūpuļdziesmu izpēte mūsdienu Latvijā.³³⁵ Tā galvenais mērķis bija iegūt ziņas par procesiem mūsdienās, intervēt māmiņas, kas izpilda šūpuļdziesmas, no viņām vākt šūpuļdziesmu tekstus un melodijas, kā arī komentārus, lai iegūtu informāciju par šūpuļdziesmu izpildīšanas kontekstu. Mērķis noteica arī izvēlēto teicēju loku – lielākā daļa ir sievietes, kuru vecums nepārsniedz trīsdesmit gadus.

Lai būtu iespēja salīdzināt situāciju pilsētā un laukos, pētījumam tika izvēlētas divas daudzējādā ziņā atšķirīgas vietas – Rīga un neliels, nomaļš lauku pagasts Vandzene. Intervēšanu nolēmu sākt Vandzenē, jo tā ir mana dzimtā vieta, tāpēc labi pazīstama. Sīkāk tiks analizēta tieši pirmā interviju, jo tajā pieļautās kļūdas kalpoja par pamatu veiksmīgākai interviju plānošanai nākotnē. Pirmajai intervijai drošāk šķita izvēlēties labi zināmu cilvēku – pamatskolas klasesbiedreni Ievu (LFK 2129, 176–182).³³⁶ Intervija notika teicējas mājās saulainā vasaras pēcpusdienā. Taču sākotnēji neizdevās prognozēt un laikus novērst visas grūtības, kas radās intervijas laikā. Neparastā, „mākslīgā” intervijas situācija, ar pēkšņo lomu maiņu³³⁷ veidoja neveiklu atmosfēru, ko neizdevās pārvarēt līdz pašām sarunas beigām. Lai arī teicēja jau sākumā bija noskaņota īpaši labvēlīgi un pēc dabas ir komunikabla, tomēr, kā uzskata dzīvesstāstu pētniece Baiba Bela-Krūmiņa, draudzīga saruna un intervija ir atšķirīgi komunikatīvi notikumi. Ja sarunas mērķis ir pati saskarsme, tad intervija ir fokusēta uz informācijas tālāk nodošanu. Intervētājs uzdod jautājumus, un intervētais cilvēks mēģina detalizēti atklāt savas zināšanas.³³⁸ Jāņem vērā, ka kvalitatīvā intervija nav

³³⁴ Izņemot Bērnu dziesmu (Bdz) manuskriptu, kas radies no skolēnu iesūtītajiem materiāliem.

³³⁵ Ne Latvijā, ne tuvākajās kaimiņvalstīs līdz šim nav izdevies apzināt līdzīgus pētījumus, kas būtu veltīti šīs tēmas izpētei un varētu kalpot par metodoloģisku paraugu mūsdienu šūpuļdziesmu vākšanai un izpētei.

³³⁶ Šeit un turpmāk promocijas darbā tiks lietoti tikai teicēju vārdi. Blakus interviju fragmentiem vai folkloras tekstiem tiks dots fonda numurs LFK arhīvā un vieta, kur tie pierakstīti. Atšifrējot ierakstus, teicēju lietotā valoda atstāta nemainīga un nav pārveidota atbilstoši literārās valodas kanoniem vai kāda dialekta atveides principiem.

³³⁷ No skolas laika draudzenēm bija jāklūst par intervijas dalībniecēm: vienai – intervētājai, otrai – intervējamai.

³³⁸ *Bela-Krūmiņa B.* Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi. Promocijas darbs zinātniskā grāda Dr. sc. soc. iegūšanai. – Rīga, 2004. – 40. lpp.

tikai dialogs, ierakstu vākšana vienmēr saistīta ar vismaz trim dalībniekiem. Edvards Aivzs (*Ives*) uzskata, ka trešais dalībnieks ir skaņu aparatūra.³³⁹ Sevišķi „trešā dalībnieka” traucējošā klātbūtne jūtama sarunas sākumā, kad Ieva mēģina runāt ļoti pareizā literārā valodā, ko Vandzenē ikdienā parasti nelieto. Gan pirms intervijas, gan arī tās beigās teicējas valodā ieskanas tik pazīstamās un kurzemniekiem raksturīgās „norautās” vārdu galotnes. Šajā gadījumā literārās valodas lietošana izklausās ļoti neparasti un atsvešināti un traucē harmoniskai sarunas atmosfērai. Vēl kāda kļūda, kas atklājās tikai intervijas situācijā, bija apstākļi, ka Ievas meita Grēta jau bija sasniegusi četru gadu vecumu, un Ieva ikdienā vairs šūpuļdziesmas neizpildīja. Tādēļ teicēja nevarēja precīzi atcerēties, kā un kādos apstākļos parasti dziedājusi šūpuļdziesmas un nespēja plašāk raksturot savu repertuāru. Piemēram:

US: Tad varbūt varētu padziedāt, kādas jūs dziesmiņas dziedājāt?

I: Kā bebītim? Nu droši vien jau tās pašas tradicionālās arī bij kā “Aijā, žūžū” [..]

US: Nu, kādas vēl tu dziedāji?

I: Nu arī bija tāda mīļa “Velc, pelīte, saldu miegu”.

US: Nu? Aizmirsi melodiju?

I: Jā.

LFK 2129, 176–177 Vandzene

Kopumā pirmā intervija ļāva izdarīt vairākus nozīmīgus secinājumus, kas mainīja turpmāko lauka pētījumu gaitu. Pirmkārt, teicēju rūpīgāk jānoskaņo ierakstam, sākumā iepazīstinot ar ierakstu tehniku, lai tā vēlāk netraucētu. Otrkārt, jāizvēlas teicēji, kuru bērni ir „šūpuļdziesmu dziedamajā vecumā”, jo tādējādi iespējams iegūt izsmeļošāku un niansētāku informāciju. Treškārt, ir lietderīgi izvaicāt teicējus ne tikai par šūpuļdziesmām, bet arī par ucināmajām dziesmām, jo gan vienas, gan otras pieaugušie izpilda maziem bērniem. Arī pēc pāris nākamajām intervijām lauka pētījumu plānā nācās izdarīt dažas korekcijas. Tradicionāli pieņemts domāt, ka šūpuļdziesmas dzied sievietes, tāpēc, plānojot lauka pētījumus, tika nolemts intervēt tikai māmiņas. Taču līdz ar pirmajām intervijām kļuva skaidrs, ka šis pieņēmums nav mūsdienām atbilstošs. Zīdaiņu aprūpē aizvien vairāk iesaistās arī tēvi, tādēļ būtu vienpusēji ierakstīt tikai sieviešu viedokli. Visu lauka pētījumu gaitā ir izdevies nointervēt tikai trīs vīriešus – tam ir savi iemesli, par kuriem mazliet vēlāk. Tomēr gandrīz visās nākamajās intervijās (ja intervējamā persona bija sieviete) tika uzdoti jautājumi par tēvu lomu bērnu midzināšanā un šūpuļdziesmu dziedāšanā.

³³⁹ *Gāle-Kārpentere I. Mutvārdu intervija: teorija un prakse. – 165. lpp.*

Lai atrastu piemērotāko intervijas veidu, aizvien nācās eksperimentēt un meklēt ko jaunu. Tāda bija grupas intervija Rīgā tā saucamajā bērnišu skoliņā³⁴⁰ „Mazulītis Rū” (LFK 2129, 220–225). Iepriekš biju sazinājusies ar nodarbību vadītāju Zani Miļūnu un vienojusies par interviju. Sarunai skoliņas telpās Mārupes ielā pēc 40 minūšu ilgas nodarbības piekrita visas četras māmiņas. Viņu mazuļi bija vecumā no sešiem līdz deviņiem mēnešiem. Grupu interviju priekšrocība ir tā, ka vienlaikus var uzzināt vairākus, nereti gluži pretējus viedokļus. Taču ir arī vairākas problēmas. Intervijā ar vairākiem teicējiem jāreķinās gan ar katra teicēja individuālajām īpatnībām, gan arī teicēju savstarpējām attiecībām. Grūtības radās arī šajā gadījumā, jo pārsvarā runāja divas aktīvākās māmiņas. Mēģinot pamudināt teicējas uz šūpuļdziesmu dziedāšanu, sekoja atteikumi, jo acīmredzami viņas jutās neērti, ka pārējās dzirdēs dziedāšanu. Nevar noliegt šīs intervijas pozitīvos aspektus – par vienu un to pašu tēmu tika iegūti dažādi viedokļi. Tomēr par labāku variantu šajā gadījumā atzīstamas individuālās intervijas, jo tajās dziļāk un atklātāk iespējams runāt par lietas būtību.

Kopumā projekta „Mūsdienu šūpuļdziesmu apzināšana un izpēte” gaitā tika ierakstītas 15 intervijas – četras no tām Vandzenē, pārējās Rīgā un tās apkārtnē. Neizdevās konstatēt būtiskas atšķirības starp intervijām Rīgā un Vandzenē. Tas liecina, ka teicēja dzīvesvietai faktiski nav izšķirošas ietekmes uz interviju saturu. Tā kā šī bija pirmā pieredze, praktiski organizējot lauka pētījumus, tad to īstenošanas laikā tika pieļautas vairākas kļūdas. Uzdodamie jautājumi sākotnēji tika plānoti visai aptuveni, lielāko uzsvāru liekot uz šūpuļdziesmu ierakstīšanu un komentēšanu. Sākumā tika meklēti teicēji, kuri dzied šūpuļdziesmas, un pirmajās intervijās jau, ejot pie teicējiem, bija zināms, ka viņu repertuārā ir kaut viena šūpuļdziesma. Viens no pirmajiem intervijas jautājumiem tad bija, vai teicējs zina kādu šūpuļdziesmu. Tomēr vēlāk tika pielietota cita stratēģija, lai pie šī jautājuma nonāktu pamazām. Vispirms tika uzdoti jautājumi par teicēja bērna gulētiešanas paradumiem, lai pakāpeniski nonāktu pie šūpuļdziesmu dziedāšanas. Šāda pieeja pieļāva iespēju, ka teicējs šūpuļdziesmas savam bērnam nedzied.³⁴¹ Izejot no pirmo interviju rezultātiem, tika

³⁴⁰ „Bērnišu skolu” kustība Latvijā aizsākās pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā līdz ar neatkarības atgūšanu. Bērnišu skoliņas var apmeklēt vecāki ar bērniem no dažu mēnešu līdz apmēram 3 gadu vecumam. Nodarbības tajās parasti notiek divas trīs reizes nedēļā. Šādu skolu mērķis ir pedagogu vadībā vecākus iepazīstināt ar to, ko mazi bērni var darīt - kā ar rotaļām un vingrinājumiem veicināt viņu attīstību. Grupās lielākoties piedalās tās ģimenes, kas mazos vēl neved uz bērnudārzu. (Pēc bērnišu skolas „Mazulītis Rū” pedagoges Zanes Miļūnas stāstītā).

³⁴¹ Lauka pētījumu gaitā teicēji, kuru repertuārā nebūtu kaut vienas šūpuļdziesmas, netika sastapti.

izveidota jautājumu secība, un precizēta metode (apzināta zinātniskā literatūra), ar kuru iegūtos materiālus apstrādāt.

Īpašu ievērību pelna **lauka pētījumi Aizputē**. Tie notika 2005. gada 15. un 16. oktobrī. Divu dienu laikā tika intervēti desmit šīs Kurzemes mazpilsētas ielās sastapti cilvēki.³⁴² Galvenais mērķis, plānojot intervijas Aizputē, bija aptaujāt ļaudis, kuriem ir mazi bērni, par to, kā pieaugušie iemidzina bērnus un izpilda tiem ucināmās dziesmas.

Teicējus, kurus iespējams aptaujāt, var atrast dažādos veidos: ar paziņu starpniecību, konsultējoties ar vietējiem novadpētniekiem, ievietojot sludinājumu avīzē utt. Rīgā intervējamie tika meklēti paziņu vidū, tad intervētie tālāk ieteica nākamos cilvēkus, ar kuriem varētu aprunāties. Ar nedaudziem izņēmumiem līdz šim ierakstītās intervijas bijušas iepriekš sarunātas un lielākoties notikušas teicēju mājās, tādēļ māmiņa vai tētis var jau laikus sagatavoties, izdomāt, ko varētu un ko gribētu pastāstīt. Taču Aizputē tika pielietota cita pieeja, ko Latvijas folkloristi izmanto samērā reti, – ielu intervijas. Ejot klāt cilvēkiem, kuriem blakus ir mazs bērns, intervijas tika uzsāktas tieši Aizputes centrā.

Pirmajā lauka pētījumu dienā Aizputē notika rudens gadatirgus. Ja plānots teicējus meklēt un intervēt uz ielas, tad noteikti jāņem vērā laika apstākļi. Lai arī laiks bija saulains, tomēr pēc siltās atvasaras tā bija viena no pirmajām vēsajām dienām rudenī. Aizputes centrs jau no paša rīta bija ļaužu un automašīnu pilns. Tur bija gan pārdot gribētāji, gan pircēji no tuvākas un tālākas apkārtnes. Par potenciālo teicēju trūkumu nevarēja sūdzēties – tur bija gan jauni, gan veci, un starp viņiem nebija grūti sameklēt arī vecākus ar bērnu ratiņiem. Atšķirīga bija svētdiena. Laiks bija manāmi pasliktinājās, visu rītu liņāja. Centra ielās cilvēku tikpat kā nebija, tādēļ teicēji tika meklēti pie Aizputes lielākajiem veikaliem.

Šajā mazpilsētā vajadzēja rēķināties ar to, ka tās iedzīvotāji viens otru labi pazīst. Lai teicējiem nerastos neērtības sajūta, tika nolemts intervēt viņus kādā nomaļākā vietā. Intervijas pašā gadatirgū vai kafejnīcā pie veikala (jo bija samērā vēss) varētu būt ne visai produktīvas. Šī iemesla dēļ arī lielākā daļa no intervijām notika pa ceļam no gadatirgus uz teicēju mājām vai otrajā dienā, 16. oktobrī – no veikala uz mājām nākot. Šīm intervijām uz ielas bija daudz citādāka gaisotne nekā tām, kuras iepriekš tika veiktas teicēju mājās. Intervijas nebija garas – vidēji desmit

³⁴² Lauka pētījumi tika veikti, gatavojoties 2005. gada Barondienas konferences referātam *Bērnu folklorā Aizputē*. Vēlāk pēc šī referāta tika izveidots raksts *Bērnu folklorā Aizputē. Lauka pētījumu norise*. (Smilgaine U. 2006).

minūtes. To noteica gan laika apstākļi, gan ejamā ceļa posma garums, arī tas, vai cilvēks iznācis uz ielas pastaigāties, vai arī steidzas. Lielākoties teicēji nevēlējās nosaukt savu uzvārdu un precīzu dzīves vietas adresi, tika fiksēti tikai teicēju vārdi un vecums, kā arī aptuvenā dzīves vieta – iela vai pilsētas rajons. Savukārt pret fotografēšanos neiebilda gandrīz neviens. Iespējams to noteica vide, kurā noritēja saruna – iela – publiska, diezgan anonīma telpa.

Lai notiktu veiksmīga folkloras materiālu vākšana, nepieciešama ne tikai pētnieka vēlme iztaujāt, bet arī teicēja vēlēšanās ļauties pētniecības procesam, jo pēdējam nav nekāda pienākuma to darīt. Plānojot šo oktobra braucienu, radās bažas, ka teicēju attieksme varētu būt rezervēta un tādējādi sekotu tikai formālas atbildes uz uzdotajiem jautājumiem. Šīs bažas bija saistītas ar vācēja profesionālo sagatavību – vai šādos apstākļos (mazpilsētas ielās) iespējams iemantot uzticību un panākt teicēju vēlmi sadarboties. Tā kā līdz šim netika gūta pieredze, intervējot cilvēkus tieši uz ielas, tad nebija arī nekāda iepriekš sagatavota modeļa, kā to panākt. Visgrūtākais un reizē svarīgākais ir sarunas sākums. Pirmais impulss, kas ierosina tālāko sarunu, ir teicēju uzrunāšana. Ļoti nozīmīgi ir pirmie vārdi, ar kuriem pētnieks paskaidro, kas viņš ir un ko no teicēja vēlas. Pirmajā intervijā palīdzēja gadījums, jo teicēja, kas tika uzrunāta Jelgavas ielā netālu no gadatirgus, bija dzirdējusi par folkloras ekspedīciju vasarā un labprāt vēlējās tikt iztaujāta. Pārsteidzoši viegli bija iesākt arī visas nākamās intervijas, neviens no Aizputes ielās uzrunātajiem cilvēkiem neatteicās sadarboties.

Visas intervējamās personas Aizputē bija sievietes. Uz ielas lielākoties tika sastapta un uzrunāta visa ģimene, tai skaitā arī vīrieši, tomēr izdzirduši, par ko būs saruna, tēvi vai nu pagāja malā, vai vienkārši klusēja un klausījās, tādā veidā ieņemot pasīvu lomu. Var teikt, ka viņi ļāva runāt sievietēm. Tēvi vieni, pastaigājoties ar ratiņiem, šajās dienās Aizputē netika sastapti. Gandrīz visām teicējām tika uzdots jautājums – vai, pēc viņu uzskatiem, darbošanās ar pavisam maziem bērniem (zīdaiņiem) ir sieviešu pārziņā, vai bērnu aprūpēšanu tikpat labi var veikt arī vīrieši? Nācās saņemt gandrīz vienādas atbildes – vīrieši tikpat labi kā sievietes varot iemidzināt mazuli vai darboties ar viņu. Taču, iztaujājot sīkāk, kurš no vecākiem parasti liek bērnu gulēt, izrādījās, ka tās ir māmiņas. Tāda pati aina bija novērojama arī iepriekšējās intervijās Rīgā. No māmiņu stāstītā izriet, ka tēvi ar bērniem aktīvāk sāk komunicēt tikai tad, kad tie jau izauguši no zīdaiņa vecuma, un bērna pirmajā gadā mazuli liek gulēt tikai kādos īpašos gadījumos, kad māmiņas ir aizņemtas. Izņēmums bija Līga [L], kura uzreiz apgalvoja, ka divgadīgo dēlu savaldīt var tikai

viņa. Līga arī nevilcinoties atbildēja, ka tas ir sievietes pienākums. Turpat esošais vīrs Teodors [T], kurš noklausījās sarunā, tūlīņ steidzās sievas teikto apstiprināt.

US: Tētis jums arī kaut ko dzied vai runā ar viņu, vakaros midzinot?

L: Ļot māz, ļot māz, es pārsvarā. Viš...

US: Tā ir tāda sieviešu darīšana vispār?

L: Mums tas tā iznāk. Bet, nu, es, es i redzējs, ka tiešām, ka tēv to arī dār. Bet, nu, es jau pārsvarā, es jau pārsvarā.

T: Es jau viņ nevar savākt. Viņam vajag vismaz trīs sievs, lai viņ varet savākt.

LFK 2129, 102 Aizpute

Kad tika apkopoti ielu interviju rezultāti, atklājās veiksmes un arī neveiksmes. Negatīvi var vērtēt to, ka ielu intervijas nebija tik dziļas un izsmeļošas, kādas tās varētu būt citos apstākļos. Teicējas vairāk koncentrējās uz šūpuļdziesmu nosaukšanu un ucināmo dziesmu teksta atcerēšanos, mazāk uzmanības pieviesa situācijas un izpildījuma aprakstam, kā arī savām izjūtām. Nācās konstatēt, ka šūpuļdziesmas šādos apstākļos nav iespējams ierakstīt, jo ielas troksnis un citu cilvēku klātbūtne ārkārtīgi traucē. Salīdzinot šīs sarunas Aizputē ar Rīgā ierakstītajām, kas ilga vidēji 20 minūtes, pusstundu, sarunas ilgums nepārsniedza desmit minūtes. Taču bija arī ieguvumi. Pozitīvi vērtējams tas, ka īsā laika periodā šādā veidā iespējams aptaujāt daudzus teicējus. Tikpat svarīgs ir arī personiskais guvums – jauna, citāda pieredze, kā plānot interviju norisi, sarunāties ar teicējiem un analizēt iegūtos rezultātus.

3.2. Repertuāra raksturojums, izpildītāji un pārmantošanas mehānismi

3.2.1. Šūpuļdziesmas

Pirms pievērsties mūsdienu situācijas analīzei, vispirms jāsniedz ieskats šūpuļdziesmu ierakstu vēsturē. Pirmie šūpuļdziesmu ieraksti, kas nonākuši Latviešu

folkloras krātuves fonotēkā, ieskaņoti ar fonogrāfu vaska ruļļos (valcēs)³⁴³ pagājušā gadsimta 20. gadu otrajā pusē. Šīm dziesmām parasti fiksēts tikai viens pantiņš, jo to noteica pats ieraksta formāts³⁴⁴, taču lielākā daļa ierakstu veikti pagājušā gadsimta 50. un 60. gados, kā arī 70. gadu sākumā. Tikai pāris no šajā laikā ierakstītajām šūpuļdziesmām pavada īss komentārs, lai gan ierakstu tehnikas iespējas to pieļautu. Komentāros teicējas paskaidro, kā viņas dzirdējušas iemidzinām mazuļus. Viena no tām ir Marijana Auna, kura pēc dziesmiņas „Atveļc, peleite, mīdzeņu” vēl piemetina:

„Tad vai nu rokās šūpina to bērnu vai šūpulītī un tad dziedāja pa pelīti dziesmiņu. Tā mammas parastā bērna aizmidzināšanas dziesmiņa. Un es saviem brālīšiem jaunākajiem, kad bij’ man viņi arī jāauklē un jāšūpina, es ar’ to dziedāju. To dziesmiņu dziedādami tad aizmīga. Vispirms mamma iesāka ar tādu: “Ā-ā, ā-ā, ā-ā-a, ā-ā, ā-ā, ā-ā-a.” Tā kā šūpulīt’s kad šūpojās.”³⁴⁵

No šūpuļdziesmu tekstu un nošu publicējumiem vien, nav iespējams noskaidrot, kā šūpuļdziesmas reāli funkcionējušas. Saprotot to, arī Krišjānis Barons „Latvju dainu” 1. sējumā nodaļā „Aukļu un bērnu dziesmas” sniedz komentārus: *Aijāšanas meldijai, kas līgojās, kā šūpulis, vienmuļīgi ritmiski celdamies un slīkdams, pieliek vēl šādus jeb tiem līdzīgus miega vārdus:*

Ē – ē, ē – ē, eijiņo,
Čuči, žūžo, pūpiņo,
Ē – ē, ē – ē, pūpiņo,
Čuči, čuči, eijiņo!

*Tie, bērnu šūpojot, atkārtojas tik ilgi, kamēr bērns iemidzināts. Un tādai vientiesīgai žūžināšanai un aijāšanai patiesi liels miega spēks, ka ir mazais auklis nereti pats iesnaužas. Bez vecajām, plašāki pazīstamām šūpuļa dziesmiņām aukļi paši nereti savārsta aijāšanas meldijai vārdus.*³⁴⁶

Šādiem, K. Barona vārdiem, „bērnišķīgiem mēģinājumiem” “Latvju dainu” 1. sējumā vietas nav. Tajā pašā laikā tautasdziesmu krājējs uzsver, ka, dziedot šūpuļdziesmas, izpildītāji nereti improvizē, zināmos pantus pēc situācijas savirknējot paši pēc savas patikas.

Lai varētu spriest par mūsdienu šūpuļdziesmām, sākumā nepieciešams noskaidrot, kas ir šūpuļdziesmas.³⁴⁷ Jāatzīst, ir ļoti grūti dot noteiktu definīciju tam, ko šodien saprot ar jēdzienu *šūpuļdziesma*. Savulaik Vilma Greble, mēģinot to formulēt,

³⁴³ Ar LFK pētnieka Alda Pūteļa gādību lielāko daļu valču izdevies atšifrēt. To 1998. gadā veica Vīnes Fonogrammarhīva inženieris Francis Lehleitners. (Pūtelis 1998, 89-99).

³⁴⁴ Vienā vaska rullī bija iespējams ierakstīt apmēram 3 minūtes.

³⁴⁵ Marijana Auna (dzim. Pekele, no Viļāņiem) “Atveļc, peleite, mīdzeņu”, iesk. V. Bendorfs, Rīga, 1991.

³⁴⁶ LD I. – 344. lpp.

³⁴⁷ Šūpuļdziesmu definīcija jau sniegta 2. nodaļas sākumā, tomēr mūsdienās šūpuļdziesmu jēdziens ir mainījies.

rakstījusi, ka [...] *tās sacerētas un dziedātas nolūkā iemidzināt bērnu. Dziesmās saliedējušies vārdi, melodija un lēnas ritmiskas kustības.*³⁴⁸ Taču, kā rāda lauka pētījumi, situācija nav tik viendabīga. Vairums teicēju, kuri tika intervēti, ar jēdzienu *šūpuļdziesmas* saprot ne tikai dziesmas, ko dzied pirms gulētiešanas, bet visu dziesmu un melodiju kopumu, ko dzied vai atskaņo zīdainim. Šajā grupā ietilpst ne tikai pašu dziedātas dziesmas, bet arī skaņu ieraksti, instrumentālie skaņdarbi, ko pieaugušie atskaņo maziem bērniem. Stāstot par šūpuļdziesmu dziedāšanu, Ainārs no Rīgas atzīst, ka, iemidzinot dēlu, gan dzied, gan liek klausīties īpašus skaņu ierakstus.

US: Ko jūs dziedat?

A: Ir, ir, ir „Aiz kalniņa mēnestiņis”, [pārlabo. – U. S.] „Uz kalniņa mēnestiņš”.

US: Ā, „Silmačos”, „Skroderdienās”, ko dzied?

A: Jā, to mēs viņam kaut kad dziedājām, ka viņš bij puncī. Un ta tagad mēs arī viņam to dziedam, tā dziesm viņam patīk. Ta citreiz uzliekam, ir diskos tās, šitās te bērni šūpuļdziesmas. [...] Es nopirku Amerikā. Instrumentāls, tūr, tūr instrumentāls. Tad tās viņš citreiz paklausās. Tad, tad viņam klaviermūzik lab patīk. [...] It kā skaitās arī bērnu šūpuļdziesmas, bet tur ir klasiskie gabali, kur klaviers spēlē.

LFK 2129, 271 Rīga

Arī Gunita no Vandzenes savai māsasmeitai paretam vakaros padzied, tomēr biežāk šajā ģimenē tiek likti skaņu ieraksti.

G: Viņam [māsasmeitai Endijai. – U. S.] visāds dziesmiņš patīk. Mamm viņam šito te *Kantor* liek, tos *Apvedceļ*, viss tos pēdējos šlāģers. Kantri. Un tad viņš kaifo.

LFK 2129, 206 Vandzene

Lai gan šūpuļdziesmas tradicionāli tiek uzskatītas par bērnu folkloras žanru, tās ir arī sieviešu (retāk vīriešu) ikdienas kultūras daļa.³⁴⁹ Pieaugušie ir tie, kuri izvēlas, ko dziedāt un kad dziedāt. Šādu uzskatu 20. gadsimta 20. gados paūz pazīstamais krievu bērnu folkloras pētnieks Georgijs Vinogradovs. Ar terminu *bērnu folklorā* viņš apzīmē visu tradicionālās kultūras mutvārdu mantojumu, ko izpilda bērni un, kas neietilpst pieaugušo repertuārā.³⁵⁰ Tomēr nevar novilkt noteiktu robežu, kur beidzas bērnu un sākas pieaugušo folklorā, jo bieži par šūpuļdziesmām kļūst šķietami pavisam neiederīgas dziesmas. Arī paši iemidzināmie mēdz piedalīties miega dziesmu dziedāšanā. Jau diezgan agrā vecumā bērni spēj paust savu patiku vai

³⁴⁸ Greble V. Latviešu bērnu folklorā. – Rīga: Zinātne, 1973. – 10. lpp.

³⁴⁹ Ikdienas kultūras pētniecība folkloristikā un etnoloģijā aktualizējusies pagājušā gadsimta 80. gados. Sociālo un humanitāro zinātņu nozarēs ikdiena tiek pētīta kā nosacīts ietvars (to definē zviedru etnologi Jonas Frikmans un Orvars Lefgrēns), kurā katra sabiedrības locekļa dzīves rutīna (ieradumi, paražas, pastāvīgie pienākumi, uzkrātā pieredze) saskaras un mijiedarbojas ar jaunu informāciju, kas tiek iegūta no apkārtējās vides (plašsaziņas līdzekļiem, radiem, draugiem, kolēģiem u. c.), (citēts no Krogzeme-Mosgorda 2005, 83).

³⁵⁰ *Виноградов. Г.С. Детская сатирическая лирика. Русский школьный фольклор.* – Москва, 1998. – С. 656 – 658.

nepatiku pret dziedāto, vēlāk tie paši nereti dzied līdz pieaugušajiem. Populārākās šūpuļdziesmas tiek izmantotas pirmskolas iestāžu dziedāšanas nodarbībās, kā arī atrodamas sākumskolas mūzikas mācību grāmatās.

Apkopojot lauka pētījumos iegūto informāciju par šūpuļdziesmām, jāsecina, ka šāda veida intervijās iespējams vairāk izziņāt šūpuļdziesmu kontekstu, ne fiksēt šūpuļdziesmas. Kopumā no trīsdesmit teicējiem tikai deviņi izpildīja vismaz vienu šūpuļdziesmu, kaut arī nosaukt dziesmas, kuras izpilda, iemidzinot bērnu, varēja gandrīz visi teicēji³⁵¹. Tikai no četriem aptaujātajiem izdevās fiksēt vairāk par vienu šūpuļdziesmu. Intervijas situācijā nevar runāt par pilnīgu šūpuļdziesmas izpildījuma fiksēšanu, jo lielākoties teicēji izpildīja tikai kādu daļu no šūpuļdziesmas – vienu vai divus pantus, nereti pirmos vārdus. Tam par iemeslu ir apstākļi, ka intervijas situācija stipri atšķiras no šūpuļdziesmu izpildīšanas situācijas. Šī dziesma nav priekšnesums, bet gan komunikācija ar bērnu, tādēļ tā ir grūti demonstrējama. Lai izpildītu šūpuļdziesmu, teicējiem svarīga ir vide, kurā saruna notiek, tādēļ grupu un ielu intervijās šīs dziesmas neizdevās ierakstīt. Daļa teicēju uzskata šūpuļdziesmas, kas ir viņu repertuārā, par vispārzināmām, nereti tiek nodziedāta tikai dziesmas pirmā frāze vai dažos gadījumos tikai nosaukta dziesma.

Visas lauka pētījumos fiksētās šūpuļdziesmas nosacīti varētu iedalīt trīs grupās. Pirmkārt, var runāt par *tradicionālajām šūpuļdziesmām*³⁵², piemēram, „Aijā žūžū”, „Velc, pelīte”, „Aijā, Ancīt, aijā” u. tml. Otrkārt, *citas dziesmas*, ko izmanto bērnu iemidzināšanā (piemēram, „Maza, maza meitenīte”), populāras estrādes dziesmas, pašsacerētas dziesmas, kara dziesmas utt. Treškārt, *skaņu ieraksti*, kurus piemēro bērnu iemidzināšanai.

Populārākā no visām šūpuļdziesmām neapšaubāmi ir „Aijā žūžū, lāča bērni”. Šo dziesmu kā pirmo minēja gandrīz visas māmiņas, tā zināmā mērā ir šūpuļdziesmu zīmols, pamatu pamats. To spilgti raksturo Dace no Inčukalna: „*Aijā, žūžū*” ir *katrai sevi cenošai latviešu māmiņai nepieciešamais minimums*. Viņa atzina, ka labs tonis ir dziedāt *kaut ko vairāk par „Aijā žūžū, lāča bērni”*. (LFK 2129, 229 Inčukalns) Šī dziesma pirmoreiz publicēta 1898. gadā Rīgas Latviešu biedrības Mūzikas komisijas rakstu krājumā, kas paredzēts jauktajiem un vīru koriem,³⁵³ un kopš tiem laikiem pārpublicēta daudzas reizes. Iespējams, ka tieši ar koru kustību šī dziesma izplatījās

³⁵¹ Tikai viens tēvs atzina, ka šūpuļdziesmas saviem bērniem praktiski nav dziedājis.

³⁵² Šādu formulējumu deva pašas māmiņas. Nereti šīs dziesmas dēvēja arī par parastajām vai klasiskajām šūpuļdziesmām.

³⁵³ Dziesmu krājums jauktiem un vīru koriem: 4. burtnīca. Sast. Jurjānu A. – Rīga, 1898. – 13.lpp.

visā Latvijā. Ļoti iemīļota dziesma māmiņu vidū ir “Velc, pelīte, saldu miegu”, daudzas zina arī “Aijā, Ancīt, aijā”.³⁵⁴ Bez šīm visbiežāk pieminētajām dziesmām, intervijās tika nosauktas arī citas: „Circenīša Ziemassvētki” (Raimonda Paula mūzika, Aspazijas vārdi); „Pulkstens deviņus jau zvana” vai „Labu nakti” (Arvīda Žilinska mūzika, Dzidras Rinkules-Zemzares vārdi)³⁵⁵; „Aiz kalniņa mēnestiņis”³⁵⁶; „Maza, maza meitenīte”; „Upe nesa ozoliņu”; „Strauja, strauja upe tecēj”” u. c.

Ir arī tādas šūpuļdziesmas, ko māmiņas dažādu apsvērumu dēļ nemēdz dziedāt saviem bērniem. Agnese no Rīgas par nepieņemamu uzskata dziesmu „Aijā, Ancīt, aijā”, tā viņai liekas neritmiska un ļoti drūma, „tāda kā bāreņu dziesma”. Citiem teicējiem, runājot par minēto dziesmu, nebija šādas izjūtas.

Šūpļa dziesmas ir viena no iemidzināšanas procesa sastāvdaļām, tādēļ tradicionāli tās neizpilda tāpat vien, izklaides pēc. Vislabāk, ja, izskanot šūpuļdziesmai, bērns ir aizmidzis. Taču interviju dati liecina, ka, šūpuļdziesmas klausoties, bērni nemaz neiemieg, gluži otrādi, aizvien ieinteresētāk sāk klausīties, par miegu nemaz nedomājot. Runājot par šūpuļdziesmu dziedāšanu, Laura [L] no Rundāles stāsta:

US: Kaut ko padziedi viņai?

L: Es cenšos reizēm padziedāt, jā, īpaši ta, ka viņa čīkst un pīkst, tad reizēm. Bet, bet sākumā, ta ka viņa bij maziņ, tad es centos dziedāt šūpuļdziesmas, a viņa tikai – acs vaļā un skatījās, un es sapratu ...

US: Viņai nepatika?

L: Nē, viņa skatās, viņai pārāk ļoti interesēja. Un, tad, tad attiecīgi es sapratu, ka man svarīgāk viņu iemidzināt, nekā viņai dziedāt dziesmas.

LFK 2129, 233 Rundāle

Par šādu parādību liecina arī džeza dziedātājas Jolantas Gulbes izteikumi, kas atspoguļoti interneta portālā „Tvnet” Romāna Koļedas rakstā „Jolantas un Raimonda ģimeniskās kaislības”. Runājot par saviem bērniem, Luīzi un Sebastjanu, dziedātāja saka: *Viņi ir ļoti izvēlīgi. Sebastjanam vajag tikai vienu dziesmu – „Aijā, Ancīt, Aijā”, bet Luīze atkal to negrib klausīties un saka, lai izbeidzot. Tāpēc vakaros brīžiem sanāk strīdēties par repertuāru. Luīzei šūpuļdziesmas agrāk vispār nevarēju dziedāt, tikko iesāku – acis tūlīt plaši vaļā! Šķiet, vainīgs būs periods, kad viņu gaidīju –*

³⁵⁴ Dziesma, kas mūsdienās pazīstama ar nosaukumu „Aijā, Ancīt, aijā”, pirmoreiz publicēta 1898. gadā Jurjānu Andreja sastādītajā izdevumā „Dziesmu krājums jaukiem un vīru koriem”. (Jurjānu A. 1898, 20)

³⁵⁵ Šo dziesmu sākotnēji izpildīja Edgars Zveja, un radio ieraksts veikts 1962. gadā. Daudzus gadus dziesma skanējusi pa radio pēc ikvakara pasaciņas.

³⁵⁶ Dziesma, kura pazīstama ar nosaukumu “Aiz kalniņa mēnestiņis” saistās ar Rūdolfa Blaumaņa lugu “Skroderdienas “Silmačos””. Lugā tās nosaukums ir „Uz kalniņa mēnestiņis”, un mūzikas autors ir Aleksandrs Būmanis. Šo dziesmu izrādes laikā dzied saimniece Antonija, iemidzinot Anceš mazuli. (Blaumanis R. 1959, 64.–65.) Šodien to uzskata un bieži publicē kā “autentisku” tautasdziesmu.

*mātes cerībās es vēl aktīvi uzstājos.*³⁵⁷ Lai arī ir bērni, kurus dziedāšana pirms miega uzmundrina, tomēr saviem mazuļiem māmiņas reizi pa reizei šūpuļdziesmas dzied. Šādos gadījumos šūpuļdziesmas pārvēršas par mammas un bērna vakara komunikāciju pirms miega. Taču citreiz dziedāšana kā iemidzināšanas līdzeklis vispār vai tikai uz laiku tiek atmesta. Tas, ko māmiņas izvēlas dziedāt, parasti atkarīgs no vairākiem apstākļiem; no garastāvokļa, no tā, ko prasa bērni, svarīgs ir arī dziesmu kopums, ko dziedātāja pārzina. Ja zināšanas ir plašākas, tad iespējams no pazīstamiem tekstiem un melodijām veidot savu repertuāru vai radīt jaunas dziesmas.

Šūpuļdziesma ir būtiska, tomēr ne pati svarīgākā zīdaiņu iemidzināšanas sastāvdaļa. Ja bez ēdiena un vecāku tuvuma mazulim ir grūti aizmigt, tad šūpuļdziesma nav vitāli nepieciešama. Pēc Agneses stāstītā, tā drīzāk nostiprina emocionālās saites un apliecina bērnam vecāku tuvumu un rūpes par viņu.

US: Bet tu katru vakaru dziedī?

A: Nu, gandrīz jā. Nu, izņemot tos vakarus, kad viņa tā aizmieg pie pupa, [...] kad viņu noliek gultā un ka viņai nevajag. Bet viņai nepatīk vienai gulēt, un tāpēc ir tā, ka, lai viņa justu, ka es esmu blakus, nu, tad ir jādzied. Bet īstenībā gandrīz katru vakaru dziedu. Tā nu ir.

LFK 2129, 183 Rīga

Šūpuļdziesmu dziedāšana nav vecāku pašmērķis. Kā rāda mutvārdu liecības, tās bieži vien netiek dziedātas katru vakaru, bet papildina citas ierastas iemidzināšanas darbības.³⁵⁸

Jau no neatminamiem laikiem pieņemts, ka šūpuļdziesmu **izpildītājas** ir sievietes. Tādēļ sākotnēji lauka pētījumos bija plānots aptaujāt tikai māmiņas, kuras dzied šūpuļdziesmas, un tēvi, kas iemidzina bērnus ar dziedāšanu, pat netika meklēti. Bērna kopšana jau izsenis bijusi sieviešu pārziņā, tāpēc tradicionāli pieņemts, ka šūpuļdziesmai arī jāskan no sievietes mutes, ar to domājot ne tikai māmiņas, bet arī vecmāmiņas, aukles, vecākās māsas. Kā liecina tecēju stāstītais, galvenās dziedātājas tomēr ir un paliek māmiņas, taču šodien akcenti ir nedaudz mainījušies. Bērna kopšanā un arī šūpļa dziesmu dziedāšanā aktīvāk sāk piedalīties vīrieši. Šādu parādību veicina mūsu laikmetam piemītošā tendence arvien vairāk satuvināt sievietes un vīrieša lomas, ko samērā aktīvi popularizē plašsaziņas līdzekļi. Piemēram, interneta

³⁵⁷ <http://www.tvnet.lv/izklaide/fun/celebrities/article.php?id=16054>

³⁵⁸ Par to liecina Aināra stāstītais:

A:[...]Vajag mammu, tēti un tad, tad viņš gul; apķer vienu, apķer otru. Ielej pudelē pienu, tad viņš dzer pienu un mēģina aizmigt. Kādreiz mēs viņam kaut ko padziedam, citreiz nepadziedam. [...]Galvenais ir mamma, tētis un piens, un tad tā dziesma kādreiz ir vai nav, tad jāskatās, cik viņš vēl ir saguris.

LFK 2129, 271 Rīga

portālā „Cālis”³⁵⁹ 2004. gada oktobra nogalē tika apspriesta tēma: „Cik daudz laika tēti pavada ar bērniem?” Kāda māmiņa (*rasel*) raksta: *Mūsu tētis dara visu, izņemot pupu gan nevar iedot... ☺*. Cita māmiņa (*zhanette*) izsaka daudz asāku viedokli: *[..] kas vispaar tas par teevu kas nenjemas ar savu mazo, kas viņsh savaadaaks, ka nevar pamperus apmainiit vai novannot mazuli, piemeeeram! Shitādiem vispaar atnjemt iespeeju radiit beernus! Sviests kaut kaads!*³⁶⁰ Informācija par to, kā tēti piedalās bērna iemidzināšanas procesā, lielākoties tika gūta tikai no sieviešu stāstītā. No intervijām var spriest, ka tēti dzied daudz retāk par māmiņām. Iespējams, to nosaka pašu sieviešu attieksme – cik lielā mērā viņas ļauj vīriešiem pārņemt tradicionālos sieviešu pienākumus. Var teikt, šūpuļdziesmu dziedāšana ir sieviešu kultūras³⁶¹ daļa, un mainīt šo stabilo, ierasto stereotipu ir diezgan grūti. Situācijas, kad tēti uzņemas iniciatīvu dziedāt, parasti ir neikdienišķas – māmiņas nav mājās vai viņa ir tik nogurusi, ka nespēj padziedāt. Tā Agnese no Rīgas atklāti teica, ka viņa nezina, vai vīrs bērniem dzied, jo viņa to nekad nav dzirdējusi. Protams, ir arī citāda pieredze, kad abi vecāki piedalās bērna gulētiešanas procesā, kopīgi dziedot, stāstot kādus stāstus un pasakas vai lasot grāmatas. Dace stāstīja, ka meitu vakarā parasti liek gulēt viņas vīrs, nereti dungojot dziesmiņas, un pašai tikai mazulis jāpabaro. Turpretī kādai citai māmiņai jautājums par to, vai tētis arī dzied, likās ļoti neparasts. Dina uzskata, ka dziedāšana piederas sievietēm, tā ir sievišķā puse, savukārt pasaka, stāstījums – vīrišķā. Taču nesen dzimuša mazuļa nomierināšana un iemidzināšana nebūt nav saistīta tikai ar dziedāšanu. Pēc māmiņu stāstītā redzams, ka dziedāšana ir tikai viens no komponentiem bērna iemidzināšanā. Dace no Inčukalna, kuras meitai intervijas brīdī ir 7 mēneši, uzskaita vairākas darbības, ko viņa veic pirms meitas iemidzināšanas.

D: Es pati to [šūpuļdziesmu. – *U. S.*] dziedu un mēģinu ļoti rāmi elpot. Lēni. Tā kā es viņu uz rokām midzinu, tad es tajā taktī drusku tā kā līdzī šūpojos un vienlaikus arī pati nomierinos, un bērns nomierinās. Un tā viņa arī aizmieg.

LFK 2129, 249 Inčukalns

Šūpuļdziesmu dziedāšana vakaros bieži ir saistīta ar krūts barošanu. Nereti māmiņas ir izveidojušas tādu kā *rituālu* - vispirms bērns tiek paēdināts, un tad seko šūpuļdziesmiņas. Domājams, bieži šādas kārtības dēļ tēviem nemaz nav iespēju

³⁵⁹ www.calis.lv/aprunasimies/konf2/ - [citēts 2004.g. 22.okt.]

³⁶⁰ Citātos saglabāta tāda rakstība, kā internetā publicētajos komentāros.

³⁶¹ Ne velti krievu folkloristikā sastopams termins *материнский фольклор*. Tas apzīmē bērniem domāto folkloru (šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas) un skaidri norāda izpildītāju. Jāteic, ka tas nav visai precīzs formulējums, jo nereti bērnus auklē arī vecmāmiņas un vecākie bērni ģimenē.

zīdainīti aizmidzināt. Pēc vairāku teicēju stāstītā šāds scenārijs tiek izmainīts bērnam paaugoties, tad iemidzināšanā iesaistās arī citi ģimenes locekļi³⁶².

No folkloras tekstiem redzams, ka šūpotāji un dziedātāji ir arī vecākie bērni.³⁶³

Piemēram:

Citi bērni gulēt gāja,
Es šūpoj' sav bāliņ',
No māršiņas pelnīdama
Gaišu baltu villainīt'.
LTdz 23 953

Ja arī senāk jaunāko brāļu un māsu auklēšana bijusi ikdienišķa parādība, ko apstiprina arī teicējas Marijanas Aunas stāstītais, tad šodien vecāki cenšas paši uzņemties pilnu atbildību par savu bērnu aprūpi. Vecāko bērnu nodarbināšana „aukļa darbos” netiek īpaši atbalstīta, to aizliedz arī Latvijas likumi. Ja vecākais bērns vēl nav sasniedzis 13 gadu vecumu, saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likumu, viņa uzraudzībā nedrīkst atstāt mazus bērnus.³⁶⁴

Pārmantošanas mehānismi. Nereti teicējas apgalvo, ka domājušas par šūpuļdziesmu dziedāšanu, jau gaidot bērniņu. Uz to rosina plašsaziņas līdzekļi un mūsdienās pieejamā speciālā literatūra par grūtniecības norisi un augļa attīstību mātes miesās. Tajā izsmelīgi klāstīts par to, kā auglis attīstās, ko kurā attīstības periodā jau spēj, skaidrojot arī par dzirdes spējām. Balstoties uz to, gandrīz vienmēr izskan rosinājums klausīties labu mūziku, sarunāties ar gaidāmo mazuli un dziedāt viņam.³⁶⁵ Šīs dziesmiņas vai skaņu ieraksti vēlāk tiek izmantoti arī, iemidzinot bērnu, ko apliecina vismaz trīs teicējas. Piemēram, Ievas stāstītais:

I: Kad viņš vēl bija vēderā, tad mums uzdāvināja šūpuļdziesmu kasetīti, un mēs, to jau mēs klausījāmies, kad es biju stāvoklī.

US: To „Upes”, ja?

I: Jā, to „Upes”. Un tad principā, kad viņš jau piedzima, tad mēs vienmēr likām to kasetīti. Tad viņš nomierinājās un aizmiga.

LFK 2129, 253 Sigulda

³⁶² Šādu situāciju spilgti raksturo Dace, kuras meitai intervēšanas brīdī bija 7 mēneši: „Vakarā biežāk patiesībā viņu liek gulēt Pēteris [...] [Daces vīrs. – U. S.] Un no sākuma dziedāju tikai es, kad viņa bija maziņa, bet tad lēnām arī sāka dziedāt mana mamma, gan Pēteris to viņas mīļāko dziesmiņu.”

³⁶³ Par paradumu vecākos bērnus nodarbināt „aukļa darbos” vēsta arī Latvju dainu 1. sējumā ievietotais apraksts: „Pirmais bērns vēl nav tik liels paaudzis, ka to pašu varētu atstāt bez uzraudzības, jau māte viņam liek, lai šūpo, auklē un uzskatās mazo bērniņu, jo mātei pašai, lai tā saimniece, lai kalpa sieva, jāstrādā savs darbs, jāizpilda sava gaita, un īpašu bērna aukli tik reti pieņem.” (LD I. – 173).

³⁶⁴ Bērnu tiesību likuma 24. panta 6. apakšpunkts nosaka: *Vecāku pienākums ir neatstāt bērnu līdz septiņu gadu vecumam bez pieaugušo vai personu, ne jaunāku par 13 gadiem, klātbūtnes.* (<http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=49096>).

³⁶⁵ Piemēram, *Fenvilka E. Māte un bērns. – Rīga : Zvaigzne ABC, 2001. – 23., 164., 165., 173. lpp.*

Taču dziedāšana gaidāmajam mazulim mēdz būt atšķirīga no tās, kad mazulis jau nācis pasaulē. Parasti māmiņai nākas dziedāt jaundzimušajam, kurš ir nemierīgs un pats nespēj iemigt. Viņai ir jāatrod vispiemērotākais veids, kā bērnu nomierināt, taču ne vienmēr šādos gadījumos noder iemīļotā dziesma, kas apgūta, gaidot mazuli.

Tradicionāli šūpuļdziesmas tikušas pārmantotas mutvārdu ceļā. Meita dzirdējusi, ko dzied viņas māte vai vecmāmiņa, tad dziedājusi pati, auklējot jaunākos brāļus un māsas, un vēlāk dziedot nodeva repertuāru tālāk saviem bērniem. No vienas puses, mūsdienās tehnikas sasniegumi piedāvā daudz lielākas iespējas iemācīties šūpuļdziesmas, nekā tas bijis kaut vai pirms gadsimta: šūpuļdziesmas ir publicētas grāmatās, izdoti arī skaņu ieraksti, kuri ir plaši pieejami. Diemžēl šīm jaunajām iespējām ir arī savi negatīvie aspekti. Bieži vien skaņu ieraksti aizstāj šūpuļdziesmu dziedāšanu un kontaktēšanos ar bērnu. Aizņemtības un noguruma dēļ vecāki reizēm nedzied paši, bet liek bērnam klausīties, pēc pašu domām, atbilstošus skaņu ierakstus. Atbildot uz jautājumu, kur šūpuļdziesmu dziedātāji iemācījušies dziesmas, visizplatītākā no atbildēm bija – tas noticis, klausoties audioierakstus. Šeit pirmām kārtām jāmin 2000. gadā iznākušais kompaktdisks „Šūpuļdziesmas”.³⁶⁶ Mazāk pazīstama ir kasete „Čučī, guli, mazais bērns”, kuru iedziedājušas Ilga Reizniece un Bīrta Ozoliņa,³⁶⁷ un arī 2004. gadā iznākusī izlase „Miega dziesmas”³⁶⁸, kurai klāt pievienoti skaņu ieraksti. Tikai kā nākamais avots tika minētas bērnbībā no mammas un vecmāmiņas dzirdētās dziesmas. Interesanti, ka šādā ceļā pārmantotas dziesmas parasti ir „tradicionālās” tautasdziesmas, piemēram, „Aijā, Ancīt, aijā”, „Maza, maza meitenīte”, „Strauja, strauja upe tecēj”, „Velc, pelīte” utt. Lauka pētījumu laikā netika konstatēts, ka māmiņu repertuārā būtu kādas agrāk populāras estrādes dziesmas, ko viņas savā bērnbībā dzirdējušas no sev tuviem cilvēkiem. Pirmās iemaņas šūpuļdziesmu dziedāšanā, kā izrādās, ļoti labi var gūt arī bērnodārzā, skolā vai mūzikas skolā.

L: Es mācījusies esmu mūzikas skolā drusciņ. Piemēram, „Aijā, Ancīt, aijā”, ir tāda dziesmiņa, ko es atceros tieši, ka es viņu mūzikas skolā dziedāju laikam. Tad man ļoti patīk dziesmiņa „Dzied circenītis aizkrāsne”, ko mēs vakaros dziedam. [..]

US: Un kur tu to iemācījies?

L: Tā, to es iemācījos, man liekas, arī mēs skolā dziedājām.

LFK 2129, 201 Rīga

³⁶⁶ Šūpuļdziesmas. – Rīga : Upe, 2000.

³⁶⁷ Čučī, guli, mazais bērns... – Rīga : Plate, 1996.

³⁶⁸ Miega dziesmas. Sast. U. Smilgaine. – Rīga : Valters un Rapa, 2004.

Pēc māmiņu teiktā var spriest, ka šis repertuārs ir visai šaurs. Jaunāko klašu mūzikas mācību grāmatās atkal un atkal tiek ievietotas vienas un tās pašas šūpuļdziesmas – „Aijā, žūžū”, „Velc, pelīte, saldu miegu” un „Aijā, Ancīt, aijā”.³⁶⁹ Vēl kāds ļoti izplatīts un mūsdienīgs veids, kā iemācīties dziesmas, ir darbošanās tā sauktajās bēbīšu skolās. Tajās māmiņas darbojas kopā ar saviem bērniem un apgūst ne vien šūpuļdziesmas, bet arī jādināmās dziesmas, iemācās *vārīt pelei putru* un *cept kukuļus*. Jāteic, to sieviešu repertuārs, kuras šīs nodarbības apmeklēja, bija daudz plašāks un skoliņu nozīme vērtējama pozitīvi.

Šūpla dziesmu izpildīšanas tradīcijas ir mainījušās, bet nav pārtrūkušas, tādēļ tās nav nepieciešams atjaunot. Iespējams, tas ir tāpēc, ka šo dziesmu funkcionālā niša palikusi gandrīz nemainīga – vienmēr ir bijuši un būs mazuļi, kuri raudās, un tiem būs nepieciešams mierinājums. Bērna iemidzināšana un šūpuļdziesmu dziedāšana ir sevišķi intīms, bieži vārdos grūti aprakstāms process. Paši izpildītāji pārmanto, rada no jauna un dzied, nedomājot par to, kā par šīm dziesmām vēlāk pastāstīt pētniekam.

3.2.2. Ucināmās dziesmas

Tāpat kā šūpuļdziesmu, arī ucināmo dziesmu izpildīšanas procesā parasti piedalās divi – pieaugušais (izpildītājs) un bērns (adresāts). Pieaugušais ir tas, kas aktīvi iedarbojas uz bērnu, vada to, kurpretī adresāts tradicionāli ieņem pasīvu lomu. Šajā ziņā ucināmās dziesmas līdzinās šūpuļdziesmu izpildīšanas veidam, tomēr ir daži apstākļi, kas tās būtiski atšķir. Šūpuļdziesmām nepieciešama klusa, mierpilna un ierasta vide, kurā sveša cilvēka klātbūtne ir nevēlama. Toties ucināmo dziesmu izpildīšanas brīdī trešais, lai arī nepiedalās, tomēr netraucē. Ucināmās dziesmas ir vairāk atvērtas gan citiem cilvēkiem (klausītājiem), gan vides dažādībai. Tās tikpat labi iederas mājas vidē kā publiskajā telpā. Atšķirībā no šūpuļdziesmām ucināmo dziesmu izpildīšana prasa arī zināmu līdzdalību no paša adresāta. Kamēr bērns mācās – ieklausās tekstā un apgūst kustības – viņš ir tikai uztvērējs. Vēlāk viņa līdzdarbības pakāpe pieaug. Lai arī tradicionāli mazulis nevar pārņemt pieaugušā vadošo lomu,

³⁶⁹ Māmiņu nosauktais, no mācību grāmatām aizgūtais, šūpuļdziesmu repertuārs gandrīz nemainīgi tiek atkārtots līdz pat jaunākajiem izdevumiem. 2007. gada augustā grāmatnīcās nopērkamajās sākumskolas (1.-4. klašu) mūzikas mācību grāmatās publicētas četras šūpuļdziesmas: „Aijā, Ancīt, Aijā” (Vilkārse I., Čerpinska I. 2002, 76), „Aijā, žūžū lāča bērni” pat divas reizes (Vilkārse I., Čerpinska I. 2005, 50), (Vilkārse I., Čerpinska I. 2006, 14) „Velc, pelīte, saldu miegu” (Vilkārse I., Čerpinska I. 2006, 12) un „Pulkstens deviņus jau zvana” (Vilkārse I., Čerpinska I. 2004, 52).

tomēr, laikam ritot, tas pakāpeniski pārņem daļu „pienākumu”. Īpaši tas vērojams, darbojoties ar rokām un pirkstiem.

Lauka pētījumos savāktais ucināmo dziesmu materiāls rāda, ka nereti teksta verbālo izpildījumu veido divas daļas. Tā pamatā ir nemainīgā daļa vai vārdformula³⁷⁰, tai sižeta ietvaros seko mainīgā daļa, kurai raksturīga improvizācija par nemainīgajā daļā pieteikto. Improvizācija notiek pēc zināmiem noteikumiem, klišejām. Tai piemīt noteikts ietvars, kas nav saistīts ar tautas dzejai raksturīgo pantmēra principu (improvizēšanu pantmēra, ritma ietvaros), bet gan tematikas principu. Lai arī tautasdziesmām vispār, tai skaitā arī šūpuļdziesmām, lielākoties raksturīgs stingri ievērots pantmērs, tomēr ucināmo dziesmu tipiska pazīme ir deformēts pantmērs. It sevišķi pantmēra neievērošana redzama tekstu otrajā daļā. Šī iemesla dēļ, atšifrējot skaņu ierakstus, bieži rodas grūtības. Nav skaidrs, kā un vai vispār ierunāto tekstu izkārtot rindās. Ja parasti tautasdziesmas ir pierakstītas un publicētas pāra skaita rindās – četrīndēs, retāk divrīndēs, sešrīndēs, astoņrīndēs³⁷¹ –, tad ucināmās dziesmas iespējams pierakstīt arī nepāra skaita rindās. To labi var redzēt ucināmo dziesmu publicējumos. Piemēram:

Tā jā j kungi, tā sulaiņi,
Vecais žīds jā uz Birzēm
Zirgus mīt, lumpata, lumpata!
LTdz 25, 202

Šādu principu apliecina arī lauka pētījumi. Visbiežāk vārdformula aizņem vienu, retāk divas un vairākas rindas. Ja teicējam blakus ir bērns, tad bieži viena ucināmā dziesma tiek atkārtota vismaz divas reizes. Tādējādi tiek izspēlēts neliels stāsts, kam var būt dažādi pavērsieni. Stāstot par izpildīšanu, teicēji paši apgalvo, ka parasti bērni pieprasa vienu ucināmo dziesmu atkārtot daudz reižu. Nereti mazuļa vēlme pēc atkārtošā ir tik liela, ka pieaugušajiem pietrūkst laika un pacietības pilnībā izpildīt bērna gribu. Pētot ucināmās dziesmas arhīvā, arī var konstatēt, ka vienai un tai pašai dziesmai reizēm mēdz būt neskaitāmi varianti un versijas. Tomēr ucināmās dziesmas tāpat kā šūpuļdziesmas funkcionē izpildījumā, tādēļ arhīva

³⁷⁰ Formulas jeb vārdformulas (lat. *formula* ‘forma’) ir viena no būtiskākajām tautasdziesmu pazīmēm, tās ir pastāvīgie epiteti, vārdklišejas, stereotipiskas frāzes tautas dzejā. Pēc angļu zinātnieka Milmana Perija (*Perry*) definīcijas, formula ir vārdu grupa, kas regulāri atkārtojas vienās un tajās pašās metriskajās pozīcijās. Formulām ir divas galvenās funkcijas: 1) maģiskā – formulās ietvertie vārdi ir nemaināmi, lai nezustu tajos ieliktais maģiskais spēks; 2) mnemoniskā – iegaumēt un paturēt galvā lielu skaitu tekstu var, tikai vadoties pēc vārdiskiem stereotipiem. Latviešu tautasdziesmās visbiežāk pēc apjoma ir divvārdu formulas, retāk formulas vienas vai divu metrisku rindu apjomā. (Kursīte 2002, 157 – 158).

³⁷¹ Šādu pieraksta principu nosaka tautasdziesmu ritms.

materiāli nerada pilnīgu priekšstatu, kā praktiski notiek improvizēšana. Tikai satiekoties ar teicējiem un intervējot tos kopā ar bērniem, rodas iespēja vērot procesu, kā notiek ucināmo dziesmu atkārtošana un kā teicēji viena motīva ietvaros improvizē. Piemēram, Līga no Jaunjelgavas, kura dzīvo Rīgā, izpildot ucināmo dziesmu divas reizes, katru reizi to dara mazliet citādi:

L: [skaita]
Āzīts nāk ar lieliem ragiem.
Rub, rub, rub! [pakutina dēlu Mārci pie kakla. – U. S.]
US: Rub, rub, rub saka, ja?
L: Jā. Rub, rub, tas ir kutina [..]
[skaita]
Āzīts nāk ar lieliem ragiem,
Grib to Mārci sabadīt.

Un tad kaut kur sabada.

LFK 2129, 167 Jaunjelgava

Kā liecina folkloras materiāli un komentāri, ucināmās dziesmas iespējams izpildīt divējādi – tās var skaitīt vai dziedāt. Publicētie nošu pieraksti rāda, ka bieži tās izpilda, pa pusei dziedot vienā tonī, dažkārt ievijot arī melodikas intonatīvos elementus. Īpaša ucināmo dziesmu melodiju pazīme ir to pakļautība teksta rečitēšanai. Teksti tiek izpildīti pusdziedot. Reti šajā žanrā sastopamas dziesmas ar pilnīgi izveidotu melodiju.³⁷² Acīmredzot fakts, ka bieži nav iespējams noteikt, vai kāds teksts tiek vairāk runāts vai dziedāts, ir mulsinājis pierakstītājus. Tā kā melodiju vācēji vairāk orientējās uz melodiju pierakstīšanu, bet citi folkloristi uz tekstu pierakstīšanu, tad šī „starpstadija”, lai arī tikusi pamanīta, tomēr samērā maz fiksēta un pētīta.³⁷³ Par to liecina J. Vītoliņa sastādītais izdevums, kur no 588 bērnu dziesmām tikai 18 ir ucināmās dziesmas.³⁷⁴ Ja to salīdzina ar ucināmo dziesmu tekstu kopumu akadēmiskajās publikācijās un LFK materiāliem, tad nošu pieraksti veido ļoti niecīgu daļu. Tomēr ne nošu, ne tekstu pieraksti nespēj precīzi un visā pilnībā atspoguļot ucināmo dziesmu izpildīšanas tradīcijas. Vispilnīgāk to varētu fiksēt video tehnika; video ierakstā būtu saklausāmas teicēja balss intonācijas un redzamas kustības, kādas veicamas, izpildot ucināmās dziesmas. Tomēr, intervējot teicējus par

³⁷² *Vītoliņš J.* Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – Rīga : Zinātne, 1971. – 171.–172. lpp.

³⁷³ Kā rāda LFK fondos atrodami ucināmo dziesmu komentāri, tekstu pierakstītāji, apzinoties savu nespēju pārvērst melodiju notīs, nereti to darīja aprakstoši. Piemēram,

Tā jā j kungi, tā bajāri,
Tā tie nabaga darbenieki –
Lupača, lupača, lupača,
Aulekšu, aulekšu, aulekšu!

Uzsēdina bērnu uz ceļiem, dzied un to dildina. Sākumā lēni, tad arvienu ātrāk un ātrāk. (LFK 1482, 24 Lp Durbe).

³⁷⁴ *Vītoliņš J.* Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – 188.-192. lpp.

šūpuļdziesmām un ucināmām dziesmām, priekšroka tika dota skaņu ierakstu aprīkojumam, jo tas intervijas situācijā rada intīmāku, nepiespiestāku gaisotni. Salīdzinot ar šūpuļdziesmu ierakstiem, kas LFK arhīvā saglabājušies jau no pagājušā gadsimta 20. gadiem, ucināmo dziesmu audioieraksti lielākoties arhīvā nonākuši nesen – tikai pēdējos gados kopā ar iepriekš aprakstītajiem lauka pētījumiem.

Šajos lauka pētījumos no 30 teicējiem pavisam tika ierakstītas 67 ucināmās dziesmas. Nevar runāt tikai par vienu populārāko ucināmo dziesmu, jo vidēji viens teicējs pārzina trīs, četras ucināmās dziesmas. Tas, kuru no visiem tekstiem teicējs nosauca kā pirmo, bija atkarīgs no uzdotā jautājuma. Ja vispirms tika jautāts par jādināmajām dziesmām, tad teicējs sāka ar šiem tekstiem, ja par ucināmām dziesmām, kas izpildāmas, darbojoties ar rokām vai pirkstiem, – tad ar tām. Lielākoties, atbildot uz jautājumiem, teicēji nebija īpaši jāpierunā noskaitīt, nodziedāt vai parādīt, kādu ucināmo dziesmu. Kā rāda novērojumi, teicēji daudz labprātāk un ar lielāku entuziasmu skaitīja ucināmās dziesmas nekā dziedāja šūpuļdziesmas.

Mūsdienu pētījumi deva iespēju ne vien ierakstīt tekstus, bet arī detalizētāk iztaujāt teicējus par kustībām, kādas lieto, izpildot šos tekstus. Teicēji ir informēti un labi apzinās, ka viņu mazuļu fiziskajai, garīgajai un emocionālajai attīstībai nepieciešama masāža, pieskārieni, kustības, kuras tiem var nodrošināt pieaugušie. Viņi izpilda ucināmās dziesmas ne tikai brīžos, kad bērns nevar sagaidīt ēdienu, ir nervozs, uztraukts un tādējādi pieprasa uzmanību, bet arī, lai veidotu labāku kontaktu ar bērnu, būtu un darbotos kopā ar to. Lai pilnveidotu prasmes, māmiņām ir iespēja apmeklēt „bēbīšu skolas”. Populāri ir arī zīdaiņu masāžu kursi, ko nozīmē ģimenes ārsti. To, kādā kvalitātē kursi norit, parasti nosaka masiera personība, kvalifikācija un zināšanas. Daži zīdaiņu masieri savam darbam pieiet radoši un lieto arī ucināmās dziesmas, ko pēc tam var pārņemt vecāki. Linda no Salaspils, stāstot par savas sešus mēnešus vecās meitas Laimas ucināmajām dziesmām, atceras:

L: Nu pirms kaut kāda mēneša, nu, pilnīg nekādas reakcijas, bet tagad, tagad jā, tagad mēs ar kājiņām, ar rociņām un visu ko. Mums ir tāds, ka mēs bijām ar Emīlu [Lindas vecākais dēls – U. S.], gājām uz masāžām, un tad tā masierīt, viņ arī skaitīj to pantiņ, un tad es iemācījos. Un, un tad mēs ar Laimu ar tagad pavingrojam, un tad arī pie reizes to dzejolīt ar kājiņām.

LFK 2129, 265 Salaspils

Intervējot teicējus, visvairāk tika ierakstīti teksti, kurus izpilda, darbojoties ar bērna rokām un pirkstiem (40), uz pusi mazāk (21) jādināmo dziesmu. Salīdzinot ar šiem tekstiem, pārējo grupu dziesmas veido pavisam nelielu daļu. Lauka pētījumos

izdevās ierakstīt tikai četrus tekstus, ko lieto, darbojoties ar bērna kājām, – vienu pantu, kas domāts bērna kutināšanai, un vienu – smīdināšanai.

No ucināmajām dziesmām biežāk tika nosaukti teksti, kurus lieto, darbojoties ar bērna rokām un pirkstiem. Populārākie ir panti, kas sākas ar rindām *Vāru, vāru putriņu* un *Cepu, cepu kukulīti* un atspoguļo ēdiena gatavošanu un dalīšanu. Ja jautājumā tika nosaukti panta pirmie vārdi, faktiski visi teicēji varēja tekstu turpināt. Lai arī pirmo vai pirmās divas rindas abiem nosauktajiem tekstiem teicēji izpildīja gandrīz vienādi, tālāk teiktais katram atšķiras. Arī viena panta apjoms dažādiem teicējiem ir atšķirīgs – no divām līdz pat deviņām rindām. Piemēram:

Vāru, vāru putriņu -
Tam dos, tam dos, tam nedos.
LFK 2129, 91 Aizpute

Cepu, cepu kukulīti,
Cepu lielu, cepu mazu;
Vienu došu māmiņai,
Otru došu tētiņam,
Ja vēl kāds palicīs,
Pats es gardi apēdīš'.
Izcepu gardu,
Apēdu pats.
Ņam, ņam, ņam, ņam, ņam!
LFK 2129, 169 Jaunjelgava

Šajos tekstos ārkārtīgi svarīgs ir ēdiena dalīšanas princips. Bieži vien, dalot ēdienu, īkšķis ir tas, kam ēdienu nedod. Arī anatomiski šis pirksts ir nodalīts un nedaudz atšķiras (tam ir tikai divas falangas) no pārējiem četriem. Veicot, piemēram, tveršanas kustības, tas nostājas it kā pretī pārējiem rokas pirkstiem. Tādējādi pieaugušajiem, izpildot ucināmās dziesmas, iespējams palīdzēt bērnam apzināties savu roku, pirkstus, un arī īkšķa atšķirīgās funkcijas gan ķermeniski, gan verbāli. No otras puses, ēdiena dalīšanai ir pedagoģiska nozīme. Pieaugušie bērnam liek saprast, ka viņš neaug viens pats, tādēļ nepieciešams dalīties ar pārējiem. Nereti bezpersonisko – *šim dos, tam dos* – aizstāj ģimenes locekļu vārdi:

Cepu, cepu kukulīti –
Lielu un maziņu.
Lielo došu mammai, tētim, māsai,
Maziņo apēdīšu pati –
Am, am, am!

Plaušķina bērna rokas. Otro rindiņu skaitot, izpleš un pēc tam saberzē plaukstu. Beigās pieliek bērna rociņas pie mutes.

LFK 2129, 209 Vandzene

Līdz ar vecāku un māsas nosaukšanu, bērns tiek mudināts dalīties ar pārējiem. Reizēm mazajam norāda, ka vispirms jāpadomā par citiem, tikai atlikušo daļu drīkst apēst pats. Šāds princips sastopams gan iepriekš publicētajos tekstos, gan mūsdienās ierakstītajos pantos.

Izpildot ucināmās dziesmas, kustību modeļi laika gaitā nav sevišķi manījušies, vienīgi jaunākajos pētījumos tiem tika pievērsta lielāka uzmanība. Kad tika atšifrētas intervijas, aiz katra ucināmo dziesmu teksta tika dots kustību apraksts. Izpildot pantus, kas attēlo kukuļu cepšanu, tāpat kā agrāk plaukšķina rokas, pēc tam lielākoties attēlo kukuļu izmērus (mazu, lielu). Noslēgumā var sekot arī bērna kutināšana (LFK 2129, 259 Inčukalns) vai kukuļa apēšana, kad bērns pieliek rokas pie mutes (LFK 2129, 247 Majori). Arī izpildot pantus ar putras vārīšanu, parasti lieto tradicionālās, šiem tekstiem raksturīgās kustības. Pieaugušais maisa ar savu rādītājpirkstu bērna saujiņā, vēlāk, kad tiek attēlota putras dalīšanu, pieskaras, noliec vai pamasē bērna četrus pirkstus. Vienam, visbiežāk īkšķim, reizēm arī mazajam pirkstiņam, pielieto citādu kustību. To, kāda tā ir, nosaka teksta saturs. Pie teksta – *šitam pa pieri* – viegli iesit pašam bērnam ar rokām pa pieri (LFK 2129, 254 Sigulda), savukārt, kad izrunā *tas lai skrien pēc miltiņiem* vai tam līdzīgu, pieaugušais pakutina bērna vēderu vai kaklu (LFK 2129, 189 Saldus). Kādā variantā (LFK 2129, 106 Aizpute), dalot putru, bērns ar savu pirkstu rāda uz pārējiem cilvēkiem, kam vēlas piedāvāt šo ēdienu.

Ja intervijās iegūtos tekstus salīdzina ar publicētajiem pantiem un LFK fondu materiāliem, tad nākas secināt, ka mūsdienās šo pantu daudzveidība nav tik liela kā agrāk. Galvenokārt tiek lietoti divi populārākie motīvi (*Cepu, cepu kukulīti...* un *Vāru, vāru putriņu...*); intervijās netika ierakstīti teksti ar zivs mērīšanas un zīlītes bērnu motīvu.

Šajos lauka pētījumos tika ieskaņota 21 jādināmā dziesma. Lielākoties teksti atbilst jau publicētajiem jādināmo dziesmu tipiem vai ir tiem ļoti tuvi. Lielākajai daļai tekstu raksturīga formas un satura stabilitāte, un tie tāpat kā senāk atspoguļo pārvietošanos ar zirgu, kā arī dažādu sociālo grupu un darbību pretnostatījumu. Arī jādināmo dziesmu personāži laika gaitā praktiski nav mainījušies. Neskatoties uz to, ka kungu un sulaiņu laiki sen beigušies, un pārvietošanās ar zirgu jau kļuvusi par retu un neikdienišķu parādību, šos tēlus bieži var sastapt dziesmu tekstos. Piemēram:

Jājam, jājam mēs ar zirgu,
Ja tas kritīs, ņemsim citu.
Rikšiem, rikšiem, rikšiem, rikšiem,
Aulekšiem, aulekšiem!
Soļiem, soļiem, soļiem,
Rikšiem, rikšiem, rikšiem, rikšiem,
Aulēkšiem, aulēkšiem,
Tagad grāvī – bunkš!

Bērnu klēpī jādina. Uz „rikšiem” izrunā klusi, ātri; uz „aulekšiem” – lēni, stiepti, stiprāk uzsverot pirmo zilbi. Kad iekrīt grāvī, ielaiž bērnu starp kājām brunčos.

Šitā, šitā kungi jā,

Šitā, šitā bajāriņ'.

Krata bērnu uz ceļiem, sākumā ātrāk, pēc tam lēnāk.

LFK 2129, 234 Rundāle

Bez kungiem un bajāriem jādināmo dziesmu tekstos parādās arī sulaiņi, taču nemaz netiek attēloti mūsdienu sociālo vai profesionālo grupu pārstāvji, vai arī modernāki pārvietošanās līdzekļi. Mainījušās nav arī kustības, kas pavada tekstus. Tā kā pētījumu gaitā tām tika pievērsta lielāka uzmanība, tad tika iegūti arī izsmeļošāki, detalizētāki apraksti. Tāpat kā agrāk tiek izmantots gan kontrastu (jādināšana ātri un lēni vai augstu un zemu) princips, gan arī lecināšana tiek attīstīta pakāpeniski. Ja tas notiek pakāpeniski, tad sākumā bērnu jādina lēni, vēlāk pamazām paātrinot tempu. Intervējot teicējus, izdevās fiksēt arī dažas detaļas, kuras tiek izmantotas jādināšanas procesā. Ina (LFK 2129, 211-219), kura jādināmo dziesmu iemācījusi no savas vīramātes Apē, stāstīja, ka parasti savus bērnus sēdinot ar seju pret sevi.³⁷⁵ Šāds bērna sēdus stāvoklis LFK ucināmo dziesmu komentāros līdz šim nav fiksēts. Tāpat no Līgas stāstītā izdevās pierakstīt, ka pie vārdiem *Tagad grāvī – bunkš!* (LFK 2129, 165), viņa savu dēlu ielaiž starp ceļiem brunčos. Minēto „grāvi” var izveidot tikai sievietē, kurai ir gari svārkī; tāpat savulaik darījusi arī teicējas māte. Iespējams, ka senāk tas bijis samērā tradicionāls jādināšanas noslēgums (jo sievietes parasti staigāja garos brunčos), tomēr tas līdz šim komentāros nav ticis fiksēts.

Bez jau zināmajiem motīviem un to variantiem, tika fiksēts arī viens jauns, atšķirīgs teksts:

Čīku, čīku meža Miku,

Pilnas bikses baraviku.

Pieaugušais pārmet vienu kāju pār otru, uzsēdina uz pēdas bērnu ar seju pret sevi. Šūpinot sadodas ar bērnu rokās. Uz „baraviku” bērns tiek ielecīnāts klēpī. (LFK 2129, 195 Auce)

Šis pants saturiski nelīdzinās citiem jādināmo dziesmu tekstiem, jo neattēlo tiem raksturīgo jāšanas darbību. Gandrīz identisks teksts sastopams ticējumā no Svētes³⁷⁶; domājams, ka tas ticis pārņemts no ticējumiem. Pantam sekojošais komentārs parāda, ka iespējams arī citāds kustību modelis. Bērna šūpošana, pārmetot kāju vienu pār otru, līdz šim LFK ucināmo dziesmu materiālos, arī rotaļu un spēļu kartotēkā nav aprakstīta. Šāda veida šūpošana, rotaļājoties ar bērnu, tiek lietota arī bez

³⁷⁵ Tradicionāli, jādina bērnus, tos sēdina ar muguru pret pieaugušo.

³⁷⁶ „Mežā ieejot sēņotājam jāsaka: „Čīku, čīku, meža Miku, pilna āda baraviku!” Tad būs daudz sēņu.” LTT 26727

teksta. Tāpat bez teksta bērnu var jādināt arī uz ceļiem. Par to liecina 2006. gadā Rīgā, Aizputē un Siguldā aptaujātie teicēji. Visticamāk kustību izpildīšana bez teksta nav jauna, mūsdienās radīta parādība. Acīmredzot šāda spēlēšanās kopā ar bērnu bijusi tik pašsaprotama; nekas tik īpašs, lai to atklātu folkloras vācējiem. To labi parāda lauka pētījumi, kuros teicēji atklāj šo parādību tikai uzdodot padziļinātus jautājumus.

Rīgā tika ierakstīta arī viena jādināmā dziesma poļu valodā³⁷⁷. Šo tekstu teicēja savulaik dzirdējusi no savas vecmāmiņas, kura bijusi poliete, un tagad to turpina izpildīt savai meitai. Tas, ka teicēju repertuārā ir teksti dažādās valodās, nav nekas jauns un neparasts. Pētot bērnu dziesmu manuskriptu (Bdz), kas LFK arhīvā ienācis pagājušā gadsimta divdesmitajos gados, var redzēt, ka viena skolēna pierakstītais materiāls var būt pat trīs valodās. Diemžēl dažādu apstākļu dēļ Latvijā savāktie bērnu folkloras materiāli citās valodās nav apkopoti un publicēti akadēmiskā izdevumā. LFK arhīvā blakus ucināmām dziesmām latviešu valodā sastopami panti vācu, krievu, lietuviešu un poļu valodā. Sevišķi bieži vairāku valodu lietojums sastopams skolēnu savāktajos materiālos no Rīgas un Latvijas pierobežas pagastiem un pilsētām.

No pārējām ucināmo dziesmu grupām lauka pētījumos izdevās pierakstīt tikai nedaudzas – četras ucināmās dziesmas, darbojoties ar bērna kājām; pa vienam pantam no smīdināšanai un mierināšanai domātām dziesmām, un pajāšanai – kutināšanai paredzētās tekstu grupas. Šie teksti ir dažādi, formas un satura ziņā atšķirīgi no tradicionālajiem ucināmo dziesmu tekstiem. Lielākā daļa no tiem iegūti tā sauktajās bēbīšu skolās. Atšifrējot skaņu ierakstus, daļu no tiem nav iespējams izkārtot rindās. Piemēram, Agnese no Rīgas šādā veidā ieguvusi un ikdienā mēdz lietot trīs tekstus, kas skaitāmi, darbojoties ar bērna kājām:

A: Tad vēl ir pēdiņām tāds, kad paņem pēdiņu šitā rokā savā [...] Dzenīts kaļ, kaļ, kaļ, kaļ pēdiņā. Dzenīts atrod tārpīņu. Tad ar, ar pirkstiem sakņubin to tārpīņu, tad tas, tas tārpīņš tiek ar knābīt apēsts. Un to tā parāda – am, ņam, ņam ņam, ņam - to tā parāda tam bērniņam. Un tad atkal noslauka knābīti, tos pirkstiņus noslauka. Un tad ņem otru kājiņu, atkal tāpat – dzenīts kaļ, kaļ, kaļ, kaļ, dzenīts atrod tārpīņu, dzenīts apēd tārpīņu – ņam, ņam, ņam, ņam – un noslauka knābīti.

LFK 2129, 192 Rīga

---

³⁷⁷ *Bērnu nosēdina klēpī un ritmā jādina. Pie vārdiem „hlop, hlop” stiprāk met gaisā.*

Jeģi, jeģi, pan, pan,
Na koņiku sam, sam;
A za panom hop, hop,
Na koņiku hlop, hlop!
Jeģi, jeģi, pan, pan,
Na koņiku sam, sam!

LFK 2129, 230 Daugavpils

Izpildītāji. Salīdzinoši ar šūpuļdziesmu dziedātājām, kuras lielākoties ir sievietes, ucināmās dziesmas vienlīdz aktīvi izpilda gan vīrieši, gan sievietes. Pēc lauka pētījumu rezultātiem nevar droši pateikt, kāda ir dzimuma nozīme konkrēta teksta izvēlē. Lai arī varētu domāt, ka tēvi biežāk izpilda jādināmās dziesmas (tā kā tradicionāli vīrieši darbojas ar zirgiem) un mātes tekstus, kas tēlo putras vārīšanu un kukuļu cepšanu, tomēr tam netika gūts apstiprinājums. Pētījumu gaitā tapa skaidrs, ka vecāki, izvēloties kādu no ucināmām dziesmām, nešķiro bērnus pēc dzimuma. Piemēram, jādināmās dziesmas tikpat bieži tiek skaitītas zēniem kā meitenēm.

Ucināmās dziesmas samērā aktīvi tiek lietotas arī pirmsskolas iestāžu silītes grupu mūzikas nodarbībās. Par to liecina darba autores personiskā pieredze, apmeklējot svētku koncertus divos Rīgas bērnudārzos (79. un 208. pirmskolas izglītības iestādēs). Tajos *klasiskie* ucināmo dziesmu teksti tiek lietoti neraksturīgā situācijā. Tradicionāli ucināmo dziesmu izpildīšana pieprasa individuālu pieeju: viens pieaugušais darbojas ar vienu, varbūt diviem bērniem, savukārt bērnudārzos vienam pedagogam jānodarbina visi grupiņas bērni. Nodarbībās faktiski iespējams pielietot tikai vienu no ucināmo dziesmu grupām – tekstus, ko izpilda, darbojoties ar bērna rokām un pirkstiem. Izpildot tekstus, nodarbības vadītāja parasti nostājas priekšā un rāda, savukārt bērni, stāvot kājās, izpilda līdzī viņas teiktos vārdus un kustības. Vēlāk, kad teksti un kustības apgūtas, bērni priekšnesumu veidā demonstrē vecākiem, ko noteiktā laika periodā iemācījušies. Šajā situācijā vecāki ir nevis ucināmo dziesmu izpildītāji, bet vienkārši skatītāji.

Intervijas ar teicējiem rāda, ka lielākoties **pārmantošana** notikusi tradicionālā mutvārdu ceļā. Lai arī neliela ucināmo dziesmu kopa atrodama interneta portālā „Cālis”³⁷⁸, kā arī 2005. gadā izdota ucināmo dziesmu grāmatiņa³⁷⁹, tomēr neviens no teicējiem neatzina, ka būtu iemācījies un lietojis tekstus no šiem avotiem. Tāpat netiek izmantotas arī bērnudārzā apgūtās dziesmas. Arī moderno tehnoloģiju ienākšana ikdienas dzīvē nav iespaidojusi ucināmās dziesmas tik ļoti kā šūpuļdziesmas. Domājams, tas tādēļ, ka ucināmās dziesmas nav iespējams atskaņot bērnam kompaktdiska formā, tās prasa paša pieaugušā piedalīšanos. Parasti panti bērniībā noklausīti no vecākiem, vecvecākiem vai citiem radniekiem, kad teicēji bijuši ucināmo lomā. Nereti teicēji, jau paši būdami vecāki, iemācās tos no sava dzīvesbiedra vai tuvākajiem radiem. Šādā veidā lielākoties pārmantotas *klasiskās*

³⁷⁸ <http://www.calis.lv>

³⁷⁹ Ucināmās dziesmas. Sast. U. Smilgaine. – Rīga : Valters un Rapa, 2005.

ucināmās dziesmas. Pārmantotajam repertuāram raksturīga izpildīšana tradīcijas ietvaros.³⁸⁰

Dažas māmiņas, kuras ar saviem mazuļiem bija apmeklējušas „bēbīšu skolas”, izmantoja arī tur iegūtās zināšanas. Neskatoties uz to, ka tajās tiek apgūtas arī dažas *klasiskās* ucināmās dziesmas, šādi iegūts repertuārs gan pēc formas, gan satura mēdz stipri atšķirties no ierastajiem ucināmo dziesmu tiptiem. Pēc teicēju stāstītā jaušams, ka skolotājas, radoši veidojot nodarbības, tekstus sacerējušas pašas. Agnese no Rīgas, stāstot par tiem, lieto aprakstošu formu.

A: Un tad vēl ir, kad meklē sivēntiņus. Mazie pirkstiņi kājiņām. Un tad ir: -“Vai ir mājās pirmais sivēntiņš? – “Ir!”, atrod, pavirpina to ikšķīti, piemēram, un tad – kvī – iekviēcās sivēntiņš. –“Ir sivēntiņš mājās.” Tad meklē blakus pirkstiņu. Nākošo pirkstiņu atrod ar saviem pirkstiem, atkal sivēntiņš iekviēcās – kvī! -“Ir mājās!”. Un tā visus piecus pirkstiņus kamēr atrod, bet nu kājiņām to.

LFK 2129, 193 Rīga

Jaunākie lauka pētījumi apstiprina jau 20. gadsimta 60. gados rietumu folkloristikā izdarīto secinājumu, ka mūsdienu kultūra nevis iznīcina pagātnes tradīcijas, bet gan tās pārveido.³⁸¹ Tāpat kā *klasiskās* ucināmās dziesmas, arī skoliņās iegūtās dziesmas tiek izpildītas gan dziedot, gan skaitot. Pie tam dziedot tiek izmantots ucināmām dziesmām raksturīgais rečitēšanas paņēmiens, kad dziedāšana ir intonatīvi un ritmiski tuva runai. Kopumā redzams, ka teicēji īsti nešķiro ucināmās dziesmas pēc to ieguves veida vai formas. Ja teksti ir atraktīvi un liekas pieņemami gan māmiņai, gan bērnam, tad tie tiek aktīvi likti lietā arī ārpus skoliņas sienām. Bēbīšu skolu pastāvēšana aizsākās tikai līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu pagājušā gadsimta 90. gados, tāpēc nākotne rādīs, vai pašsacerētie teksti ieies ucināmo dziesmu tradīcijās un tiks lietoti arī turpmāk.

Lai arī teksti un kustības ir pakļautas improvizācijai, tajā pašā laikā tās ir ārkārtīgi konservatīvas, nemainīgas. Tekstos neienāk mūsdienām raksturīgo profesiju vai sociālo grupu pārstāvji, darbības vai priekšmeti. Samērā nemainīgi ir arī kustību modeļi. Acīmredzot tie tikuši slīpēti ilgu gadsimtu gaitā un vēl līdz šim izrādījušies vienkārši un praktiski veicami.

³⁸⁰ Laura no Rundāles savai meitai mēdz improvizēt šādi:

Vāru, vāru putriņu,

Pieci milti katlā;

Šitam doš un šitam tač ar gribas iedot, vai ne?

Iedosim arī šitam. Un šitam dosim? Dosim.

A šitam? Ai, pietrūkās putriņas!

Skriesim pēc ūdentiņa! (LFK 2129, 233 Rundāle)

³⁸¹ *Bausinger H.* Volkskultur in der technischen Welt. – Stuttgart, 1961.

3. nodaļas kopsavilkums

3.1.

Empīriskais materiāls, uz kura balstīta promocijas darba noslēdzošā daļa, iegūts lauka pētījumos no 2003. līdz 2007. gadam, veicot kvalitatīvās intervijas ar 30 teicējiem. Lielākā daļa teicēju ir divdesmitgadnieki ar augstāko vai nepabeigtu augstāko izglītību. Folkloras materiāls tika vākts vairākās kārtās. Ar Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu no 2003. gada jūnija līdz decembrim tika īstenots projekts "Mūsdienu šūpuļdziesmu apzināšana un izpēte". Tā ietvaros pusgada laikā veiktas piecpadsmit intervijas Talsu rajona Vandzenē un Rīgā. Šī projekta gaitā tika apzinātas ne tikai šūpuļdziesmas, bet arī ucināmās dziesmas. Arī vēlāk pēc projekta beigām notika atsevišķas intervijas Rīgā un Rīgas rajonā. Atšķirīga pieeja lietota 2005. gada oktobrī notikušajos lauka pētījumos Aizputē, kad tika intervēti desmit pilsētas ielās sastapti cilvēki.

Nozīmīga loma bija pirmajām intervijām. Tās ļāva izdarīt vairākus secinājumus, kas ietekmēja turpmāko lauka pētījumu gaitu. Pirmkārt, teicēju rūpīgāk jānoskaņo ierakstam, sākumā iepazīstinot ar ierakstu tehniku, lai tā vēlāk netraucētu. Otrkārt, jāizvēlas teicēji, kuru bērni ir vecumā līdz diviem, trim gadiem. Tieši šī vecuma bērniem visvairāk tiek izpildītas šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas; tādējādi no viņu vecākiem iespējams iegūt izsmeļošāku informāciju. Treškārt, ir lietderīgi izvaicāt teicējus ne tikai par šūpuļdziesmām, bet arī par ucināmajām dziesmām, jo gan vienas, gan otras pieaugušie izpilda maziem bērniem. Tā kā tradicionāli pieņemts domāt, ka šūpuļdziesmas dzied sievietes, tad arī, plānojot lauka pētījumus, biju nolēmusi intervēt tieši māmiņas. Taču līdz ar pirmajām intervijām kļuva skaidrs, ka šis pieņēmums nav mūsdienām atbilstošs. Zīdaiņu aprūpē aizvien vairāk iesaistās arī tēvi, tādēļ būtu vienpusēji ierakstīt tikai sieviešu viedokli. Visu lauka pētījumu gaitā ir izdevies intervēt tikai trīs vīriešus. Kā liecina šīs intervijas, vīrieši nelabprāt stāsta par šūpuļdziesmu dziedāšanu, bet daudz atsaucīgāki ir runājot par ucināmo dziesmu izpildīšanu un arī par pasaku lasīšanas un stāstīšanas tradīcijām. Tomēr visās intervijās, kurās intervējamā persona bija sieviete, tika uzdoti jautājumi par tēvu lomu bērnu midzināšanā un šūpuļdziesmu dziedāšanā. Kaut arī māmiņas reti ir dzirdējušas tēvu izpildītās šūpuļdziesmas, tās lielākoties ir apmierinātas ar vīriešu iesaistīšanos zīdaiņa iemidzināšanas procesā, un uzskata vīrieša līdzdarbību bērna aprūpē par pietiekamu.

Lauka pētījumi tika veikti gan pilsētās (lielākoties Rīgā), gan arī laukos, tomēr neizdevās konstatēt būtiskas atšķirības starp intervijām. Tas liecina, ka intervijas vietai faktiski nav izšķiroša loma uz intervijas saturu.

Īpaša nozīme bija ielu intervijām Aizputē. Tomēr vēlāk, apkopojot rezultātus, atklājās šo interviju veiksmes un neveiksmes. Negatīvi var vērtēt to, ka ielu intervijas nebija tik dziļas un izsmeļošas, kā tas varētu notikt citos apstākļos. Teicējas vairāk koncentrējās uz šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu teksta atcerēšanos, mazāk uzmanības pievēršot situācijas un izpildījuma aprakstam, kā arī savām izjūtām. Varēja konstatēt, ka šūpuļdziesmas šādos apstākļos nav iespējams ierakstīt, jo ielas troksnis un citu cilvēku klātbūtne ir traucējoša. Salīdzinot tās ar Rīgā ierakstītajām intervijām, kas ilga vidēji 20 minūtes, pus stundu, sarunas ilgums uz ielas nepārsniedza 10 minūtes. Taču ir arī ieguvumi. Pozitīvi vērtējams tas, ka teicēju izvēli zināmā mērā noteica gadījums, ne pētījuma autores subjektīva vēlme un patika kādu intervēt. Tāpat arī īsā laika periodā šādā veidā iespējams aptaujāt daudzus teicējus. Tikpat svarīgs ir arī personiskais guvums – jauna, citāda pieredze, kā intervēt teicējus.

3.2.

Lai varētu spriest par šūpuļdziesmām mūsdienās, nepieciešams paskaidrot, ko teicēji saprot ar terminu *šūpuļdziesmas*. Vairums teicēju, kuri tika intervēti, ar to saprot ne tikai dziesmas, ko dzied pirms gulētiešanas, bet visu dziesmu un melodiju kopumu, ko dzied vai atskaņo zīdainim. Šajā grupā ietilpst ne tikai pašu dziedātas dziesmas, bet arī skaņu ieraksti, instrumentālas melodijas, ko pieaugušie atskaņo maziem bērniem. Šūpuļdziesma ir būtiska, tomēr ne pati svarīgākā zīdaiņu iemidzināšanas sastāvdaļa. Ja bez ēdiena un vecāku tuvuma mazulim ir grūti aizmigt, tad šūpuļdziesma nav vitāli nepieciešama. Pēc teicēju stāstītā, tā drīzāk nostiprina emocionālās saites un apliecina bērnam vecāku tuvumu un rūpes par viņu.

Nevar novilkt stingru robežu, kur beidzas bērnu un sākas pieaugušo folklorā, jo bieži par šūpuļdziesmām kļūst šķietami pavisam neiederīgas dziesmas. Arī paši iemidzināmie mēdz piedalīties šūpļa dziesmu dziedāšanā. Jau diezgan agrā vecumā bērni spēj paust savu patiku vai nepatiku pret dziedāto, vēlāk tie paši nereti dzied līdz pieaugušajiem. Populārākās šūpuļdziesmas tiek izmantotas pirmskolas iestāžu dziedāšanas nodarbībās, kā arī atrodamas sākumskolas mūzikas mācību grāmatās.

Visas lauka pētījumos fiksētās šūpuļdziesmas nosacīti varētu iedalīt trīs grupās. Pirmkārt, var runāt par tradicionālajām šūpuļdziesmām, piemēram, „Aijā

žūžū”, „Velc, pelīte”, „Aijā, Ancīt, aijā” u. tml. Otrkārt, citas dziesmas, ko pielieto bērnu iemidzināšanā, (piemēram, „Maza, maza meitenīte”), populāras estrādes dziesmas, pašsacerētas dziesmas, kara dziesmas utt. Treškārt, skaņu ieraksti, kurus piemēro bērnu iemidzināšanai.

Populārākā no visām šūpuļdziesmām ir “Aijā žūžū, lāča bērni”. Šo dziesmu kā pirmo minēja gandrīz visas māmiņas, tā zināmā mērā ir šūpuļdziesmu zīmols. Ļoti iemīļota māmiņu vidū ir “Velc, pelīte, saldu miegu”, daudzas zina arī “Aijā, Ancīt, aijā”. Dažas no dziedātājām faktiski zināja tikai šīs dziesmas. Reizēm šo dziesmu trijnieku papildināja vēl vismaz divas vai trīs.

Kā liecina teicēju stāstītais, galvenās dziedātājas tomēr ir un paliek māmiņas, taču šodien akcenti ir nedaudz mainījušies. Bērna kopšanā un arī miega dziesmu dziedāšanas sfērā aktīvāk sāk piedalīties vīrieši. Šādu paradību veicina mūsu laikmetam piemītošā tendence arvien vairāk satuvināt sievietes un vīrieša lomu, ko samērā aktīvi popularizē plašsaziņas līdzekļi. No intervijām var spriest, ka tēti dzied daudz retāk par māmiņām. Situācijas, kad viņi uzņemas iniciatīvu dziedāt, parasti ir neikdienišķas – māmiņas nav mājās, vai viņa ir tik nogurusi, ka nespēj padziedāt. Pēc māmiņu stāstītā redzams, ka dziedāšana parasti mēdz būt tikai viens no komponentiem bērna iemidzināšanā. Šūpuļdziesmu dziedāšana vakaros bieži ir saistīta ar krūts barošanu. Nereti māmiņas ir izveidojušas tādu kā rituālu – vispirms bērns tiek paēdināts, un tad seko šūpuļdziesmiņas. Domājams, šī iemesla dēļ tēvi bieži nemaz nevar zīdainīti aizmidzināt, jo viņi to nespēj pabarot. Pēc vairāku teicēju stāstītā, šāds scenārijs tiek izmainīts bērnam paaugoties, tad iemidzināšanā iesaistās arī citi ģimenes locekļi.

Tradicionāli šūpuļdziesmas tikušas pārmantotas mutvārdu ceļā. Meita dzirdēja, ko dzied viņas māte vai vecmāmiņa, tad dziedāja pati, auklējot jaunākos brāļus un māsas, un vēlāk dziedāto nodeva tālāk arī saviem bērniem. Šodien tehnikas sasniegumi piedāvā daudz lielākas iespējas iemācīties šūpuļdziesmas nekā tas bijis kaut vai gadsimtu atpakaļ; šūpuļdziesmas ir publicētas grāmatās, izdoti arī skaņu ieraksti, kuri ir plaši pieejami. Bieži vien tie aizstāj tradicionālo šūpuļdziesmu dziedāšanu un kontaktēšanos ar bērnu. Aizņemtības un noguruma dēļ vecāki vakarā pirms gulētiešanas pašu dziedātu dziesmu vietā mēdz atskaņot bērniem atbilstošus audio ierakstus.

Lauka pētījumu laikā tika aptaujāti 30 teicēji un ierakstītas 67 ucināmās dziesmas. Visvairāk tika ierakstīti teksti, kurus izpilda, darbojoties ar bērna rokām un

pirkstiēm (40), uz pusi mazāk (21) jādināmo dziesmu. Salīdzinoši ar šiem tekstiem, pārējo grupu dziesmas veido pavisam nelielu daļu. Lauka pētījumos izdevās ierakstīt tikai četrus tekstus, ko lieto, darbojoties ar bērna kājām, vienu pantu, kas domāts bērna kutināšanai un vienu – smīdināšanai.

No ucināmajām dziesmām tecēji biežāk nosauca tekstus, kurus lieto darbojoties ar bērna rokām un pirkstiēm. Populārākie ir panti, kas sākas ar rindām *Vāru, vāru putriņu* un *Cepu, cepu kukulīti* un atspoguļo ēdiena gatavošanu un dalīšanu. Ja jautājumā tika nosaukti panta pirmie vārdi, faktiski visi teicēji varēja tekstu turpināt. Lai arī pirmo vai pirmās divas rindas abiem nosauktajiem tekstiem teicēji izpildīja gandrīz vienādi, tālāk teiktais faktiski katram atšķiras. Arī viena panta apjoms dažādiem teicējiem ir atšķirīgs – no divām līdz pat deviņām rindām.

Izpildot ucināmās dziesmas, kustību modeļi laika gaitā nav sevišķi mainījušies, vienīgi šajos pētījumos tiem tika pievērsta lielāka uzmanība. Gandrīz katram tekstam klāt pievienots kustību paskaidrojums. Skaitot pantus, kas attēlo kukuļu cepšanu, tāpat kā agrāk plaukšķina rokas, pēc tam lielākoties attēlo kukuļu izmērus (mazu, lielu). Noslēgumā var sekot arī bērna kutināšana (LFK 2129, 259 Inčukalns) vai kukuļa apēšana, kad bērns pieliek rokas pie mutes (LFK 2129, 247 Majori). Arī, izpildot pantus ar putras vārīšanu, parasti lieto tradicionālās, šiem tekstiem raksturīgās kustības. Pieaugušais maisa ar savu rādītājpirkstu bērna saujiņā, vēlāk, kad tiek attēlota putras dalīšana, pieskaras, noliec vai pamasē bērna četrus pirkstus. Vienam, visbiežāk īkšķim, reizēm arī mazajam pirkstiņam, pielieto citādu kustību.

Lauka pētījumos tika ieskaņota 21 jādināmā dziesma. Lielākā daļa tekstu atbilst jau publicētajiem jādināmo dziesmu tipiem vai ir tiem ļoti tuvi. Lielākajai daļai tekstu raksturīga formas un satura stabilitāte. Arī jādināmo dziesmu personāži laika gaitā nav sevišķi mainījušies. Bez kungiem un bajāriem jādināmo dziesmu tekstos parādās arī sulaiņi, taču nemaz netiek attēloti mūsdienu sociālo vai profesionālo grupu pārstāvji, vai arī modernāki pārvietošanās līdzekļi. Mainījušās nav arī kustības, kas, runājot tekstu, izpildāmas. Tāpat kā agrāk tiek izmantots gan kontrastu princips (jādināšana ātri un lēni vai augstu un zemu), gan arī lecināšana tiek attīstīta pakāpeniski. Ja tas notiek pakāpeniski, tad sākumā bērnu jādina lēni, vēlāk pamazām paātrinot tempu.

No pārējām ucināmo dziesmu grupām lauka pētījumos izdevās pierakstīt tikai nedaudzas – četras ucināmās dziesmas, darbojoties ar bērna kājām, pa vienam pantam no smīdināšanai un mierināšanai domātām dziesmām, un pajāšanai – kutināšanai

paredzētās tekstu grupas. Šie teksti ir dažādi, formas un satura ziņā atšķirīgi no tradicionālajiem ucināmo dziesmu tekstiem.

Salīdzinoši ar šūpuļdziesmu dziedātājām, kuras lielākoties ir sievietes, ucināmās dziesmas vienlīdz aktīvi izpilda gan vīrieši, gan sievietes. Pēc lauka pētījumu rezultātiem nevar droši pateikt, kāda ir dzimuma nozīme konkrēta teksta izvēlē. Varētu domāt, ka tēvi biežāk izpilda jādināmās dziesmas (tā kā tradicionāli vīrieši darbojas ar zirgiem) un mammas tekstus, kas tēlo putras vārīšanu un kukuļu cepšanu, tomēr tam netika gūts apstiprinājums.

Intervijas ar teicējiem rāda, ka ucināmo dziesmu pārmantošana lielākoties notikusi tradicionālā mutvārdu ceļā. Moderno tehnoloģiju ienākšana ikdienas dzīvē nav iespaidojusi ucināmās dziesmas tik ļoti kā šūpuļdziesmas. Domājams, tas tādēļ, ka ucināmās dziesmas nav iespējams atskaņot bērnam kompaktdiska formā, tās prasa paša pieaugušā piedalīšanos. Parasti panti bērnībā noklausīti no vecākiem, vecvecākiem vai citiem radniekiem, kad teicēji bijuši ucināmo lomā. Nereti teicēji, jau paši būdami vecāki, iemācās tos no sava laulātā vai tuvākajiem radiem. Šādā veidā lielākoties pārmantotas klasiskās ucināmās dziesmas.

Lai arī teksti un kustības ir pakļautas improvizācijai, ucināmās dziesmas vienlaikus ir konservatīvas un nemainīgas. Tekstos neienāk mūsdienām raksturīgo profesiju vai sociālo grupu pārstāvji, darbības vai priekšmeti. Samērā nemainīgi ir arī kustību modeļi. Acīmredzot tie tikuši slīpēti ilgu gadsimtu gaitā un vēl līdz šim izrādījušies vienkārši un praktiski veicami.

NOBEIGUMS

Promocijas darbs „Šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas latviešu bērnu folklorā” ir Latvijā plašākais pētījums bērniem domātajā folklorā. Tas tapis vairāku gadu garumā, pētot šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu tekstus nozīmīgākajos bērnu dziesmu akadēmiskajos izdevumos un LFK arhīvā. Pētījuma pamatā izmantoti ne vien arhīva materiāli un jau publicētie teksti, bet arī promocijas darba autores ierakstītās intervijas ar šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu izpildītājiem. Šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas ir folkloras daļa, kas joprojām dzīvi funkcionē tradicionālajā situācijā un kontekstā atšķirībā no daudziem citiem žanriem, kas dzīvo tikai uz skatuves dažādos koncertos un festivālos.

Sarežģīts uzdevums darba izstrādes gaitā bija pētījuma teorētiskās koncepcijas izveide. Analizējot šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu tekstus un lauka pētījumos iegūtās mutvārdu liecības par šiem žanriem mūsdienās, lietota atšķirīga pieeja. Apskatot publicēto un LFK arhīvā esošo tekstu saturu un formu, izmantota literatūrzinātniskā pieeja tekstu analīzē. Interviju materiālu izpētē lietota kontekstuālā pieeja, galvenokārt izmantojot kvalitatīvās intervijas metodi, ko nosaka atšķirīga folkloras materiālu vākšana.

Pētījuma rezultātā izveidota jauna bērniem domātās folkloras klasifikācija. Ņemot vērā pētījumus lietuviešu un krievu bērnu folklorā, no latviešu bērnu dziesmu kopuma izdalītas ucināmās dziesmas, tām radīts vienojošs nosaukums un iedalījums.

Šūpuļdziesmas jau kopš to publicēšanas un pētniecības sākumiem bijušas tematiski un funkcionāli vienotas, tādēļ sīkāks to iedalījums nav nepieciešams. Tajās var runāt par diviem tēmu lokiem: 1) ar miegu un iemidzināšanu saistītie motīvi (miega nešanas un dalīšanas motīvs, miega zagšanas un atņemšanas motīvs, personificēta miega motīvs, miega vēlējuma motīvs); 2) ar bērnu saistītie motīvi (bērna zagšanas motīvs, bērna atrašanas motīvs, bērna nogalināšanas motīvs, nākotnes motīvs). Atsevišķi var runāt par atalgojuma un soda, šūpuļa un šūpošanas, kā arī ģimenes motīvu.

Latviešu šūpuļdziesmās var saskatīt divas tēlu grupas: 1) dzīvnieki; 2) mitoloģiskie tēli. Lielākā daļa šūpuļdziesmu tēlu ir dzīvnieki, kuru starpā biežāk minēti: pele, kaķis, lācis, vilks, lapsa, vāvere un cauna.

Šūpuļdziesmas kā tradicionālās kultūras sastāvdaļa atspoguļo tautas priekšstatus par laiku un telpu, kā arī par ģimeni. Telpas apzīmējumi parādās gandrīz katrā šūpuļdziesmu tekstā, savukārt laika apzīmējumi tajās sastopami nelielā skaitā.

Atšķirībā no šūpuļdziesmām, kurām nav nepieciešams izvērsts iedalījums, **ucināmās dziesmas** pēc to izpildīšanas īpatnībām un tematikas var iedalīt četrās grupās: 1) jādināmās dziesmas, 2) ucināmās dziesmas, darbojoties ar bērna pirkstiem un rokām; 3) ucināmās dziesmas, darbojoties ar bērna ar kājām; 4) ucināmās dziesmas pajāšanai un kutināšanai. Visskaidrāk no visām ucināmo dziesmu grupām tautasdziesmu akadēmiskajos izdevumos un zinātniskajās publikācijās iezīmējas jādināmās dziesmas. Šīs dziesmas parasti attēlo jāšanas procesu un ir saistītas ar jāšanas darbību atdarināšanu. Jādināmajām dziesmām raksturīgi šādi motīvi: 1) ceļa motīvs; 2) dažādu sociālo grupu vai darbību pretnostatījuma motīvs; 3) zagšanas motīvs; 4) izkritušās sieviņas motīvs.

Otru lielāko ucināmo dziesmu grupu veido teksti, kurus pieaugušie izpilda maziem bērniem, darbojoties ar viņu rokām un pirkstiem. Lielākā daļa dziesmu atspoguļo ēdiena gatavošanas un dalīšanas procesu, pirkstu skaitīšanu. Izpildot šīs grupas ucināmās dziesmas, pieaugušais kopā ar klēpī sēdošo bērnu tēlaini ilustrē teksta saturā notiekošo ar roku vai pirkstu kustībām. Šīs grupas dziesmu tekstus pēc motīviem var iedalīt vairākās apakšgrupās: 1) ēdiena gatavošanas un dalīšanas motīvi (putras vārīšanas motīvs, kukuļu cepšanas motīvs, gaļas vārīšanas motīvs); 2) pirkstu nosaukšanas teksti; 3) putnu motīvs; 4) zīlītes bērnu motīvs; 5) zivs mērīšanas motīvs.

Nākamo grupu veido ucināmās dziesmas, ko pieaugušie izpilda mazam bērnam, darbojoties ar viņa kājām. Bērns tekstu izpildīšanas laikā var atrasties guļus uz muguras vai arī sēdus pieaugušā klēpī. Šīm dziesmām raksturīgi divi motīvi: 1) ciemā iešanas motīvs; 2) kāju kalšanas motīvs.

Neliels skaits tekstu apkopoti ucināmo dziesmu grupā bērna paijāšanai un kutināšanai. Atšķirībā no citiem ucināmo dziesmu tekstiem, izpildot šīs grupas ucināmās dziesmas, pieaugušais bērnu tikai aizskar, noglāsta vai pakutina. Minētās grupas dziesmām raksturīgi divi motīvi: 1) badīšanas motīvs un 2) sejas daļu skaitīšanas motīvs. Ucināmajām dziesmām bērna paijāšanai ir maz līdzības ar klasiskajām tautasdziesmām, tādēļ šīs grupas dziesmas līdz šim vēl nav publicētas un glabājas vienīgi LFK arhīvā, kur atrodamas rotaļu un spēļu kartotēkā un nepublicēto bērnu dziesmu kartotēkā.

Galvenie secinājumi:

1. Ievērojot dziesmu tematiku, funkcijas un izpildīšanas īpatnības, bērniem domāto folkloru var iedalīt 2 daļās: 1) šūpuļdziesmas; 2) ucināmās dziesmas. No pārējās bērnu folkloras tās atšķiras ar faktu, ka šo bērnu folkloras daļu galvenokārt izpilda pieaugušie. Bērns pretstatā pieaugušajiem šajā gadījumā ir tikai adresāts;
2. Šūpuļdziesmu un ucināmo dziesmu izpildīšanas mērķi kopumā ir atšķirīgi. Šūpuļdziesmas galvenokārt tiek izpildītas, lai nomierinātu un iemidzinātu bērnu, savukārt ucināmās dziesmas domātas bērnu izklaidei, fiziskai attīstīšanai un mācīšanai;
3. Šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas mūsdienās ir dzīvi funkcionējoši žanri, tomēr tie piedzīvo pārmaiņas repertuāra, izpildījuma un pārantošanas ziņā.

Lauka pētījumos noskaidrots, ka mūsdienās teicēji par **šūpuļdziesmām** uzskata dziesmu un melodiju kopumu, ko izpilda vai atskaņo mazam bērnam pirms gulētiešanas. Lielākoties tās izpilda sievietes, tomēr šūpuļdziesmu dziedāšanā sāk iesaistīties arī vīrieši. Kā liecina lauka pētījumos iegūtās ziņas, mūsdienās mainījusies arī šūpuļdziesmu pārmantošana – visbiežāk šūpuļdziesmas iemācās no skaņu ierakstiem.

Intervijas ar teicējiem rāda, ka **ucināmo dziesmu** pārmantošana mūsdienās notiek tradicionālā mutvārdu ceļā. Tās vienlīdz bieži izpilda kā vīrieši, tā sievietes. Salīdzinot ucināmās dziesmas LFK arhīvā ar mūsdienu mutvārdu liecībām, redzams, ka ucināmo dziesmu teksti, tāpat kā kustības, ir konservatīvi un laika gaitā maz mainījušies.

Promocijas darbs „Šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas latviešu bērnu folklorā” ir viens no pirmajiem pētījumiem latviešu folkloristikā, kas apskata ne vien pagātnes mantojumu, bet analizē arī procesus bērnu folklorā mūsdienās. Promocijas darba jaunpienesumu mūsdienu tradīciju izpētē apliecina vismaz divi faktori: pirmkārt, līdzšinējais plašākais pētījums, kura ietvaros apskatīta bērniem domātā folklorā, radīts pagājušā gadsimta vidū³⁸² un neietver pēdējo piecdesmit, sešdesmit gadu situācijas raksturojumu. Otrkārt, darba autores veiktie lauka pētījumi, pielietojot kvalitatīvās intervijas metodes, ir jauns ieguldījums mūsdienu bērniem domātās folkloras izpētes metodoloģijā.

---

³⁸² Greble V. Bērnu dzīve un darbs latviešu priekšpadomju tautasdziesmu attēlojumā: Disertācijas darbs filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga, 1955.

SAĪSINĀJUMI

Bdz – Bērnu dziesmu kolekcija. No 1923. līdz 1929. gadam pēc Annas Bērzkalnes ierosmes tika vākti skolēnu pierakstītie bērnu folkloras materiāli. Kad tika dibināta Latviešu folkloras krātuve, šī Bērnu dziesmu kolekcija nonāca tās pārziņā.

LD – Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas. – Jelgava, 1894. 1. sēj.; Pēterburga, 1903, 1903–1915. 2. – 6. sēj.

LFK – Latviešu folkloras krātuves fondu materiāli. Pirmais skaitlis apzīmē manuskripta numuru fondos, otrais – varianta kārtas numuru manuskriptā.

LFMI – Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

LLVV – Latviešu literārās valodas vārdnīca. – Rīga : Zinātne, 1996. 8. sēj.

LTdz – Latviešu tautasdziesmas. – Rīga : Zinātne, 1955. – 2004. 1. – 8. sēj.

LTT – Šmits P. Latviešu tautas ticējumi. – Rīga, 1940–1941. 1. – 4. sēj.

LU – Latvijas Universitāte.

ME – Mīlenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca / Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. – Rīga, 1923–1932. 1. – 4. sēj.

SV – Svešvārdu vārdnīca / Red. J. Baldunčiks. – Rīga : Jumava, 1999. – 912 lpp.

IZMANTOTO AVOTU SARAKSTS

Nepublicētie avoti

LU LFMI Latviešu folkloras krātuves arhīva materiāli. Aiz katras izmantotās folkloras vienības sniegts tās manuskripta un vienības numurs fondos.

Publicētie avoti

Blaumanis Rūdolfs. Skroderdienas „Silmačos”. Sadzīves skati ar dziedāšanu 3 cēlienos. Aleksandra Būmaņa mūzika // R. Blaumanis. Kopoti raksti. 5. sēj. – Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1959. – 7. –107. lpp.

Dziesmas bērniem. Latviešu tautasdziesmas. Sast. I. Vasmane. – Rīga : Zvaigzne ABC, [2002] – 48 lpp.

Детский фольклор / Детский поэтический фольклор. Сост. А. Н. Мартынова. – С.- Петербург : Дмитрий Буланин, 1997. – С. 578.

Kundziņš Kārlis. Vecā Stendera raksti. – Rīga, 1901. – 56 lpp.

Ķēniņa likums pret to bērnu mušīnāšanu. – Rīga, 1684. – 2 lpp.

Latviešu tautasdziesmas : 8 sēj. – Rīga: Zinātne, 1993, 6.sēj. – 620 lpp.

Latvju dainas : 6 sēj. Sast. Kr. Barons, H. Visendorfs. – Jelgava, Pēterburga, 1894-1915, 1.sēj. – 969 lpp.

Mach auf das Tor! Mach auf das Tor! Alte deutsche Kinderlieder, Reime, Scherze und Singspiele. Herausgegeben von Maria Kühn. – Düsseldorf und Leipzig, 1901. – S. 231.

Pētersons Kārlis. Latviešu māte ar bērnu // Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas Rakstu krājums, 4. sēj., Jelgava, 1901. – 87 lpp.

Straubergs Kārlis. Latviešu buramie vārdi : 2 sēj. – Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1939.

Šmits Pēteris. Latviešu tautas ticējumi : 4 sēj. – Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940-1941, 1.sēj. – 576 lpp.

Šmits Pēteris. Latviešu tautas pasakas un teikas: 15 sēj. – Rīga : Valters un Rapa 1934 – 1937.

Šūpuļdziesmas. Sast. I. Vasmane. – Rīga : Zvaigzne ABC, [2002] – 48 lpp.

Ucināmās dziesmas. Sast. U. Smilgaine. – Rīga : Valters un Rapa, 2005. – 106 lpp.

Vaiķu dainos // Lietuvių liaudies dainynas. – Vilnius : Vaga, 1980. – T. 1. : – P. 759.

Vilkārse Ingrīda, Čerpinska Ieva. Mūzika 1. klasei. – Rīga : Zvaigzne ABC, 2005. – 142 lpp.

Vilkārse Ingrīda, Čerpinska Ieva. Mūzika 2. klasei. – Rīga : Zvaigzne ABC, 2004. – 143 lpp.

Vilkārse Ingrīda, Čerpinska Ieva. Mūzika 3. klasei. – Rīga : Zvaigzne ABC, 2002. – 144 lpp.

Vilkārse Ingrīda, Čerpinska Ieva. Mūzika 4. klasei. – Rīga : Zvaigzne ABC, 2006. – 143 lpp.

Vītoļiņš Jēkabs. Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – Rīga: Zinātne, 1971. – 360 lpp.

Interneta resursi

Spēles mazuļiem. Portāls topošajiem un jaunajiem vecākiem CĀLIS.

<http://www.calis.lv/print.php?articled=138> [citēts 2004. gada 3. novembrī].

Šūpuļdziesmas. Portāls topošajiem un jaunajiem vecākiem CĀLIS.

<http://www.calis.lv/gimene/dzeja/index.php> [citēts 2002. gada 24. septembrī].

Bērnu tiesību aizsardzības likums. [http://www.likumi.lv/doc.php?](http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=49096)

[mode=DOC&id=49096](http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=49096) [citēts 2007. gada 24. maijā].

Jaunpiebalgas pagasta mājas lapa. [http://www.jaunpiebalga.lv/readarticle.php?](http://www.jaunpiebalga.lv/readarticle.php?article_id=13)

[article_id=13](http://www.jaunpiebalga.lv/readarticle.php?article_id=13) [citēts 2007. gada 18. augustā].

Intervija ar dziedātāju Jolantu Gulbi.

<http://www.tvnet.lv/izklaide/fun/celebrities/article.php?id=16054> [citēts 2003. gada 1. augustā].

Svētku laiki māņticības atliekās (No D. Ozoliņa Jaunrozē) // Dienas Lapas pielikums „Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem” 1891. g. 5. num.

http://www.liis.lv/folklor/folkloristika/publik/XIX/DL91_2.htm

Skaņu ieraksti

Šūpuļdziesmas. Rīga : Upe, 2000.

Čučī, guli, mazais bērns... – Rīga : Plate, 1996.

LITERATŪRAS SARAKSTS

1. **Arājs Kārlis, Medne Alma.** Latviešu pasaku tipu rādītājs. – Rīga, Zinātne, 1977. – 522 lpp.
2. **Austrums Ģirts.** Tautas senās godu un audzināšanas tradīcijas. Rīga, 1939. - 203 lpp.
3. **Байбурин Альберт.** Ритуал в традиционной культуре. // Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. — СПб. : Наука, 1993. – С. 224–238.
4. **Barons Krišjānis, Visendorfs Henrijs.** Latvju dainas. Jelgava, 1894. 1. sēj.; Pēterburga, 1903-1915. 2. – 6. sēj.
5. **Bauman Richard, Sherzer Joel.** The Ethnography of Speaking // Annual Review of Anthropology. – Vol. 19, (1990). – P. 59 – 88.

6. **Bausinger Herman.** Volkskultur in der technischen Welt. – Stuttgart: W. Kohlhammer GmbH., 1961. – 227 S.
7. **Bela-Krūmiņa Baiba.** Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi. Promocijas darbs zinātniskā grāda Dr. sc. soc. iegūšanai. – Rīga, Latvijas Universitāte. Sociālo zinātņu fakultāte, Socioloģijas nodaļa. Filozofijas un socioloģijas institūts, 2004.
8. **Ben-Amos Dan.** The Context of Folklore : Implications and Prospects // Frontiers of Folklore / Ed. W. Bascom. – AAS Selected Symposia series. – USA, 1977. – P. 36 – 54.
9. **Bendorfs Vilis.** The Role of Lullabies for Establishing Melodies of Other Latvian Folk Songs// The Family as the Tradition Carrier. Conference Proceedings : vol. 2 – Tallin, - 1997. – Vol. 2., P. 17.-21.
10. **Bērzkalne Anna.** Jautājumu lapa par bērnu dziesmām un pantiem. Atsevišķs novilkums no „Izglītības Ministrijas Mēnešraksta” 1924. g. 12. burtņicas iespiestā raksta. – Rīga, 1924.
11. **Bērziņa-Reinsone Sanita.** Priekšstati par telpu apmaldīšanās stāstos // Aktuālās problēmas literatūras zinātnē. Rakstu krājums, 10. Sast. E. Lāms. – Liepāja : LiePA, 2005, 262. – 268. lpp.
12. **Birzniece Mirdza.** Aizpute. – Rīga : Izdevniecība „AGB”, 2003. – 208 lpp.
13. **Brednich Rolf Wilhelm.** Das qualitative Interview oder: Die Kunst des Reden-Lassens // Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitsweisen der Europäischen Ethnologie. – Berlin : Dietrich Reimer Verlag, 2001. – S. 166 – 184.
14. **Bula Dace.** Teksta formulas – tautasdziesmu struktūras formants un latviešu folkloristikas izpētes objekts // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. Nr. 10 (519), (1990). – Rīga : LZA, 1990. – 1990. – 37. – 41. lpp.
15. **Bula Dace.** Par improvizāciju latviešu tautasdziesmās. // Latviešu folklorā. Tradicionālais un mainīgais. – Rīga, Zinātne, 1992. – 123.-130. lpp.
16. **Bula Dace.** Dziedātājtauta. Folklorā un nacionālā ideoloģijā. – Rīga : Zinātne, 2000. – 187 lpp.
17. **Bula Dace.** Ko stāsta par stāstu stāstīšanu Kūkās // Ko dzied un stāsta Kūkās. / Sast. J. Urtāns. – Rīga : Garā pupa, 2002. – 98. – 112. lpp.
18. **Darbiniece Jadviga.** Dziesmu mākslinieciskā izteiksme un struktūra agrāri kalendāro svētku ciklos (latviešu un krievu folklorā) // Latviešu folklorā – žanri, stils. – Rīga : Zinātne, 1977. – 165. – 214. lpp.

19. **Drīzule Rīta.** Par motīvu un tēlu īpatnībām latviešu bāru dziesmās // Valodas un literatūras institūta raksti. Nr. 11. – Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959. – 177. – 209. lpp.
20. **Dundes Alan.** Text, Texture and Context // Interpreting Folklore. – Bloomington : Indiana University Press, 1980. – P. 20 – 30.
21. **Duranti Alessandro, Goodwin Charles.** Rethinking Context: an Introduction // Rethinking context. Language as an Interactive Phenomenon / Eds. A. Duranti, Ch. Goodwin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – P. 1. – 43.
22. **Džordžs Roberts A., Džonss Maikls O.** Skaidrība un kompromisi // Kentauris XXI Nr. 27, 2002. – 127. – 163. lpp.
23. **Eliade Mircea.** Rites and Symbols of Initiation: The Mysteries of Birth and Rebirth. – New York, 1965.
24. **Eliade Mirča.** Mīts par mūžīgo atgriešanos: Arhetipi un atkārtotāšanās. – Rīga: Minerva, 1995.
25. **Eliade Mirča.** Sakrālais un profānais. – Rīga: Minerva, 1996. – 189 lpp.
26. **Fenvilka Eelizabete.** Māte un bērns. Enciklopēdija. – Rīga : Zvaigzne ABC, 2001. – 387 lpp.
27. Funk&Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend: vol. 2. – New York, 1950, P. 759.
28. **Gadamers Georgs H.** Patiesība un metode: Filozofiskas hermeneitikas pamatpiezīmes. – Rīga : Jumava, 1999. – 508 lpp.
29. **Gāle-Kārpentere Inta.** Mutvārdu intervija: teorija un prakse // Spogulis. Latvijas mutvārdu vēsture. – Rīga : Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001. – 162. - 177. lpp.
30. **Georges Robert A.** The Centrality in Folkloristics of Motif and Tale Type // Journal of Folklore Research. Vol. 34, No. 3. – Bloomington : Indiana University Folklore Institute, 1997. – P. 203 – 209.
31. **Georges R. A., Jones M.** People Studing People: The human Element in Fieldwork. – Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1980.
32. **Gīrcs Klifords.** Kultūru interpretācija. – Rīga : Izdevniecība „AGB”, 1998. – 478 lpp.
33. **Головин Валентин.** Русская колыбельная песня в фольклоре и литературе. – Åbo : Åbo Akademisk forlag, 2000. – С. 449.

34. **Головин Валентин.** Традиционный фольклор Новгородской области. – Санкт-Петербург : Тропа Троянова, 2006. – С. 477.
35. **Грачовская Р.М., Березная И.Я.** Интуиция и искусственный интеллект. – Ленинград: ЛГУ, 1991. – С. 202.
36. **Greble Vilma.** Latviešu bērnu folklorā // Folkloras institūta raksti. 1. sēj. – Rīga, 1950. – 98. – 175. lpp.
37. **Greble Vilma.** Bērnu dzīve un darbs latviešu priekšpadomju tautasdziesmu attēlojumā. Disertācijas darbs filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Rīga, 1955.
38. **Greble Vilma.** Dziesmas par bērnu kopšanu, audzināšanu un mācīšanu // Latviešu tautasdziesmas. Izlase. 2. sēj. – Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956. – 185. – 196. lpp.
39. **Greble Vilma.** Priekšvārds // Latviešu bērnu folklorā. – Rīga : Zinātne, 1973. – 7. – 23. lpp.
40. **Хафизова Л. П.** Персонажи колыбельных песен // Родины, дети, повитухи в традициях народной культуры. / Сост. Е. А. Белоусова. – Москва : Российский государственный гуманитарный университет. – 2001, С. 172. – 201.
41. **Инфантьев Борис.** Балто-славянские культурные связи. Лексика, мифология, фольклор. – Рига : Веди, 2007. – 312 с.
42. **Ives Edward D.** The Tape-recorded Interview: A Manual for Field Workers in Folklore and Oral History. – Knoxville: University of Tennessee Press, 1974. – P. 130.
43. **Jokimaitienė Pranė.** Lietuvių liaudies vaikų dainos. – Vilnius : Vaga, 1970. – P. 267.
44. **Jurjānu Andrejs.** Dziesmu krājums jaukiem un vīru korim: 1-4. burtnīca – Rīga : Rīgas Latviešu biedrības Mūzikas komisija, 1889 - 1898.
45. **Jurjānu Andrejs.** Latviešu tautas mūzikas materiāli. 3. grāmata. Rīga : Rīgas Latviešu biedrība, 1903.
46. **Kapfhammer Günter.** Feldforschung heute. Ein Anachronismus? Bemerkungen und Anmerkungen zu Eigen- und Fremdenquäten. // Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitsweisen der Europäischen Ethnologie. – Berlin : Dietrich Reimer Verlag, 2001. – S. 35 – 47.

47. **Капица Ф. С., Колядич Т. М.** Русский детский фольклор. Учебное пособие для студентов вузов. – Москва : Флинта, Наука, 2002. – С. 315.
48. **Капица О. И.** Детский фольклор. Песни, потешки, дразнилки, сказки, игры. Изучение. Собираение. Обзор материала. – Ленинград : Прибой, 1928 – 222 с.
49. **Karulis Konstantīns.** Latviešu etimoloģijas vārdnīca : 2 sēj. – Rīga : Zinātne, 1992.
50. **Kokare Elza.** Ceļavārdi dziesmai // Latviešu tautasdziesmas. 1. sēj. – Rīga : Zinātne, 1979. – 5. – 21. lpp.
51. **Крайг Грэйс.** Психология развития. 7-е международное издание. – Санкт-Петербург : Питер, 2000. – С. 136. – 137.
52. **Krogzeme-Mosgorda Baiba.** Atmiņu albūmu tradīcija Latvijā sociālajā un kultūras kontekstā. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai folkloristikas zinātņu nozarē latviešu folkloristikas apakšnozarē. – Rīga, Latvijas Universitāte, 2005.
53. **Kursīte Janīna.** Mitoloģiskie priekšstati dainu formulās // Literatūra un māksla. – 1984, 13. februāris. – 3. lpp.
54. **Kursīte Janīna.** Latviešu folklorā mītu spoguļi. – Rīga: Zinātne, 1996. – 432 lpp.
55. **Kursīte Janīna.** Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – Rīga: Zinātne, 1999. – 525 lpp.
56. **Kursīte Janīna.** Dzejas vārdnīca. – Rīga: Zinātne, 2002. – 487 lpp.
57. **Ligere Maija.** Latviešu precību un kāzu cikla garo dziesmu mākslinieciskais veidojums // Latviešu folklorā – žanri, stils. – Rīga : Zinātne, 1977. – 112. – 163. lpp.
58. **Maldonis Voldemārs.** Bērnu audzināšana // Latvju tautas daiņas. 1.sēj. / Red. J. Endzelīns, sakātr. R. Kalaustriņš. – Rīga, 1928. – 621. – 635. lpp.
59. **Мартынова А. Н.** Детский фольклор / Детский поэтический фольклор. Сост. А. Н. Мартынова. – С.-Петербург : Дмитрий Буланин, 1997. – С. 578.
60. **Melngailis Emīlis.** Latviešu mūzikas folkloras materiāli I. Korsa. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
61. **Melngailis Emīlis** Latviešu mūzikas folkloras materiāli II. Maliena. – Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1952.
62. **Melngailis Emīlis** Latviešu mūzikas folkloras materiāli III. Vidiena. Leišmale. – Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1953.

63. **Melne Elga.** Bērnu dziesmas un skaitāmie panti „Latvju dainu” lokā // Dabas un vēstures kalendārs 1994. gadam. – Rīga : Zinātne, 1993. – 258. – 264. lpp.
64. **Melne Elga.** Pirkstu nosaukumi bērnu folklorā // Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls. – Rīga : LU LFMI, 2007. – Nr. 16. – 110. – 120. lpp.
65. **Мельников Михаил.** Русский детский фольклор. - Москва : Просвещение, 1987. – 240 с.
66. **Mežale Benedikta.** Akmens tēls un tā poētiskās paralēles dzīves / nāves tēmas risinājumā latviešu tautasdziesmās // Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstnesis Nr. 10, Rīga, 1987. – 79. – 85. lpp.
67. Miega dziesmas. Sast. U. Smilgaine. – Rīga : Valters un Rapa, 2004. – 98 lpp.
68. **Mīlenbahs Kārlis.** Latviešu valodas vārdnīca / Rediģējis, papildinājis, turpinājis *Endzelīns J.* 4 sēj. – Rīga, 1923 – 1932.
69. Mother Goose Rhymes. Сборник / Сост. *Демурова А. Н.* – Москва : Радуга, 1988. – 684 с.
70. Motif–index of folk-literature. Revised and enlarged edition by S. Thompson. – Bloomington & London : IndianaUniversity Press, Vol. 1., 1955.
71. **Muktupāvela Rūta.** Tēvs mani nošāva, pamāte izcepa // Acta Baltica '99. – Kauņa : Aesti, 1999. – 204 lpp.
72. **Осорина Мария.** Картина мира в колыбельных песнях и рисунках маленьких детей // Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. – Санкт-Петербург : Питер, 1999. – 11 – 29 с.
73. **Ozoliņš Gatis** Totēmiskais lācis latviešu tautas pasakās // Aktuālās problēmas literatūras zinātnē. Rakstu krājums 7. – Liepāja, 2002. – 280. – 291. lpp.
74. **Ozols Artūrs.** Folkloristikā darba metodes latviešu tautasdziesmu laukā 19. gs. 2. pusē. Disertācija. – Rīga, 1949.
75. **Ozols Artūrs.** Raksti folkloristikā. – Rīga : Zinātne, 1968. – 417 lpp.
76. **Pakalns Guntis.** Stāstījumi un stāstījumu pētniecība – dažas idejas, iespējas un piedzīvojumi // Cilvēks. Dzīve. Stāstījums. – Rīga : Latvijas Antropologu biedrība, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts. - 2002. – 45. – 58. lpp.
77. **Pakalns Guntis.** Almas Makovskas pasakas // Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls. – Rīga : Zinātne, 2004. – Nr. 11. – 75. – 109. lpp.
78. **Pūtelis Aldis** Senākie Latvijas folkloras skaņu ieraksti // Letonica. – Rīga : Zinātne, 1998. – Nr. 1. – 89.-99. lpp.

79. **Rižakova Svetlana.** Cilvēka koncepcija tradicionālajā kultūrā: ķermenis un tā daļas latviešu folklorā // *Letonica*. – Rīga : Zinātne. – 2000/2001. – Nr. 6/7. – 92.-104. lpp.
80. **Sebre Sandra.** Psihoanalītiskie un hermeneitiskie principi dzīvesstāstu analīzē // *Spogulis*. Latvijas mutvārdu vēsture. – Rīga : Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001. – 208. – 228. lpp.
81. **Siliņš Kārlis.** Latviešu personvārdu vārdnīca. – Rīga: Zinātne, 1990. – 347 lpp.
82. **Smilgaine Una.** Mītiskā telpa latviešu šūpuļdziesmās // *Aktuālās problēmas literatūras zinātnē*. Rakstu krājums 9. – Liepāja : LiePA, 2004. – 52. –71. lpp.
83. **Smilgaine Una.** Laiks un telpa latviešu šūpuļdziesmās // *Platforma*. – Rīga : Zinātne, 2004. – 119. –125. lpp.
84. **Smilgaine Una.** Bērnu folklorā Aizputē: Lauka pētījumu norise // *Letonica*. – Rīga, 2006. – Nr. 14. – 233. – 241. lpp.
85. **Smilgaine Una.** Bērnu nogalināšanas tēma latviešu šūpuļdziesmās // *Platforma 3*. – Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2007. – 149.–157. lpp.
86. **Sproģe Ludmila, Vāvere Vera.** Latviešu modernisma aizsākumi un krievu literatūras „sudraba laikmets”. – Rīga : Zinātne, 2002. – 284 lpp.
87. **Straubergs Kārlis.** Latviešu tautas paražas. – Rīga : Latvju grāmata, 1944. – 606 lpp.
88. **Schmidt-Lauber Brigitta.** Das qualitative Interview oder: Die Kunst des Reden-Lassens // *Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitsweisen der Europäischen Ethnologie*. – Berlin : Dietrich Reimer Verlag, 2001. – S. 166. – 184.
89. Svešvārdu vārdnīca / Red. J. Baldunčiks. – Rīga : Jumava, 1999. – 912 lpp.
90. **Šmits Pēteris.** Par bērnu nogalināšanu // *Etnogrāfisku rakstu krājums II*, Rīga, 1923. – 30. – 32.lpp.
91. **Teters Daina.** 20. gadsimta kultūras laiktelpisko priekšstatu izcelsmes modelējums // *Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis*. – 1995. – Nr. 7/8 – 15. lpp.
92. **Urdze Andrejs.** Par kvalitatīvajām metodēm socioloģijā / *Spogulis*. Latvijas mutvārdu vēsture. – Rīga : Filozofijas un socioloģijas institūts, 2001. –145. - 161. lpp.
93. **Valeinis Vitolds.** Ievads literatūras zinātnē. – Rīga : Zvaigzne, 1978. – 238 lpp.

94. **Vasenkari Maria.** A Dialogical Notion of Field Reserch // Nordic Yearbook of Folklore 1999 / Ed. U. Wolf-Knuts. – Uppsala : The Royal Gustavus Academy, 1999. – P. 51 – 72.
95. **Velius Norbertas.** The Mythical and Poetical World of Plants // Velius N. The World Outlook of the Ancient Balts. – Vilnius : Mintis, 1989.
96. **Velius Norbertas.** Publijus Kornelijus Tacitas // Baltu religijos ir mitologijos šaltiniai. – Vilnius : Mintis, T. 1. – P. 139. – 141.
97. **Виноградова Л. Н.** Заговорные формулы от детской бессонницы как тексты коммуникативного типа // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Заговор. – Москва : Наука, 1993. – С. 153. – 164.
98. **Vīksna Māra.** Latviešu folkloras krātuves fondi un ZA folkloras fondi / Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis. – 1990. – Nr. 10 – 66. – 74. lpp.
99. **Vīksna Mārīte, Bendorfs Vilis.** Tautas mūzikas teicēji, vācēji, pētnieki. – Rīga : Zinātne, 2000. – 84 lpp.
100. **Vītolīņš Jēkabs.** Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. – Rīga: Zinātne, 1971. – 360 lpp.
101. **Zemzare Daina.** Pirkstu nosaukumi latviešu valodā // Baltistica VIII (1). – Vilnius : Mintis, 1972. – 63. – 72. lpp.